

21.314

ՀԱՄԱՌՈՏ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻ ՄԷՋ ԱՒԱՆԳՈՒՄԻ ԳՆԱՈՒՅ ԱՄՓՈՓՈՒՄՆ

— 00000000 —

ԳՐԵՑ

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

— 00000000 —

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

—
1883

33

Պ-52

15 JAN 2010

ՀԱՐԱՌՈՏ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

33

752

ՀԱՄԱՌՕՏ

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՎԱՐՉԱՐԱՆԻ ՄԵՋ ԱՒԱՆԴՈՒՄԻ ԴԱՍՈՒՑ ԱՄՓՈՓՈՒՄՆ

— 0000000000 —

Գ Ր Ե Ց

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

— 0000000000 —

Տպագրիչ և փորագրիչ ՆՂԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ԵՆ ԸՆԿ.

Պոլիս, Սուրբան Համալ, Հօճա Խան փողոց, 14

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

—
4883

5 FEB 2007

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ

Այս գրքով, զոր կը համարձակիմ Հասարակութեան ներկայացնել, չէր խմբագրուած ի սկզբան հրատարակութեան տրուելու մօտ, այլ՝ իբրեւ ամփոփում մ'այն դասուց զորս խօսած ենք մեր վարժարանի մէջ Քաղաքական Տնտեսութեան պիտանի գիտութեան վերայ՝ դիւրութիւն մ'ընծայելու համար մեր ուսանողաց սոյն ուսման քննութեանց պատրաստուելու : Հետեւապէս հապճեպով ի գիր առնուած աշխատութիւն մ'է, որոյ մէջ ո'չ նպատակ է ո'չ ժամանակ ունեցած ենք ընդլայնելու այն կարեւոր խնդիրներն զորս կը գրկէ այս գիտութիւն : Բայց բարեկամք ոմանք՝ տեսնելով զայն՝ կարծիք յայտնեցին մեզ րէ իւր այս վիճակին մէջ իսկ կրնայ օգտակար ըլլայ մեր դպրոցաց է ամէն անոնց որք կը բաղձան զաղափար ստանալ տնտեսագիտական սկզբանց վերայ, է յորդորեցին զմեզ տպագրութեան յանձնել զայն : Հնազանդեցանք իւրեանց փափարին է, առանց որ է փոփոխութեան որոյ համար միջոց ալ պակսեցաւ մեզ, հանեցինք զայն հրատարակ, վստահելով հասարակութեան ներողամտութեան :

Ստուգիւ, րէ է համառօտ, սոյն գիրքն կը ներկայացնէ սակայն տնտեսական գիտութիւնն իւր արդի վիճակին մէջ, լիովին կ'աւանդէ նորա սկզբունքներն ու ո'չ մին զանց կ'ընէ այն զիստ որ խնդիրներն զորս կը լուզէ ու կը լուծէ այն : Հարստութեան Արտադրութեան, Բաշխման է Սպառման վերայ ճառող երեք մասանց մէջ՝ նա կը խօսի Աշխատութեան է իւր արդիւնաւորման պայմանաց, Փոխանակութեան է Դրամոյ, Դրամագլխոյ է Տոկոսի, Եկամտի է Հոյակին ճարտարութեան, Վարկի է Դրամատանց, Առեւտրոյ է Առեւտրական տազնապոց, Թոշակաց է Գործաւորաց Ընկերութեանց, Բազմամարդութեան, Կառավարութեան է Հարկի է Հանրական ու Անհատական սպառման պէս կեն-

53855-66

սական նիւթոց վերայ, եւ այսպէս կ'ամփոփէ իւր մէջ այն ծրագիր զոր կ'առաջադրեն լնույ ամենէն ընդարձակ հեղինակութիւնք :

Մեր դասախօսութեանց մէջ չեմք հետեւած մի միակ հեղինակի, այլ ուսումնասիրելով զանազան ընտիր հեղինակներ՝ մերք միոյն եւ մերք միւսոյն հետեւած ենք, քաղելով իւրաքանչիւրէն ինչ որ լաւագոյն ու կարեւոր երեւցած է մեզ. ուստի եւ այս համառօտ դասագիրքն ալ շինուած է հետեւողութեամբ նոյն հեղինակաց, որոց գլխաւորքն են Ժ. Պ. Սէյ, Ֆրէտէրիք Պաստիւր, Սքանդել Ճիվընս, Ժօզէֆ Կառնիէ, Պօտոլիյեառ, Իվիկայօ եւ Լըվաստօն :

Կը յուսանք որ մեր սոյն աշխատութիւնն՝ թէ՛ իբրեւ վարժարանաց դասագիրք եւ թէ՛ իբրեւ անհատական ընթերցանութեան գիրք՝ կրնայ օգտակար ծառայութիւն մատուցանել, եւ ճամբայ բանալ մեր ազգի մէջ աւելի ընդարձակ ու կատարեալ աշխատութեանց Քաղաքական Տնտեսութեան նման հանրօգուտ գիտութեան մի մասին, որ՝ ցաւ է մեզ ըսել՝ շատ քիչ մշակուած եւ յոյժ սակաւ վարժարանաց մէջ մուտ գտած է առ. մեզ :

Կը կարծեմք թէ ժամանակն հասած է այլ եւս ընդհանրացնելու այս ուսումն մեր ազգի մէջ եւ նորա առողջ եւ կենսաւետ սկզբունքներն առանդելու մեր մատաղ սերնդեան : Անկարելի է ուրանալ թէ տնտեսագիտական սկզբանց տգիտութիւնը քանի՞ն վնասաբեր է անհատից ու ժողովրդոց, թէ տնտեսական նախապաշարմունք եւ մօլորութիւնք են յաճախ գլխաւոր պատճառք ժողովրդոց յետադիմութեան, աղետալի յեղաշրջմանց ու ապերջանկութեան, եւ թէ այս գիտութեան ծաւալումն է որ պիտի նպաստէ հզօրապէս ներդաշնակելու շահերն, տակաւ աւելի արդարութիւն դնելու արդեանց բաշխման մէջ եւ խզելու այն ամեն կապեր, խորտակելու այն ամեն բուժքեր որք արգելք կը լինին ցայս վայր մարդկային ճարտարութեան՝ արուեստից ու վաճառականութեան ազատ բռնիք մ'առնելուն եւ հետեւապէս բարօրութեան արագ ծաւալման ու ընդհանրացման :

Գալով առանձինն մեր ազգին, ամեն օր կը տեսնեմք թէ տնտեսագիտական սկզբանց տգիտութիւնն ո՛րքապի աւելի աղքատացուցած է մեզ նման արդէն աղքատ մի ժողովուրդ՝ անկարող ընելով զմեզ օգուտ քաղել գէր մեր տրամադրութեան տակ գտնուած արտադրական շահաբեր ոյժերէ եւ ամուրթեան դատապարտելով այն միջոցներ ու դրամագլուխներ որք կը մնան մեր ձեռաց մէջ : Ո՛չ միայն բարոյական հարստութիւնք ու աննիւթական ճարտարութիւնք մեր մէջ չեն ի համարի ճշմարիտ հարստութեանց ու արուեստից եւ՝ ըստ այնմ՝ կ'արհամարհուին եւ ի բաց կը բողոքին, այլ եւ յաճախ բազում նիւթական դրամագլուխք կը մնան անարգասաբեր վանքերու եւ եկեղեցեաց մէջ, եւ յաճախ սխալ ըմբռնումներ ու տնտեսագիտութեան բացակայութիւնն մեր վարջաց քով՝ անսնունդ կը բողոքն մեր կարեւորագոյն հաստատութիւններն ու կ'արգիլեն յաջողութիւնն բազում կենսական ձեռնարկութեանց :

Գիտեմք որ կը գտնուին մեր մէջ — եւ ամեն տեղ — այնպիսիներ որք կ'անգոսնեն այս գիտութիւնն՝ անճանական փորձով ու բնական ողջմտութեամբ ձեռննաւ կարծելով զինքեանս տնտեսական խնդրոց մէջ զանազանելու ճշմարիտն ու սուտն, լաւն ու յոռին : Եթէ այս կրնայ ճշմարիտ ըլլալ սոյն գիտութեան համար, պետք է ուրեմն որ ամեն ուրիշ գիտութեան համար ալ ճշմարիտ լինի. բայց ո՞վ կ'արդէ ըսել թէ յսկ անճանական փորձն ու բնական ողջմտութիւնն բաւական են բնագիտութիւն, տարրաբանութիւն, բժշկութիւն, քերականութիւն, եւ գիտութիւններն ուսնելու համար : Ինչպէս սոցա մասին յանդուգն կը լինէր մի այսպիսի յաւակնութիւն, պետք է որ յանդուգն համարուի նաեւ տնտեսագիտութեան համար որ ընկերաբանական գիտութեանց մի ճիւղն է եւ՝ հազիւ դարէ մ'ի վեր սկսած ձեռնալ ընկերային երեւոյթից ուշադիր ուսումնասիրութեամբն եւ հանձարեղ իմաստասիրութեամբք՝ դեռ կը զբաղեցնէ բազում մեծատաղանդ՝ անխոնջ ու մարդասէր գիտուններ որք կը ջանան տակաւ կատարելագործել զայն եւ յուսաւորել նորա տակաւին մուր կամ տարտամ կէտերն :

Նոյն իսկ այլ գիտութեանց մասին հմտութիւնն ջբաւեր որ մարդ կարող լինի լիովին հասկնալ ու յաջողութեամբ լուծել տնտեսական խնդիրներն՝ երէ մասնաւոր ուսումնասիրութեան առարկայ չէ ըրած զայնս : Հերպերը Սբէնսեր ուրեր սա կարծիքն յայտնած է թէ Տնտեսական գիտութեան առջեւ ուսնալ կոչուած մարդոց եւ անուսումներուն տգիտութիւնն հաւասար է : Եւ Ռօպէէ-Գոլար ա'յսպէս կը պատասխանէ նոցա որք որ եւ է բանի մէջ տեսականն անօգուտ համարին գործնականին . « Ռօգէլ ի բաց բողոք տեսականն իբր անպէտ՝ սա յետին աստիճանի գոռոզ յաւակնութիւնն ունենալ է թէ մարդ ստիպուած չըլլայ գիտնալու . իւր ըսածն երբ կը խօսի եւ իւր ըրածն երբ կը գործէ : »

Ով որ գիտութեան վերայ կը յենու՝ կը քայլէ ապահով , իսկ նա որ անհատական զգացմանց ու կարծեսց ապաստան՝ ճամբայ կ'ելնէ , կը սխալի , կը մոլորի եւ յաճախ կը հասնի հոն ուր ոչ կը մտադրէր եւ ոչ կը սիրէր հասնիլ :

1883 Նոյեմբեր 8, Իւսկիւտար

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Դ Ա Ս Ա .

Ն Ա Խ Ա Գ Ի Տ Ե Լ Ի Բ

1. Փաղաքական տնտեսութիւնն է ազգերու հարստութեան գիտութիւնն : Կը սովորեցնէ ճանչել թէ ինչ է հարստութիւն , թէ ինչ կերպով կ'արտադրի այն , թէ որք եւն իւր արտադրութեան նպաստամատոյց պայմաններն , թէ ինչպէս կարելի է լուսագոյնս զայն սպառել և օգտիլ ի նմանէ :

2. Մի յոյժ կարեւոր գիտութիւն է սա , թէ և դեռ բազումք կ'անգիտանան նորա օգտակարութիւնն : Այս մասին դեռ կան թանձր նախապաշարմունք : Ամէն որ կը խոստովանի թէ բնագիտական , քիմիական , կենդանաբանական , պատմական , լեզուագիտական , եւ , խնդրոց մասին կարծիք յայտնելու ձեռքնհաս լինելու համար նոյն գիտութեանց հմուտ ըլլալ պէտք է , բայց կը կարծուի թէ միայն հասարակաց միտքն բաւական է վճիռ տալու համար տնտեսական խնդրոց մէջ : Անշուշտ հասարակաց միտքն գիտութեան սկիզբն է , բայց գիտութիւնն ալ հասարակաց մտաց զարգացումն և փորձոյ , գննութեան և իմաստասիրութեան արդեանց դասաւորումն ու յօրինուածութիւնն (systematisation) է :

3. Թէ ինչ է հարստութիւն՝ շատեր չգիտեն ճշդիւ . ու մանք դրամն կը կարծեն , այլք գետինն միայն : Հարստութեան

այս սխալ սահմաններէն յառաջացած են ողբալի հետեւանքներ
կենաց և ընկերութեան մէջ : Հարստութիւնն հասկնալու համար
պէտք է գիտնալ նախ պէտք է բազմապէս : Պէտքն է բազմ-
ձանք հայթայթելու վայելք և խուսափելու ի ձգտնց և ի ցաւոց :
Արդ ամէն ինչ որ կարէ գոհացնել մի պէտք է՝ կ'անուանի օգուտ-
կարութեան (utilité) : Ամէն օգտակարութիւն որ սեփականելի
(appropriable) և փոխանակելի (échangeable) է՝ հարստութիւն է :
Ըստ այսմ կը հասկցուի թէ՛ սրջալի կը սխալին նորա որք հա-
րստութիւնն միայն նիւթական իրաց մէջ կը կացուցանեն , որ-
պէս Քուրսէլ Սընթոյլ , Ճօն Սգուարդ Միլ : Ո՛չ ապաքէն առող-
ջութիւն , տաղանդ , լաւ ձայն մի , եւ , հարստութիւն են : Հոգսէս
սահմանած է « Հարստութիւնն է զօրութիւն » : Գերմաներէն reich ,
լատիներէն opes ունին հարստութեան և զօրութեան զազախարն
միանգամայն , հայերէն հարստ և ճոխ բառերն ալ ունին սոյն եր-
կու նշանակութիւնքն . հարուստն այն է որ կարող է ծառայու-
թիւն մատուցանել , որ զօրաւոր է : Նասսօ Սէնիոր կը սահմանէ .
« Այս բառի որով ինչ հասկնամք այն ափն երբեք և միայն այն (հարստու-
թիւն) երբեք որք էն փոխանակելի , սահմանաւոր փոխանակութեամբ և որք ուղ-
ղակի կամ անուղղակի յառաջ ինչ բերեն հաճոյք կամ կ'արգելան զցաւ : »

4. Արժէք (valeur) բառն միշտ կը գործածեմք , և իւր կա-
րեւորութիւն մեծ է . բրուտոն ըսած է թէ « Արժէքն տնտե-
սական շէնքին անկիւնաքարն է » , և Ճ. Սգուարդ Միլ կը խոս-
տովանի թէ « Խնդիրն հիմնական է » : Ուստի պէտք է որո-
շապէս գիտել նորա սահմանն : Սակայն տնտեսագէտք չեն հա-
մաձայն այս սահմանի վերայ : Ոմանք , որպէս Պատրիա , Գոն-
թընէյ , արժէքն միայն ծառայութեանց մէջ կը գնեն . այս տե-
սութիւնն Պատրիա կ'ամփոփէ հետեւեալ բանաձեւոյն մէջ . « Ար-
ժէքն է երկու փոխանակեալ ծառայութեանց համեմատութիւնն » :
Բայց իրք արժէք մ'ունին իւրեանց մէջ այն վայրկեանէն որ մեք
օգտակարութիւն մի կը վերագրեմք նոցա : Այլք արժէքն կը կայա-
ցնեն աշխատութեան մէջ , որպէս Ռիքարտօ . սա կ'ըսէ « Վաճառքի
մ'արժէքն կախումն ունի զայն յառաջ բերելու համար հարկաւոր

եղած աշխատութեան քանակութենէն : » Բարի 'տնտեսագէտն
ըսած է . « Արժէքն չափն է յաղթելի ընդդիմութեան հայթայ-
թելու համար մեր պիտոյից կարեւոր իրերն , այն է բնութեան
մարդոյն վերայ ունեցած զօրութեան չափն : » Սա ճշմարիտ լի-
նէր թերեւ , եթէ անցնիւր մարդ Ռոպէնտոնի վիճակին մէջ զըտ-
նուէր . բայց ո՞վ կ'ուրանայ թէ կան մեծ աշխատութեան ար-
դիւնք եղած բաներ որք անարժէք են կամ գէթ յոյժ նուազ
կարծեն քան այնպիսի բաներ որք նուազ աշխատութեամբ
ձեռք բերուած են : Մի անգրադէտ ժողովրդեան համար լինչ
կ'արժէ զիւցաղնական քերթութիւն մի , գործ երկայն վատա-
կոց : Ատամ Սմիթ արժէքին չկրնար սահման մի տալ և կը բա-
ւականանայ երկու արժէք որոշելով , որք , կ'ըսէ , յաճախ իրարու
հակասական են . այս երկու արժէքն են արժէք է փոխանակութեան
(valeur en usage) և արժէք է փոխանակութեան (valeur en échange) :
Սէնիոր հաղուադիւտութեան մէջ կը գնէ . բայց բացարձակօրէն
չէ այնպէս : Մօրինարի կը սահմանէ . « Արժէքն է երկու փո-
խանակեալ արտադրութեանց մէջ յարաբերութիւն մի : » Սակայն
երբ լաւ ուշ գրուի , կը տեսնուի որ արժէքն երկու անհատից
մէջ յարաբերութիւն մ'է : Կիւյօ լաւ սահմանած է . « Արժէքն ի
անհատի տնեցած օգտակարութեան և ինչպէս անհատի պիտոյից մէջ եղած
յարաբերութեան է : »

5. Արժէքի խնդիրն բազմեղբ է . նորա մէջ պէտք է որոշել
1⁰ Բնութենէն մատակարարուած օգտակարութիւնն , 2⁰ Պատ-
առած ճիգն , և 3⁰ Խնդրողին պէտքն : Ժողով կարենիէ հետեւ-
եալ ցուցակին մէջ կը վերլուծէ արժէքն .

(արտադրած ,	{	1 ⁰ Օգտակարութենէ (պէտք) յորմէ յառաջ կու-
		գան Մատուցումն և Խնդրանք .
		2 ⁰ Փոխանցելութենէ և Սեփականելութենէ .
աշխատութիւն ,	{	3 ⁰ Հաշտագիտութենէ (սահմանաւոր քանա-
		կութիւն) որ կը ներգործէ Մատուցման և Խնդրանքի վերայ .

— Փոխանակելութենէ (գումար նախորդ
ծառայութիւն) (երեք յատկութեանց .

կախումն ունի } 4. Արտադրողին աշխատութենէն (գումարու-
թիւնը կամ ծախք արտադրութեան) .
5. Ստացչին խնայուած աշխատութենէն :

Վերոգրեալ պատկերն կրնամք համառօտել այսպէս .

Արժէքն յաւ } Մատուցումէ և խնդրանքէ և Արտադրու-
ածը կուգայ } թեան ծախքերէն :

6. Քաղաքական տնտեսութեան գիտութիւնը կը բաժնուի
5 մասերու . Ա. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ (Production de
la richesse), Բ. ԲԱՇԽՈՒՄՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ (Répartition ou
distribution de la richesse) և Գ. ՍՊԱՌՈՒՄՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ
(Consommation de la richesse) : Առաջնոյն մէջ կը խօսուի ար-
տադրութեան կամ ճարտարութեան այլ և այլ տեսակաց , ար-
տադրութեան դործիքներուն , նոցա բարւոք կիրառման և ար-
տադրութեան նպատող կամ վնասող պայմանաց վերայ . երկ-
րորդին մէջ՝ հարստութեան իւր արտադրիչներուն մէջ բարւոք
բաժանման վերայ . իսկ երրորդին մէջ՝ հարստութիւնն լաւապէս
գործածելու եղանակաց վերայ :

Հարցարան . — 1. Ի՞նչ է քաղաքական տնտեսութիւնն : —
2. Ի՞նչ կարեւորութիւն ունի այս գիտութիւնն և ճանչցուած է
ընդհանրապէս : — 3. Ի՞նչ բանի կ'ըսուի հարստութիւն : — 4.
Արժէքն ի՞նչ է : — 5. Ժողէ՞ք կարնիէ ի՞նչպէս կը վերլուծէ ար-
ժէքն : — 6. Քաղաքական տնտեսութեան գիտութիւնն քանի՞
մասերու կը բաժնուի :

ՄԱՍՆ Ա.

ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՍ Բ.

ԳՈՐԾԻՔ ԵՒ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

7. Մարդիկ այլ և այլ պէտքեր ունին . պիտոյից այս զա-
նազանութիւնն Սէնիօր կոչած է Օրէն+ պնայանութեան պէտքից
(Loi de variété des besoins) : Բաց աստի , պէտքերն են յաջոր-
դական , այսինքն պիտոյք , իւրեանց ստիպողականութեան կար-
գաւ , կը յաջորդեն միմեանց . զոր օրինակ , օդ , սնունդ , հա-
գուստ , բնակարան , դպրութիւնք , զարդի և դրօսանաց առար-
կայք . այս այլ և այլ պէտքերն գոհացնելու մէջ մարդ գրեթէ
այսպիսի կարգի մի կը հետեւի , և չխորհիր որ և է պէտք ընուէ
կանխաւ չէ լցած աւելի անհրաժեշտներն ու ստիպողականներն :
Այս ալ կ'անուանի Օրէն+ յաջորդութեան պէտքից (Loi de succession
des besoins) : Պէտքերն անվերջանալի են . երբ մին կը յագեցայ
խիղոյն մի այլ պէտք ծնունդ կ'առնու . նախնական և անհրա-
ժեշտ պիտոյքն գոհացնող ոք կը փափաքի դիւրութեանց , զար-
դուց , կերպակերպ զուարճութեանց և այլն : Պէտքերն գոհացը-
նելու համար ջանք և աշխատութիւն պիտանի են . բայց չէ կա-
րելի ոչնչէ ինչ ստեղծել . մարդկային աշխատութիւնն բնութեան
ոյժերն կը գործածէ և զայնս յարմար կը դործէ ի գոհացումն
մեր պիտոյից : Յայտնի է թէ առ այս մարդկային աշխատու-
թիւնն պէտք ունի նաև գործեաց : Մարդոց ծնանց և բնութեան
գործողութեան այլ և այլ գործիքներու գործողութեան հետք միասորտութեան
լը կ'ազնւեալ արտադրութեան կամ ճարտարութեանն :

8. Արտադրութեան կամ ճարտարութեան առարկայ կարեն

լինել իրք և մարդիկ : Արտադրութիւնն բնական իրաց վերայ յառաջ կը բերէ օգտակարութիւն և արժէք , աղնուացներով , կատարեւադործելով եւ դնելով ի վիճակի օգտակար լինելոյ : Նոյնպէս երբ ի գործ դրուի մարդոց վերայ , կ'աղնուացնէ զնոսա և կը զօրացնէ ֆիզիքապէս և բարոյապէս : Արտադրութիւնն կամ ճարտարութիւնն , թէ՛ իրաց վերայ ի գործ դրուի և թէ՛ մարդոց , միշտ նպատակ ունի տարերց օգտաւէտ միաւորութիւն մի կամ տեղափոխում մի յառաջ բերել . երկու պարագային մէջ արդիւնք փոխանակելի են : Պէտք է առանձինն նկատել աշխատութիւնն ու նորա արդիւնքն . ամէն ճարտարութեան հիմն է աշխատութիւնն :

Գ. Արտադրութեան ընդհանուր գործիներն են երեք 1. ԵՐԱԿԻՐ , որ է աղբիւր գործելի և գործածելի նիւթոց , կամ բնական գործիչք (agents naturels) . 2. ԴՐԱՄԱԳԱՆՈՒԹՅՈՒՆ , կամ մարդկային ճարտարութենէն ստեղծուած արուեստական միջոցներու ամբողջութիւնն . և 3. ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ , կամ ընդհանրապէս մարդոց կարողութեանց ամբողջութիւնն : Կան նաև հասարակաց կամ ոչ - սեփականեալ բնական գործիչներ կամ գործիներ , ինչպէս լոյս , ջերմութիւն , հողմուք , ջուրը ծովուց՝ դետոց և ըն : Նրեք գործիներն ալ կարեւոր են : Չիք ստեղծել առանց բնութեան աջակցութեան . գնդասեղ մի շինելու համար պղինձ , պէնկ և անագ պիտոյ են . ժապաւէնի համար՝ մետաքս և ներկ : Դրամագլխոյն պէտքն ակներեւ է , զի գործիք կ'ազատեն յոգնութենէ և կը դիւրեն ճիգն յորմէ կը խորշի մարդ բնագլաբար : Ֆապոնական առած մի կ'ըսէ . « Հոր մի փորէ ծարաւելէ յառաջ » : Բայց դրամագլխին , բազմատմաբ աշխատութեան , երկրորդական է , զի ինքն իսկ արդիւնք է աշխատութեան , մի արտադրութիւն է մարդկային՝ դարձած ի գործի արտադրութեան : Աշխատութիւնն է որ կ'արդատուորէ բնական գործիչներն , նախնական նիւթերն , և յօդատակարութիւն , ի հարստութիւն կը փոխակերպէ , և որ կը շահաւորէ և կ'արտադրէ իսկ զդրամագլուխ : Հիւսիսային Ամերիկայի պէս բնական հարստութեամբք լի երկրի մի մէջ բնիկք հազարաւոր տարիներ ապրած

են ծայրայեղ չուառութեան մէջ , զի մարդկային ձեռքն ու միտքն չէին կարող նոցա վերայ աշխատիլ և օգտիլ ի նոցանէ :

10. Մարդկային ճարտարութիւնն բազմաթիւ և բազմազան ձեւերով կը յայտնուի . բայց կարեւոր դասաւորել այդ ձեւերն հետեւեալ սեւերու մէջ .

Ա. ՀՈՂԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ	»,	կամ ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ (Industrie agricole)
Բ. ԶԵՌԱԳՈՐԾԱԿԱՆ	»	կամ ԲՈՒՆ ՃԱՐՏԱՐՈՒԹ. (ind. manufacturière)
Գ. ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ	»	կամ ԱՌԵԻՏՈՒՐ , (ind. commerciale)

Դ. ԱԶՏԱԿԱՆ կամ ԱՆՆԻԹԱԿԱՆ կամ ՄՏԱԻՌԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐ. (ind. libérale, ou immatérielle, ou intellectuelle).

Տիւնուայեէ կ'առաջարկէ յաւելուլ կամ մասնաւորել Ե. Հանձնայ ճարտարութեան (ind. extractive) , (Հանք , անտառք , ձկնորսութիւնք) , եւ կարնիէ՝ Զ. Շինարարական ճարտարութեան (ind. constructive) , (Շէնք , կամուրջ , ուղի , երկաթուղի և ին) :

Դ. Սեռն Տիւնուայեէ կ'ստորաբաժանէ այսպէս .

1. Արուեստք , որոց առարկան է պահպանել և աղնուացնել ֆիզիքական մարդն .
2. Արուեստք , որք կ'աշխատին երեւակայութեան և մեր զգայական կարողութեանց մշակման . — Գեղարուեստք .
3. Արուեստք , որք կ'աշխատին մեր խմցական կարողութեանց դաստիարակութեան . — Գիտութիւն , զրականութիւն ,
4. Արուեստք , որք կ'աշխատին բարոյական սովորութեանց կազմութեան . — Բանաստեղծութիւն , ուսուցում , կառավարութիւն :

Բայց գործնականին մէջ արուեստք խառն հանդամանք ունին , և ոչ մին զուտ այս կամ այն սեռին կը վերաբերի . միայն գլխաւոր և տիրող յատկութեան նկատմամբ կը կոչուին : Ամենուն հասարակաց եզրու երեւոյթն է ֆախանդութեան , որ կը կապէ զամէնքն և բացատրութիւնն է մարդկային ընկերակցութեան :

ՀԱՐՑԱՐԱՆ. — 7. Մարդկային պիտոյից օրէնքներն ի՞նչ են. — Ի՞նչ է արտադրութիւն կամ ճարտարութիւնն : — 8. Միայն ի՞րք են առարկայ ճարտարութեան : — 9. Քանի՞ և որք են ընդհանուր դործիք արտադրութեան : — 10. Ի՞նչ սեռերու կամ բեմք բաժնել ճարտարութեան այլ և այլ ձեւերն :

ԴԱՍ Գ.

ՀԱՐՑԱՐՈՒԹԵԱՆ ՆՊԱՍՏԱՒՈՐ ՊԱՅՄԱՆՔ

11. Դճարտարութեան նպատաւոր պայմանք են «եփականաւթիւն», ապահովութիւն, աշխատութեան 1⁰ ազատութիւն, 2⁰ է դէպ ժամանակ, 3⁰ է բարեյարմար պեղում, 4⁰ բարձր եղանակաւ կարարաւիշն :

12. Ամեն որ իրաւունք ունի իւրեան սեփականելոյ իւր աշխատութեան արդիւնքն, առանց այս պայմանին և երբ մարդ իւր աշխատութեան արդեանց տէր չէ, ո՞վ կը յորդորուի աշխատիլ : Ապահովութիւն հարկաւոր է որպէս զի իրաւունք եւ սեփականութիւն յարդուին, և աշխատութիւնն խրախուսուի և չերկնչի :

13. Աշխատութիւնն ազատ պարտի լինել ըսելով կ'իմանաւք որ ամէն մարդ ազատ պարտի լինել ընտրելու իւր ուզած աշխատութեան սեռն ու եղանակն, ուզած արուեստն և դործելու զայն ըստ իւր կամաց : Ազատութիւնն մի էտիկան պայման է աշխատութեան արդիւնաւորման : Ազատ մարդն աւելի ճարտար և աշխատասէր է քան գերին որ կ'աշխատի մի ուրիշի համար և զոր պատժոյ երկիւղն կը դրդէ առ առաւելն ծայրայեղ ծոյլ չլինել : Բայց ազատ մարդն, որ պիտի վայելէ զարդիւնս իւր վատակոց, կը ջանայ, կը ճարտարամտէ, ոչ միայն երկիւղիւ զըրկման, այլ և յուսով վայելման և զիւրակեցութեան հաճոյից իւր եւ իւրայնոց համար : Ազատութենէն յառաջ կուզայ հրեշտակ

(concurrence), որ օգտակարութեանց աճման, աղետացման և աժանութեան կը ծառայէ : Ազատ միջման տեսակէտով դատաւարակի էին ուրեմն հին արհեստական խաբանութիւններն (corporations, jurandes, maitrises), որք արհեստներու ուրոյն ուրոյն դասեր կը կազմէին, արտադրութեան ձեւն ու տեսակն ճշդիւ կ'որոշէին, աշխարհէ՛ քործակցի և վարպետի այլ և այլ աստիճաններ կը սահմանէին՝ որոց առաջնոց վերայ հարկ էր երկար ատեն դեղերիլ և վերջնոց անցնելու համար որոշեալ հրահանգաց ըստ ամենայնի համաձայն հրաշակեալ մի շինել և մեծ ծախքեր ընել ու պարգեւներ տալ, ընդունուած ձեւերէ տարբեր արտադրութիւնքն կը պատժէին ծանր պատիժներով, կ'արգելուին արհեստաւորին ի դործ դնել իւր արուեստն այն քաղաքին շրջանակէն դուրս որոյ մէջ արձանագրուած էր, և անհամար դատերու ու մեծագումար ծախսոց պատճառ կը լինէին արուեստաւորաց խումբերու (էմաֆ) մէջ : Աշխատութեան ազատութեան զուգընթաց քայլած է արուեստից զարգացումն և ընդհանրապէս քաղաքակրթութեան յառաջացումն :

14. Ի դէպ ժամու պէտք է աշխատիլ, այսինքն թէ բնականաբար պէտք է որ իրերն յայնժամ ընեմք երբ դիւրագոյն է զայնս առնել և երբ կը նախատեսեմք թէ պիտի կարեմք մեր աշխատութենէն քաղել ամէնէն աւելի արդիւնք : Ըստ այսմ, ձկնորսն վաղ քաջ ընդ առաւօտն կամ երեկոյին կ'եղնէ յորս իւր. ջաղացպանն իւր ցորեանն կ'աղայ երբ զով հորմ կը փշէ կամ դետակն լի է, վարձակալն իւր խոտն կը քաղէ երբ արեւն կը փայլի : Փորձառութիւնն ցոյց տուած է թէ տարւոյն որ եղանակներն են քաջայարմար ի հերկ, ի վարուցան, ի քաղ, ևլն :

15. Պէտք է որ աշխատութիւնն ի դործ դրուի ի բարեյարմար տեղում : Ստուգիւ աւազուտ տեղեր ծառ չտնկուիր և ոչ ցորեան կը ցանուի ժայռերու վերայ : Այսպէս անցնիւր երկիր պէտք է որ մանաւանդ ջանայ արտադրել ինչ որ բարեղէպ է իւր հողոյն ու բնակչաց կարողութեանց : Անդրիս դինի չարտադրեր, այլ կը գնէ զայն Գաղիայէն. եւ, փոխարէն, մի

և նոյն աշխատութեամբ այլ աւելի արդիւնաւոր կերպով աշխատանքութիւնն կը մշակէ, կ'արտադրէ կաթ, կոշի, պանիր ևլն :

ՀԱՐՑԱՐԱՆ . — 11. Ի՞նչ են աշխատութեան արդիւնաւորման նպատակը պայմանք : — 12. Սեփականութեան օգուտն ի՞նչ է : — 13. Աշխատութեան ազատութենէն ի՞նչ շահեր կը ծնանին : — 14. Ի դէպ ժամու աշխատիլն ի՞նչ է : — 15. Ի բարեւոյց յարմար տեղւոյ աշխատիլն ի՞նչ է :

Դ Ա Ս Դ .

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ

16. Բարւոյց եղանակաւ լինելու համար, աշխատութիւնն պէտք է որ 1⁰ բաժնուի, և 2⁰ բնութեամբ ի գործ դրուի :

17. Աշխատութեան բաժանումն այն է որ ոչ միայն մարդիկ բաժնած լինին՝ ընկերականութեան օրինօք՝ իւրեանց մէջ այլ և այլ պէտքերու գոհացման ծառայող արուեստներն, այլ թէ նոյն իսկ իւրաքանչիւր արուեստի մէջ կարեւոր եղած գործողութիւնք բաժնուին այլ և այլ գործողներու մէջ . այսինքն արդէն իրաց ու մարդկային բնութեան մէջ եղած ձգտում մի աւելի ընդարձակ կիրառութիւն ունենայ :

18. Աշխատութեան բաժանման արդիւնք մեծ են և բազում : Արտադրութեան եղանակներն կը պարզէ, կը համառօտէ, շուտ ու շատ արտադրելու կը նպաստէ, կը ծառայէ արտադրութեանց կատարելութեան եւ աժանութեան : Շոքոյլս պատրաստելու համար չոգեգործարանի մի մէջ 150 գործաւորք 12 տարբեր գործողութեանց պարապելով՝ կ'արտադրեն օրն

3000 քիլոկրամ, այսինքն մէկ գործաւորն կ'արտադրէ 37 քիլոկրամ . ոչ իսկ մէկ քիլոկրամ պիտի կարէր արտադրել գործաւորն՝ եթէ մէն միայնակ կատարէր յստակելու, խարկելու, մանրելու, թրելու, չաքարելու, կաղապարելու և այլ գործողութիւնքն : Ատամ Սմիթ օրինակ կը բերէ իւր ժամանակին մէջ գնդասեղի շինութիւնն, և կ'ըսէ թէ աղքատիկ և խեղճ գործիներով կազմաւորեալ գործարանի մի մէջ 10 գործաւոր, 18 գործողութիւններ կատարելով, 48,000 գնդասեղ կը շինէին օրն, կամ, որ նոյն է, մէն մի գործաւոր 4,800 . արդ մէն մի մարդ, եթէ ինքնին կատարէր յաջորդաբար ամէն գործողութիւններն, հազիւ 20 գնդասեղ պիտի շինէր օրն :

19. Ատամ Սմիթ երեք պատճառ ցոյց կուտայ աշխատութեան բաժանման օգուտներուն : Ա. Անցնիւր գործաւորի յաջողակութիւնն կը յաւելու մասնաւոր կերպով : Այս կը տեսնուի դաշնակահարներու, ձեռնածուներու մատանց հիւնալի շուտութեան վերայ, որ աշխատութեան բաժանման արդիւնք է . այսպէս է նաև ամէն ճիւղերու մէջ : Տեսնուած է որ ասեղ ծակող տղայք կարող էին մազ մի ծակելով մի ուրիշ մազ անցնել նորա մէջէն : Բ. Այլ խնայէ այն ժամանակն որ կը կորսուի աշխատութենէ մի յայլ աշխատութիւն անցնելու ատեն . որովհետեւ հարկ կը լինի տեղ, գործիք և գաղափարաց կարգ փոխել, և առ այս ժամանակ կը կորսուի անշուշտ : Գ. Դիւրին եղանակաց և մեքենայից գիւտն կը գիւրացնէ : Ստուգիւ, ընդհանրապէս գործաւորք եւ զած են մեքենայից հնարիչք . Արքրայթ, Լըքիս, Հարկրիփս, Քրոմբլոն, որք տարազաւործական մեքենաներու գիւտեր ըրած են, գործաւորներ էին : Այլ գիւրացնէ մեքենայից գիւտն, մանաւանդ այնու զի հնարելն կ'ընէ արուեստ . ձէյմս Վալ, Ֆիւլզոն, Ռոպէրդս, Սքիֆէնալն, Հուիլսոն մեծ հնարողներ եւ զած են՝ ուշադիր ուսանելով և ընդ երկար ի գործ գնելով մեքենական կազմութեան օրէնքներն :

20. Աշխատութեան բաժանումն ուրիշ եղանակներով ալ օգտակար է :

Ա. Ծառայութեան քաջագործութեան (multiplication des ser-

vices) . թղթատարը , գործարհնակ , մի և նոյն աշխատութեամբ չատ մարդոց նամակներն կը փոխադրեն , մինչդեռ իւրաքանչիւր նամակի տէր առանձինն նոյն աշխատութիւնն ստատէր կրել մի նամակի համար :

Բ. Պատճեններու բազմապատկումը (multiplications des copies) . — տպագրիչն , միանգամ կազմելէ յետոյ կապարեայ գրերու էջն , անտի կը հանէ ուղածին չափ օրինակ . դերձակն իւր օրինակին վերայ կը ձեւէ դիւրաւ ուղածին չափ զգեստ . մի և նոյն կաղապարով կը ձուլուին բազում նման իրք . սոցա մէջ նախ նական տիպն միանգամ կը կազմուի և յետոյ կը ծառայէ բազում անգամներու համար . առանց աշխատութեան բաժանման՝ հարկ պիտի լինէր նոյն տիպարն կազմել զատ զատ ում պիտոյ լինէր :

Գ. Անձնական պարզամաս (adaptation personnelle) . — աշխատութեան բաժանումն գործերն ստորաբաժանելով՝ յառաջ կը բերէ գործոց անթիւ տեսակներ , կը բազմապատկէ գործարաններն , այնպէս որ անցնիւր մարդ կարէ իւրեան յարմար գործ մի գտնել , մինչեւ ծերոց , կանանց և տղայոց համար իսկ կը գտնուին պատշաճագոյն աշխատութիւնք :

Դ. Տեղական պարզամաս (adaptation locale) . — Մարդիկ այլ և այլ յատկութիւններ , կարողութիւններ և ճաշակներ ունին . նոյնպէս և աշխարհներն՝ կլիմաներն ունին առանձին հանգամանքներ . դաւառք և քաղաքք ունին իւրեանց յատուկ ճարտարութիւններ . աշխատութեան բաժանմամբ՝ անցնիւր մարդ , աշխարհ , դաւառք , քաղաք գործելով զայն ճարտարութիւնն որ պատշաճագոյն է նմա՝ կ'արտադրէ լաւ և չաւ . յետոյ մարդիկ , աշխարհք , դաւառք կը փոխանակեն իւրեանց մէջ իւրեանց արտադրութիւնքն , և այսպէս մի ընդհանուր համերաշխութիւն կը գոյանայ մարդոց մէջ որք կը կազմեն մի մեծ ընկերակցութիւն և կը բաժնեն իւրեանց մէջ քաղաքակրթութեան գործն : Աշխատութեան այսկերպ բաժանումն կը կոչուի հոդային բաժանումն աշխատութեան (div. territoriale du travail) :

21. Աշխատութեան բաժանման դէմ երեք առարկութիւն յառաջ կը բերեն : Մին՝ այն թէ անհատին կարողութիւնն կը

սահմանաւորէ , կ'անձկացնէ . մի մարդ այլ ևս ¹/₁₀ գնդասեղ միայն կ'արժէ . երկրորդ՝ թէ գործն պարզ լինելով՝ գործաւորն զիւրաւ փոփոխելի է . երրորդ՝ թէ միշտ նոյն տեսակ գործով զբաղելով՝ գործաւորին վերայ չ'մնար թարմութիւն ուժոյ : Առաջին առարկութեան կը պատասխանեմք թէ գործաւորն միշտ միջոց կարէ գտնել իւր միտքն այլով իւր զբաղեցնելու համար . նոյն իսկ իւր գործն գործելու միջոցին՝ զոր զրեթէ այլ ևս մեքենապէս գործելով՝ միտքն առաւել կամ նուազ ազատ կը համարուի . մանաւանդ ամէն մարդ ունի ընտանիք , ընկերութեանց մէջ կը յաճախէ և կ'ստիպուի խորհիլ այլ և այլ պիտոյից վերայ և ունիլ բազում ինչ : Երկրորդին՝ թէ նոյն սկզբամբ ուրիշ գործաւորներ ալ արձակուելով այլուստ՝ իւրեան համար տեղ կը բացուի , և ընդհակառակն գործն շատնալով ու գործ փոխելն ու նոր գործ ունիլն զիւրին լինելով՝ կարելի է միշտ գործ գտնել : Երրորդին կը պատասխանեմք թէ գործարանատէրն կարէ ճարտարութեամբ ու չափով մի զանազանութիւն մտցնել գործաւորաց աշխատութեան մէջ :

22. Աշխատութեան բաժանումն կը սահմանաւորի վաճառանոցաց (marché), եղադներու (débouché) տարածութեամբ : Արտադրութեան մի սպառման միջոցներն սրբան քիչ լինին՝ բընականաբար այնքան քիչ կ'արտադրուի , և հետեւապէս աշխատութեան քիչ բաժանմամբ՝ որոյ նպատակն է արտադրութիւնն զիւրել ու բազմապատկել : Փոքր քաղաքաց մէջ նոյն մարդն է բժիշկ , միրաբոյժ , դեղագործ , ուր մեծ քաղաքաց մէջ՝ վիրաբուժութիւնն կ'ստորաբաժանի . — մինչ մեծ քաղաքաց մէջ առանձին վաճառատունք կան կոփի , թէյի , ձիթոյ , քացախի , եւ , գիւղերու մէջ նպարավաճառն է միանգամայն սափրիչ , ձենապակեվաճառ , գինեվաճառ , հասարակաց դրագիր , եւ : Աշխատութեան բաժանման արածութիւնն ուղիղ համեմատական է եղադներու դերութեան հետ , և առաջագոյն աղիղ համեմատական՝ փոխադրութեանց դերութեան հետ : Ծովեզերեայ երկիրներ , ուր փոխադրութեան միջոցներն հեշտ են , նպատաւոր են աշխատութեան բաժանման . այսպիսի աշխարհներ միշտ առաջինն եղած են տուր-

և առի և ճարտարութեանց մէջ, որպէս Միջերկրականին ափունքն ի վաղ ժամանակաց հետէ : ճարտարութեանց մէջ ձեռագործականն ամէնէն աւելի, յետոյ առեւտրականն յանկադոյն են ի բաժանումն աշխատութեան, բայց հողագործականք և աննիւթականք ոչ առաջիններուն չափով :

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. — 16. Բարեղք եղանակաւ լինելու համար՝ ի՞նչ պարտի լինել աշխատութիւնն : — 17. Ի՞նչ է աշխատութեան բաժանումն : — 18. Ի՞նչ են օգուտք աշխատութեան բաժանման : — 19. Ի՞նչ են պատճառք այս օգտակարութեան : — 20. Ուրիշ ի՞նչ կերպով օգտակար է աշխատութեանց բաժանումն : — 21. Ի՞նչ առարկութիւններ կան աշխատութեան բաժանման գէ՛տ. և ի՞նչպէս կը հերքուին : — 22. Ի՞նչ կը սահմանաւորի աշխատութեան բաժանումն :

Դ Ա Ս Ե .

ՄԵՔԵՆԱՅԷ

25. Երբ աշխատութիւնն գիտութեամբ ի գործ դրուի, մարդ կարող կը լինի հասկնալ անկարելութիւնն ինչ ինչ նպատակաց որոց համար յաճախ ի զուր կը ճգնին մարդիկ և կը լինին ժամովաճառ, ճանչել սխալ եղանակներն, խնայել աշխատութիւն և գտնել նոր ու զիւրին եղանակներ և հնարել մեքենաներ : Վիրգիլիոս ըսած է. Երանի՛ այնմ որ գիտէ զպատճառս իրաց :

24. Մեքենայից օգուտներն անհաշուելի են : Մարքոյն արժէքն ուղիղ համեմատական է փորձոյն զօրութեան հետ : Մեքենայք կամ որ նոյն է կատարելագործեալ գործիք, աշխատութեան և գրանագլխոյ գործութիւնն տասնապատիկ, հարիւրապատիկ, հա-

զարապատիկ կ'աճեցնեն : Ջրոյ անկումն ջաղացքներու մէջ 150 մարդոյ ոյժ ունի . չոգեղացքներու մէջ մի գործաւոր փոխանակ է հազարաւոր մարդկան . մանարանաց, տպարանաց մէջ, ուր մեքենայք կը գործեն, մի մարդ փոխանակ է 2-300 մարդկան . ճամբորդութիւնք, շնորհիւ մեքենայից, 20 կամ 30 անգամ աւելի շուտ կը կատարուին . նոյն իսկ հողագործութեան մէջ մեքենայք մեծ դիւրութիւն և աշխատութեան խնայողութիւն բերած են հնձելու, ծեծելու, խոտ քաղելու, և գործողութեանց մասին : Մեքենայք են հանդարտ, անխոնջ և սովաւապէտ գործաւորներ :

Մեքենայից շնորհիւ, արդարութիւնն և կ'աւելան, աճանքիւն և վայելման կարելութիւնն յառաջ կ'աճան . հետեւեալսն բարեկեցութիւնն կ'ընդհանրանայ, և նիւթական պիտոյից գոհացումն դիւրանալով՝ մտաւոր մշակումն և վայելք մատչելի կը լինին հասարակութեան : Երբեմն Անգղիոյ մէջ ¹/₁₀ մեթր կերպաս կ'ընար ըստ անհատ . այսօր 20 մեթր ըստ գլուխ, ի բաց առեալ արտահանութեամբ օտար երկիր տարուած կերպասն, գիներն 3 անգամ նուազ են քան 23 տարի յառաջ, և 12 անգամ նուազ քան 30 տարի յառաջ : Շնորհիւ մեքենայից գիւտոյն, ընտանեկան կենաց մէջ փոփոխութիւն մտած է, և խոնարհողոյն ընտանեկան յարկն կարէ զուրկ չլինել մաքրութեան առաւելութենէն, մինչդեռ Հենրիկոս Բ. ի տառն թաշկինակ չկար և չափիկն մի պճնամոլութիւն էր : Երբեմն, յառաջ քան զգիւտ տալագրութեան, մի միակ Աստուածաշունչ կ'արժէր 400 ֆրանք . այժմ միայն 2 ֆրանքով կարելի է օտանալ զայդ մատեան : Արագիւրք, ոչինչ գնով, ամէն օր ամէնէն յետին գործաւորին կը տեղեկագրեն ինչ որ կ'անցնի աշխարհի շրոյ ծայրերն և կ'ուսուցանեն պիտանի զիտելիքներ : Ուղեւորութիւնք դիւրացած են անհատ, և հետեւաբար մարդիկ և ժողովուրդք առաւել ճանչցած գիրեար :

Աճանալիւնն ու սպասման աճումն յառաջ կը քեցն աճումն արդարութեան և փորձ : Բազում նոր արուեստներ հնարուած են, գտնուածներն կ'օտորակուած ու ընդարձակուած, արտադրու-

գործարանաց մէջ որոց գործաւորաց մի մասն կ'արձակուի և հետեւապէս կ'ստիպուի գէթ առ ժամանակ մի մնալ անգործ, նախ այս անպատեհութիւն ոչինչ է գալիք օգուտներուն հետ բազմապատմամբ. յետոյ՝ արդէն ծանր կ'ընդհանրանան մեքենայք, վասն զի ծախք և դրամագլուխ կը պահանջեն, և նաև նոյն իսկ շինման և հաստատման համար աշխատութիւն կ'առթեն: Բայց արդէն աւելորդ է հակառակիլ՝ զի անկարելի է, վասն զի յառաջդիմութեան օրինաց և իրաց բնական ընթացից բացատրութիւնն են մեքենայք:

Հարցարան. — 23. Գիտութեան արդիւնքն ինչ է աշխատութեան մէջ: — 24. Մեքենայից օգուտներն ինչ են: — 25. Ի՞նչ առարկութիւններ կը լինին ընդդէմ մեքենայից, և ինչպէս կը հերքուին:

Դ Ա Ս 2 .

Դ Ի Բ Մ Բ Ք Լ Ո Ւ Թ (CAPITAL)

26. Այն հարստութիւն՝ որ կը գործածուի ի յառաջ բերել մի նոր հարստութիւն՝ կը կոչուի Դրամաշէշ: Դրամագլուխոյն առաւելութիւնն յայտնի կը կայանայ որ կ'օգնէ նուազագոյն աշխատութեամբ ստանալու զայն ինչ գործընթացը ձեռք բերել:

27. Դրամագլուխն երկու տեսակ է. Հասարակական Դրամաշէշ (capital fixe) և Շրջան Դրամաշէշ (capital circulant): Առաջնոյն նկարագիրն է՝ արտագրել առանց տէր կամ ձեռքի:

խելու. երկրորդին նկարագիրն է՝ արտագրել տէր կամ ձեռքի: Իսկ իսկ: Ըստ Ատամ Սմիթի, Ա. դասուն կը վերաբերին 1⁰ Ամենայն գործիք և մեքենայք, 2⁰ Ամենայն շինք սահմանեալ յորինչ օգտակար, որպիսիք են խանութ, գործարան, ագարակային շինուածք, եւ, 3⁰ Յարգարմունք և բարոյութիւնք ի վերայ հողոյ, որպիսի է հատանել զկորդ, աղբէլ, ցամաքել, եւ, եւ 4⁰ Օգտակար տաղանդք. Բ. Դասուն կը վերաբերին 1⁰ Դրամ, 2⁰ Սննդեան նիւթք, 3⁰ Նիւթք նախնականք կամ առաւել կամ նուազ գործեալք սահմանեալ ի հանդերձս, ի կահս, ի շինս, այսինքն նիւթք ճարտարութեան, և 4⁰ Կատարեալ գործն կամ արդիւնքն ի ձեռս շինողին կամ վաճառողին: Կիւյս կը համարուի այսպէս. Հասարակական դրամաշէշն փոխելի է, շրջան դրամաշէշն նոյնական նիւթն առ արտադրութեանն է: Պէտք է գիտնալ նաև թէ Շրջան դրամաշէշն, է քան ասեալ դրամ, յարաբերեալ ի դրամ 1⁰ անի փոխելիքստեղծ է հասարակական դրամաշէշն:

28. Դրամագլուխն, երբ հաստատուն է, կը նպաստէ մի ուրիշ հարստութեան արտադրման, բայց ինքն նոյն կը մնայ առաւել կամ նուազ երկարատեւ, որպէս հողն, մեքենայք, կենդանիք. երբ շրջուն է՝ ինք կ'սպառուի, կը ձեւափոխի արտադրելով մի այլ հարստութիւն: Այսպէս սպառեալ դրամագլուխն չփճանար սակայն, այլ, որպէս ըսինք, միայն ձեռք կը փոխէ, որովհետեւ դրամագլուխն արժէքին մէջ կը կայանայ, և սպառեալ արժէքն երբ ձեռք կը բերուի վերստին թէ և տարբեր կերպարանքի տակ՝ միշտ արժէք է, միշտ դրամագլուխ է: Երբ դրամագլուխոյն գործածութեամբ ստացուած արժէքն կը փոխարինէ հաստատուն դրամագլուխոյ մաշումն և կը նորոգէ շրջուններուն արժէքն, դրամագլուխն վերահաղմեալ է, և եթէ աւելի ինչ յառաջ բերէ՝ այն շահն (profit) է. իսկ եթէ նուազ արժէք արտադրի քան արժէքն սպառեալ դրամագլուխոյն, այն աւելի վնաս կայ և դրամագլուխն նուազած է: Կան ճարտարութիւնք յորս դրամագլուխն կը նորոգի բազմիցս ի տարեոյ, որպէս տարազագործութեան մէջ ուր երեք ամիսք բաւական են արտա-

32. Սմանք կը վախճան դրամագլխոց ծայրայեղ և անվերջ աճումէն, վասն զի մեծ անհաւասարութիւններ կ'ստեղծէ: Այս երկիւղն անտեղի է. նախ դրամագլուխք չուտով և մէկէն ի մէկ չեն աճիր. ժամանակի և աշխատութեան պէտք կայ. — երբ կը տեսնուի թէ երբեմն յանկարծ կը հարստանան մարդիկ, ճշմարիտ և արդար չահով չէ այն, այլ անիրաւ յափշտակութեամբ, և այն ատեն դրամագլխոց տեղափոխում կայ անարդար, և ոչ թէ աճումն. երկրորդ՝ յաւելեալ դրամագլուխն, խմաստութեամբ գործածուելով, բարեկեցութիւն կը յաւելու իւր շուրջ. երրորդ՝ հարստութիւնք միշտ կը կոտորակին իրաց բնական բերմամբ, երբ զաւակաց կամ ժառանգորդաց մէջ կը բաժնուին: Բաց աստի անշուշտ մարդասէր հարուստներ պէտք է որ թէ ի կենդանութեան և թէ ի մահուան օգտաւէտ հանրաշահ հաստատութեանց նուէրներ ընեն, դրամագլուխներ կտակեն, և այսպէս ասարածեն ու գրեթէ աճեցնեն դրամագլխոյն օգուտներն:

33. Դրամագլուխն անբեր (improductif) է երբ կը մնայ անգործ, որպէս ազահին ցտացուածքն զոր կը պահէ արկղին խորն. ազահն թէ ինքն կը գրկուի իւր դրամագլխոյն արդեանց վայելումէն և թէ զայլ կը գրկէ: Երկրի մի մէջ անապահովութիւն, քաղաքական փոթորիկներ դրամագլուխներն կը դատապարտեն ամլութեան. հետեւապէս արուեստք կը դադրին, վաճառականութիւնն կը կաղայ, և ընդհանուր տաղանտ կը տիրէ: Ամուլ անբեր դրամագլուխներ են նաև եկեղեցեաց և վանուց մէջ դառնուած ոսկեղէն, արծաթեղէն և գոհարեղէն զարդերն, անհատական տանց մէջ եղած մեծագին կահերն ու կազմածներն. այլ հարստութիւնք կարէին գործօն դրամագլուխներ դառնալ, սնուցանել արուեստներն ու վաճառականութիւնն և գործ ու անուղ հայրենիքէլ բազմաթիւ մարդկան. ուստի երբ ալքատն կը հիանայ ճոխին սերճութեան և շուայութեան վերայ, ի վնաս իւր միայն կը հիանայ:

Հարցարան. — 28. Ի՞նչ է դրամագլուխն. — 27. Քանի

տեսակ է դրամագլուխն: — 28. Ի՞նչպէս կը նորոգի դրամագլուխն. — դրամագլխոյն շահն ինչպէս կը համեմատի ժամանակին հետ: — 29. Քանի կերպ կարելի է գործածել արտադրեալ շահն, և ո՞րն է լաւագոյնն: — 30. Ամէն որ գիւրութեամբ կարէ՞ շահագործել իւր խնայողութիւններն: — 31. Ամէն ազգի մէջ մի և նոյն ձեւով կը դիպուին դրամագլուխք: — 32. Երկիւղակի չէ՞ դրամագլխոց տարապայման աճումն: — 33. Երբ անբեր կը լինի դրամագլուխն:

Դ Ա Ս Է

ՏՈՒՐԵՆԱՌ (COMMERCE)

34. Մէն մի մարդ այլ և այլ պէտքեր ունի, բայց ինքն առանձին չէ կարող զայն գոհացնել. իւր մասնաւոր կարողութիւնքն ու ճաշակներն, ինչպէս եւ հանգամանքներն այն տեղւոյն ուր կ'ապրի, զինքն աւելի այս ինչ գործին յարմար կ'ընեն քան մի ուրիշի. ուստի ի սկզբանէ և բնականաբար ծնած է մարդոց մէջ աշխատութեան բաժանումն: Այս օրինօք, անցնիւր մարդ, թէ և ունի բազում պէտքեր, մի միակ պէտք գոհացընելու յարմար իրեր արտադրել կը ջանայ, և ոչնչաւ աւելի քան սրճափ ինք պէտք ունի, և յետոյ փոխանակութեան (échange) օրինօք մարդիկ իւրեանց մէջ կը փոխանակեն այդ իրերն, ու իւրաքանչիւր ոք կարէ այսպէս գոհացնել իւր այլ և այլ պէտքերն, թէ և ուղղակի կերպով ի նոցանէ միոյն գոհացման յատուկ է իւր առանձին գործունէութիւնն: Այսպէս հոգաւորձն միայն ցօրեն արտադրելով կարող է ունենալ բնակարան, հանդերձ, կահ կարասի, վառելիք, զանազան ուտելիք, կօշիկ, գէրբ, և այլն:

35. Փոխանակութեամբ օգտակարութիւններն պիտոյից հետ հաղորդակցութեան մէջ կը դրուին : Իրօք ամէն մարդ կ'ըրարի առևտրով, քանի որ ոչ ոք է համայնարուեստ . բայց վաճառական (commerçant) կ'անուանին այն անձեր որոց գործն է գնել վաճառելու համար, ոմանց աւելի ունեցածն պէտք ունեցողներուն տրամադրութեան տակ գնել և այսպէս դիւրացնել փոխանակութեան ամենակարեւոր գործն : Ոմանք վաճառականութեան վերայ արհամարհանօք կը նային, և կը նկատեն զվաճառականն իբրեւ ընկերութենէն ալրոյ (parasite) որ որ ինքնին ոչ մի օգտակարութիւն կ'արտադրէ : Հին ատենն ալ Հուովի մէջ (Flaminia) կոչուած օրէնքն կ'արգելար Պատրիկեանց առևտրով զբաղիլ : Բայց վաճառականն անօգուտ անդամ մի և բեռ մի չէ մարդկային ընկերութեան . նա ևս ի դրօք կը գնէ մի ճարտարութիւն և հետեւապէս կ'արտադրէ մի օգտակարութիւն : Վաճառականն ինչ որ աւելորդ է մի տեղ՝ փոխադրելով մի ուրիշ տեղ ուր պիտանի է այն՝ կը յաւելու և կ'ստեղծէ իսկ օգտակարութիւն, որ այն ատեն արժէք ունի երբ պէտքին քով կը գտնուի . եթէ վաճառականութեան կազմակերպութիւնն զեղծ է շատ երկիրներու մէջ և անտի անաւարտութիւններ յառաջ կուգան, յանցանքն անշուշտ իւրն չէ :

36. Փոխանակութիւնն այն ատեն մեծապէս չահաւոր կը լինի ամէնուն երբ ազատ է : Ազատ փոխանակութեամբ միայն կարող են մարդիկ իւրեանց պիտանի իրաց լաւագոյնն ու ածաւադոյնն ձեռք բերել ու միանգամայն ըստ կարի չահաւէտ պայմաններով յանձնել իւրեանց արտադրութիւնքն : Ազատ փոխանակութիւնն կը բոլորի աշխատութեան ազատութեան սկիզբէն, զի փոխանակել գործել է . և յետոյ, երբ փոխանակութիւնն ազատ չէ՝ աշխատութիւնն չէ կարող կատարելապէս ազատ լինել : Ազատ փոխանակութեամբ՝ ամէն անհատ և ամէն ժողովուրդ կը մշակէ այն արուեստն և կ'արտադրէ այն օգտակարութիւնն, որոց համար ամէնէն մեծ յարմարութիւններն ունի և յորում կը տեսնէ ամէնէն մեծ շահերն . և այսու ամէն մարդիկ կը վայել

լին ամէն մարդոց և ամէն երկիրներու լաւագոյն արդասիրն նպաստաւորագոյն պայմաններով : Հետեւապէս պատասպարտելի են տնտեսագիտական օրինաց առջեւ այն ամէն գրութիւնք և օրէնադրութիւնք որոց կէտ նպատակին է արգելքներ գնել ազատ փոխանակութեան (libre échange), ազատ վաճառականութեան առջեւ, որսխիք են Պաշտպան դրամիւն (protectionnisme), վաճառականական հիւսն (système mercantile), Աւաւարական հիւսն (balance du commerce) կոչուած գրութիւնք :

37. Այն գրութեանց առաջնովն (protectionnisme) տնտեսողէաք ոմանք և բազում պետական մարդիկ կը կարծեն պաշտպանել ազգային ճարտարութիւնն՝ ծանր մարքսերու ենթարկելով օտար ճարտարութեան արդիւնքներն : Բայց այսու թերեւս պաշտպանած կը լինին միայն մի քանի արուեստագետաց, մի քանի գործարանատեարց շահերն որք մասնաւոր են, բայց ընդհանրութեան շահուն հիւստած . քանզի սպաւորք որք ազգային են՝ կ'ատրուին սուղ գնել ինչ որ օտարն պիտի բերէր ածան, և գուցէ և գէշ ինչ որ օտարն պիտի բերէր ազնիւ . նիւթոց սղութիւնն ոչ երբեք կ'արտադրէ հարստութիւն, այլ աղքատութիւն : Իւրաքանչիւր ազգ, ինչպէս իւրաքանչիւր անհատ, պարտի արտադրել զայն ինչ զոր իւր երկրին մէջ զիւրագոյն է իւրեան արտադրել և փոխանակել զայն այն բանի հետ զոր օտարին զիւրագոյն է արտադրել . այս կերպով երկու կողմն ալ կը շահի : Պաշտպան գրութեան հետեւութեամբ հարկ կը լինի որ մի երկրի մէջ ալ մի նահանգ պահանջէ փակել իւր սահմաններ մի այլ նահանգի արտադրութեանց գէմ, և նոյն իսկ նահանգին այլ և այլ դաւառք պահանջեն միմեանց գէմ սոյն զրութեան օգուտներն իւրեանց համար . և այն ատեն ուր կը յանդի գործն . և ինչ կը լինի վախճանն . — գնոյն սղութիւնն կ'արտադրէ սպաւուման նուազութիւն, սպաւուման նուազութիւնն կ'արտադրէ արտադրութեան նուազութիւն, հետեւապէս ճարտարութեան անկումն, աղքատութիւն, չուառութիւն, այսինքն տրամադծապէս հակառակն այնորիկ զոր իբրեւ թէ կը բաղձա

յինք զոյացնել : Ազատ փոխանակութեան մասին պէտք չէ նոյն իսկ սպասել փոխարարչական (réciprocité), այսինքն ազատ մուտք տալ վաճառաց այն երկրին որ ազատ մուտք կուտայ մերոցն, զի Անգլիան այսպէս չընէր, և սակայն որչափ բարդաւած է իւր վիճակ :

38. Միւս երկու գրութեամբք որք նոյն են (syst. mercantile և bal. du commerce) կ'ուզեն երկրի մի մէջ ստակն, ոսկին ու արծաթն չափակեցնել, այլ ըստ կարի շտացնել՝ շատ արածաւան (exportation) ընելով և քիչ ներածաւան (importation), և այս նպատակին հասնելու համար ներածեալ բերող զէմ կանգնել կ'ուզեն ծանր մաքսերու պատնէշն : Այս գրութեան սխալն այն նախապաշարութիւնն է որով կը կարծուի թէ միայն ոսկին է հարստութիւն, ուստի կ'ենթադրուի որ երբ շատ դուրս ելած վաճառքին զէմ քիչ վաճառք ներս մտնէ, տարբերութիւնն դրամից ձեւով մտած է երկրին մէջ, և մաքսատանց մէջ զգուշութեամբ կը բռնեն մի կշիռ արտադրոյ՝ ցուցնող զել և զմուտ վաճառաց : Հարստութիւնք հարստութեանց հետ, արժէք արժէքից հետ կը փոխանակուին միշտ ո՛ր և է ձեւոյ տակ : Ըստ այս գրութեան, որպէս զիտել կուտայ Ֆր. Պատղիա, երբ վաճառականաց ապրանք նաւահանգստէն դուրս ընկզմին և չկարեն փոխարէն ապրանք ներածել, պիտի կարծուի թէ երկիրն կը հարստանայ մինչդեռ իրօք մնասած է : 1827-1856 ժամանակամիջոցին մէջ Գաղիոյ թանկագին մետաղաց ներածութիւնն եղած է, 1809 միլիոն, իսկ արտածութիւնն 679 միլիոն : 1867-1876 ժամանակամիջոցին մէջ՝ ներածութեան և արտածութեան տարբերութիւնն աւելի եւս շտացած է. ներածութիւնն եղած է 6,479 միլիոն, արտածութիւնն 3,007 միլիոն : Ըսել է որ ազատ վաճառականութիւնն պատճառ մի չէ թանկագին մետաղաց պակսելուն, վասն զի ահա Գաղիոյ մէջ նոցա ներածումն յաւելցած է մասնաւորապէս 1860 էն ի վեր ուր Գաղիա ընդունեց ազատ փոխանակութեան սկիզբն : Անգլիոյ ընդհանուր ներածութիւնն 1879 ին էր 8,200 միլիոն, արտածութիւնն 3,800 միլիոն : միթէ

այս երկիրներ թշուա՞ռ են, կամ արուեստ և վաճառականութիւն յետնեալ են ի նոսա, վասն զի իւրեանց ներածումն աւելի է զրեթէ կիսով քան զարտածումն :

39. 34. Նոյն վնասներն ունին ո՛ր և է մենաշնորհք, մենավաճառք (régie, monopole) և այլն. զի կը ջնջեն մրցումն, և մրցումն ջնջելով կ'արգելուն որ իրաց գներն իւրեանց բնական մակերեսն գտնեն : Տնտեսական հրեշտէն է որ յառաջ բերած է Գաղիան իւր Բուր Նիւնական յառաջդրածութեանն : Մրցումն կուի է, գործունէութիւն և կեանք է. արգիլել զայն՝ բառնալ է յառաջդիւմութեան ամէնէն զօրաւոր արտադրիչներէն մին : Վերջապէս մութեան ամէնէն զօրաւոր արտադրիչներէն մին : Վերջապէս ամենայն արգելք՝ որք կը գրուին ազատ առեւտրոյ վերայ՝ ունին արդիւնք չըջուն զրամադկաց արժէքին նուազումն և հետեւաբար հաստատուններուն արժէքին բարձրացումն խափաշեւ. ուստի յայտ է թէ « Պաշտպան գրութիւնն յատկապէս եղանակն է կործանելու մի երկիր » : Կիւյո :

Հորցարան. — 34. Ի՞նչ է փոխանակութեան օրէնքն : — 35. Վաճառականին օգտակարութիւնն ի՞նչ է : — 36. Ազատ փոխանակութիւնն ի՞նչ օգուտներ ունի. ի՞նչ են տնա հակառակ գրութիւնք : — 37. Պաշտպան գրութիւնն ի՞նչ է. ի՞նչպէս կը հերքուի : — 38. Վաճառականական դրութիւն և առեւտրական կշիռ կոչուած գրութեանց նպատակն ի՞նչ է. օգտակար և բանաւոր են ստուգիլ : — 39. Մրցման բարձման վնասներն ի՞նչ են :

Գ Ա Ս Ը .

Գ Ր Ն (P R I X)

40 34. Հարստութեան մի չափն կարեմը իմանալ չափելով զայն իւր մի փոքր քանակութեամբն զօրիւրեւ միութիւն կընդունիմք . միութիւնն ալ կ'որոշուի կամ ըստ թուոյ , կամ ըստ տեսողութեան , կամ ըստ տարածութեան , կամ ըստ կշռոյ . զօրօրինակ՝ 1 ոչխար , 1 ժամ աշխատութիւն , 1 կանգուն կերպաս , 1 քիւլօկրամ հաց : Նաեւ , երբ երկու հաւասար արժէք կը փոխանակուին , մին միւսոյն չափն կը համարուի : Եթէ ամէն արժէք չափեմք մի միակ արժէքի հետ , այս վերջինն կը լինի ընդհանուր չափ արժէից : Բայց արժէից քաջաբնակ ընդհանուր չափ մի չէ կարելի գտնել , վասն զի ամէն արժէք էապէս փոփոխական է , երկու հարստութիւն համարժէք են միմեանց միայն այս ինչ ժամանակին և այս ինչ տեղւոյն մէջ : Ընդհանրապէս ոսկին և արծաթն ընդունուած են ընդհանուր չափ արժէից , և «ակօջ կամ արծաթայն» այն բանակաւորեանն որոյ հետ կը փոխանակեմք օգտակարութեան մէջ կը կոչուի նորա գինն . կամ ուրիշ բառերով , գինն է իրի մ'արժեքն քաջաարդեանն ոսկոյ կամ արծաթայն արժեքով :

41 35. Գրամի արժէքն շատ պարագայից մէջ և սահմանաւոր տեղեաց ու ժամանակաց համար լաւագոյն ընդհանուր չափն կուտայ արժէից , որով և արժէքներն ալ կարեմք իրերաց հետ բաղդատել . բայց պէտք է զիտել թէ ինքն իսկ անփոփոխ չէ , այսինքն ոչ միայն այլ հարստութեանց իւրեան հետ համեմատութիւնքն կը փոխուին , այլ նոյն իսկ իւր օգտակարութեան չափն ու արժէքն կը փոխուի և հետեւապէս չունի մաթեմատիկական ճշգրտութիւն : Երբ սխառման գումարներու վերայ խօսուի պէտք չէ այդ գումարներուն տալ այն արժէք զոր չունի արդաւ մեզ հաւասար ոսկոյ կամ արծաթոյ քանակութիւն մի , այլ

զիտել ոսկոյն և արծաթոյ արժէքն նոյն իսկ այն ժամանակաց մէջ զորոց կը խօսուի : Ամանք կարծած են թէ ցորենն կամ աշխատութիւնն կարեն լաւագոյն ընդհանուր չափ մ'ըլլալ , բայց կը սխալին . վասն զի ցորենին արժէքն ալ թէ և ծանր՝ բայց վերջապէս փոփոխական է , իսկ աշխատութեան մասին միութիւն որոշելն է դժուար , քանզի ամէն մարդ մի և նոյն զխրութիւնն ու կարողութիւնն չունի աշխատութեան և ամէն մարդու համար մէկ ժամ աշխատութիւն ոչ հաւասար յողնութիւն կը նշանակէ և ոչ հաւասար արդիւնք : Ատամ Սմիթ սխալած է զաշխատութիւն զնելով միակ չափ և հիմն արժէից . ստուգիւ աշխատութիւնն , որպէս աեսանք , արժէքին տարբերէն մին է , բայց չենթադրեր պէտքն , օգտակարութիւնն , հազուադիւրութիւնն , որք նոյնին այլ տարբերքն են :

41. Երկու տեսակ գին կ'որոշուի ընթացիկ գին (prix courant) և սկզբնական գին (prix originaire ou prix de revient) : Ընթացիկ գինն է հրապարակի գինն , իսկ սկզբնականն՝ այն որ արժած է իրն արտադրողին . Ատամ Սմիթ այս վերջինն կոչած է նաեւ , թէ և ոչ այնչափ բանաւորապէս , բնական գին (prix naturel) : Ընթացիկ գինն կամ հաւասար է սկզբնականին , կամ վեր է կամ վար քան զայն . կ'որոշուի հրապարակին պարագայներէն և արտադրողին ու սպառողին փոխադարձ կացութենէն , ծախողին և գնողին ազատ հաճութեամբն : Գինն փոփոխական է որպէս արժէքն որոյ քաջատրութիւնն է :

42. Գնոց փոփոխութեան պատճառներն ոմանք ուղած են համառօտել Մատուցման և խնդրանաց աղղեցութեան մէջ , և այլք՝ որպէս Ռիքարտո՝ մի միայն արտադրութեան ծախուց մէջ : Եւ նախ պէտք է զիտել թէ Մատուցումն և խնդրանք ըսելով չեմք իմանար միայն հրապարակի վերայ եղածն ու յայտնուածն , այլ նաեւ հաւանականն , խնդրողին պէտքն ու կարողութիւնն , փոխադրութեան և փոխանակութեան միջոցաց առաւել կամ նուազ առատութիւնն ու հեշտութիւնն , նւթոց բնութիւնն ու

առաւել կամ նուազ պահելի լինելն , հնձոց առատութեան յոյսն կամ նուազութեան երկիւղն , ի մօտոյ վաճառք գալու կամ չգալու հաւանականութիւններն , քաղաքականութեան պայմանք , հրապարակի հնարք և խարդաւանանք , այս ամենայն կը ներգործէ Մատուցման և Խնդրանաց վերայ : Արդ , ոմանք տեսնելով որ Մատուցումն և Խնդրանք կը բացատրեն ու կ'ամփոփեն այն պայմաններ որք ընթացիկ գնոյն փոփոխութիւնն յառաջ կը բերեն , ըսած են « Գինն ուղիղ համեմատական է Խնդրանաց և խոտոր համեմատական է Մատուցման հետ » այսինքն թէ վաճառքի մը գինն այնքան վար է որչափ հրապարակի վրայ շատ քանակութեամբ կայ և որչափ քիչ են ուղղուներ , և ընդհակառակն գինն այնքան բարձր է որչափ հրապարակի վերայ քիչ քանակութեամբ կայ և որչափ շատ են խնդրողք : » Բայց որովհետեւ Մատուցումն և Խնդրանք ինքնին միայն չեն կարող բացատրել արժէքին և հետեւապէս գնոյն կազմութիւնն , Ռիքարտօ և իրեն պէս խորհողներ արտադրութեան ծախուց մէջ ուղած են տեսնել գնոյ կանոնն , ըսելով « Ընթացիկ գինն կ'որոշուի ըստ արտադրութեան ծախուց » ուղիղ համեմատութեամբ սոյն ծախուց հետ : » Բայց սղքա ևս կը սխալին : Ռիքարտօ նկատողութեան չառնուր բնական և արուեստական մենապահածներն որք գնոյ վերայ կ'ազդեն մեծապէս՝ արտադրութեանց քանակութիւնն չափաւորելով և մրցումն սահմանափակելով : Ուստի աւելի ուղիղ է ըսել թէ Իբաց արժէքն ու ընթացիկ գինն կախում ունին մարտագոյնէ և խնդրանքէ և արտադրութեան ծախուցէն : Արտադրութեան ծախքերն իրեւ կեդրոն մ'են ծանրութեան ուր կը հակի միշտ իրաց գինն , բայց մրցման ազդեցութիւնն յայս կամ յայնկոյս այդ կեդրոնին կը տարուբերէ զայն : Գնոց փոփոխականութեան մի պատճառն ալ իրեւ զրամ ծառայող մետաղին արժէքին փոփոխական լինելն է , որովհետեւ երկու եզրերն ալ փոփոխական են , թէ և կը կարծուի թէ ոսկւոյն կամ արծաթին գինն միշտ նոյնն է : Արդէս զի իրաց ճշմարիտ և բնական գինն յերեւան գայ , ազատ մրցումն մի հիմնական պայման է : Բաց աստի , երբեմն մարդիկ անհոգութեամբ , սովորութեամբ կամ

անախառութեամբ անյոյժ են իրաց բուն գինն խմանալ , և այսու կը մեկնուի ինչ ինչ իրաց գնոյն անփոփոխութիւնն և սղութիւնն այլոց որք սակայն աժան կը շինուին :

43. Աշխատութեան և պաշտօնական բառերն շատ անգամ մի միայն յարաբերական իմաստ մի կը յայտնեն , և հետեւապէս շատ անգամ ալ զմեզ կը խաբեն : Սղութիւնն ու աժանութիւնն յաճախ կ'ըսուին վերաբերութեամբ սովորական գնոց , արտադրութեան ծախուց , ժամանակաց և տեղեաց , եղանակաց , ճարտարութեան կամ հրապարակի բացառիկ պարագայից , գնողաց կարողութեան , և այլն : Այս ինչ 10 ֆուանքի աժան էր 200 տարի յառաջ որ 1 ֆուանքի սուղ է այժմ : Բայց կայ անշուշտ ճշմարիտ սղութիւն և աժանութիւն , և յառաջդիմութիւնն կը բանաձեւի գնոց նուազութեամբ : Բայց իրի մ'աժանութիւնն խմանալու համար՝ հարկ է միտ գնել բուն ներքին արժէքին , և ոչ անուանականին : Արժէք և գին բառերն իրարմէ տարբեր բառեր են . յաճախ իրի մի գինն կը փոխուի՝ բայց ոչ արժէքն . այն ատեն փոփոխութիւնն միայն անուանական է : Եթէ Ամերիկայի ոսկւոյ և արծաթի հանքերն չլինէին , այսօր աշխարհի վերայ աւելի քիչ պիտի լինէր զրամն , բայց այսու հարստութիւնք պակսած չպիտի լինէին , միայն թէ սոյն թանկագին մետաղաց մի փոքր քանակութիւնն այսօրեայ մի աւելի մեծ քանակութեանն համարժէք պիտի լինէր , և այնպէս պիտի երեւէր թէ իրք աժան են : Արժէքն իրի մի գնման կարողութիւնն (puissance d'achat) է . այնու կը չափուի հարստութիւնն . այսինքն՝ պէտք է նայիլ թէ այսինչ չափ հարստութեան փոխաբէն որչափ ուրիշ հարստութիւն կարելի է ստանալ , և ոչ թէ որչափ մէծ խախտէ կամ լիքա :

44. Արժէքին և գնոյն բնութիւնն չիմանալէ յառաջ եկած է Բեթագոյն գին (prix maximum) որոշելն , զի , որպէս տեսնուեցաւ , սղքա կախում ունին տնտեսական բնական պատճառներէ , և յետոյ գործառնութեանց անկախութիւնն հիմնական պայման մի է իրաց արդար արժէքին յայտնուելուն : Եւ արդէն այսպիսի

որոշումներ չեն հասնիր իւրեանց նպատակին, վասն զի վաճառող և գնող ամէն միջոց ի դործ կը գնեն սպարդիւն գործելու համար զայնս : Եւ յետոյ, կը վնասեն արտադրութեան և ըստ պատման : Մեծագոյն օրինական գներն այն ատեն տրամաբանական և օրինաւոր են երբ կը վերաբերին՝ իրաւամբ կամ յանիրաւի օրինօք հաստատուած մենավաճառներու : Արժէքին և գնոյն սխալ յղացումէն յառաջացած է նաև զրամներն նենգել, թղթադրամ հանել, արգելք և կասկանք գնել առևտրոյ և այլն :

Հարցարան . — 39. Ի՞նչ է գինն : — 40. Յորեւն կամ աշխատութիւն կարեօն լաւագոյն ընդհանուր չափ մի նկատուիլ : 41. — Գինն քանի՞ տեսակ է : 42. — Իրաց գիներն ի՞նչ բաներէ կախում ունին : 43. — Աշխատող և ստացարձակ իմաստ մի կը յայտնեն : 44. — Օրինաւոր է ձեռագոյն գիներ սահմանել :

Դ Ա Ս Թ .

Դ Ր Ա Ս — MONNAIE

43. Մարդիկ սկսած են պարզ և ուղղակի փոխանակութեամբ (troc) . զոր օրինակ ցորեն ունեցող և գինիի կարօտողն գինի ունեցող և ցորենի կարօտող մի գտած և փոխանակած է իւր ցորենին մի մասն նորա գինւոյն մի մասին հետ : Բայց քանի որ մարդոց պիտոյք բազմացած, աշխատութեան բաժանումն ընդլայնուած և փոխանակութեան հարկն աճած է, փոխանակութեան այս պարզ ու նախնական կերպն անբաւական եղած է, և այն ատեն մարդիկ հնարած են զրամն, այն է հարստու-

թիւն մի ընտրած են իրրեւ հասարակաց շա՛տ արժէքի, իրրեւ քորժի և միջնորդ փոխանակութեան, իրրեւ ընդհանուր կէրպով ընդունաւոր և նախադասաւոր վաճառք : Որ և է հարստութիւն կարէ իրրեւ զրամ ծառայել, և արդէն այլ և այլ ժամանակաց և երկիրներու մէջ գինին, ձուն, ձէթն, ցորենն, բրինձն, մորթերն, ծխախոտն, բեւեռներն, թէյն, կովերն, խեցեմորթք, աղն ծառայած են իրրեւ գործի փոխանակութեան : Բայց գտնուած է թէ մետաղք և ի նոցանէ ոսկին և արծաթն ամէնէն աւելի պատշաճ են սոյն գործածութեան, և ըստ այնմ հիմայ իրրեւ զրամ ընդունուած են այս վերջին երկու թանկագին մետաղներն :

46. Դրամ լինելու ամէնէն աւելի յարմար այն վաճառքն է որ ամէնէն աւելի յինքեան կը միացնէ սա պայմաններն . 1⁰ Ինքնին արժէք մ'ունենալ, վաճառք մ'ըլլալ . 2⁰ Բաժանական լինել . 3⁰ Ըստ կարելւոյն նուազ փոփոխական արժէք ունենալ . 4⁰ Տեւական և անայլայլելի լինել : Արդ յայտնի է թէ բոլոր մետաղներէն ոսկին և արծաթն առաւելագոյն աստիճանաւ ունին այս հանգամանքներն, վասն զի զիւրատար են, անվթար կը մնան, քիչ կը ժանդոտին, միշտ նոյն յատկութիւններն կը պահեն, բաժանելի են ի մանր մասունս, որոց իւրաքանչիւրն կը պահէ իւր համեմատական արժէքն, իւրեանց արժէքն քիչ եւ յամբարայէս ենթակայ է փոփոխութեան՝ թէ և ոչ բացարձակապէս անփոփոխ : Ահա էր հետզհետէ ամէն այլ վաճառք, նոյն իսկ այլ մետաղք որք մերթ գործածուած են իրրեւ զրամ (զոր օրինակ անագ, պղինձ)՝ տեղի տուած են սոցա առջեւ :

47. Ըսինք որ զրամին, կամ որ նոյն է, ոսկւոյն և արծաթին արժէքն բացարձակապէս անփոփոխ չէ, հաստատուն չէ, նորա արժէքն ալ, ինչպէս այլ վաճառաց, կախումն ունի Մատուցման և Խնդրանաց և Արտադրութեան ծախուց պայմաններէն : Երբ այս մետաղաց քանակութիւնն չափնայ՝ բնական է որ զրամին արժէքն կը նուազի, հակառակ պարագային մէջ՝ կը բարձրանայ : Ամերիկայի գիւտէն յետոյ՝ ոսկւոյ և արծաթի

դինն զգալի փոփոխութիւն կրեց . բայց որովհետեւ հանքահանութեան զօժուարութիւնքն ու ծախքերն կան , սոքա կը մեղմացունեն իւր քանակութեան յաւելմամբ զործուելիք փոփոխութիւնն : Սակայն Պ. Լէպէր հաշուած է թէ ստակին զօրութիւնն մեր ժամանակի (1820-41) զօրութեան կրկնապատկին էր ժճ զարու մէջ , եռապատկին՝ ժՅ զարու Գ. քառորդին մէջ , քառապատկին ժՅ զարու Բ. քառորդին մէջ , վեցապատկին՝ ժՅ զարու Ս. քառորդին մէջ , ութապատկին՝ Թ. զարու առաջին տարիներուն մէջ , մետասանապատկին՝ Ը զարու վերջերն : Ըստ այլոց , այսօր Յանդամ աւելի ոսկի և Գ. անդամ աւելի արծաթ պէտք է մի և նոյն իրերն գնելու համար քան յառաջ քան զգլխաւ Ամերիկայ : Հետեւապէս ջանալ մի և նոյն կէտի վերայ կամ երկրի մէջ ժողովել կարելի եղածին չափ մեծ քանակութիւն ոսկւոյ և արծաթոյ՝ մի յիմարութիւն է , քանզի այն ատեն ամէն նիւթոց արծէքն կը բարձրանայ համեմատաբար , այսինքն կ'ստիպուիմք մի և նոյն իրերն գնելու համար զործածել աւելի մեծ քանակութիւն մի ոսկւոյ կամ արծաթոյ : — Գրամին արծէքն կը փոփոխի նաև քիչ չափ ըստ տեղեաց . ոսկին աւելի աժան է ի Լոնտրա քան ի Բարիլ :

48. Դրամոց արծէքն չկարէ ինքնահաճ կերպիւ որոշուիլ իշխանութեան կողմանէ , վասն զի այս արծէքն ալ ունի իւր բնական տարրերն ու պատճառներն . արդիւնք է այն մետաղին ըստ ինքեան ունեցած օգտակարութեան իրրեւ պիտանի նիւթ ի ճարտարութեան , իւր արտադրութեան ծախուց , չրջարբութեան համար մեր ունեցած պէտքին , Մատուցման և ինդրանաց : Հետեւապէս ոչ իմիք կը ծառայեն զրամոց պաշտօնական խարդախմունք , թղթադրամք , մեծադոյն արծէքի որոշում . փորձառութիւնն հաստատած է աղքատութիւնն բարեքելու և տաղնապ մի քաղաքիկու մասին այս միջոցաց ապարդիւնութիւնն , ի բաց առեալ յեղաշրջութիւն առևտրոյ մէջ , վրդովում չահերու , փլում :

49. Գարձեալ պէտք չէ կարծել թէ ոսկին և արծաթն են միակ հարստութիւն : Հարստութիւն են , բայց ոչ միակ : Բաց աստի , հարստութիւն են մանաւանդ իրրեւ զործի փոխանակութեան , իրրեւ նշան առ մեզ այլ օգտակարութեանց որոց հետ կը փոխանակեմք մեր վաճառքներն ու ծառայութիւնքն և որոց ատժամեայ ներկայացուցիչն է մեր քով դրամն : Եթէ իւր այս օգտակարութիւնն չլինի , իւր այլ օգտակարութեամբք դրամն չատյետին է աւելի կարեւոր պէտքեր դոհացնող հարստութեանց կամ օգտակարութեանց քով : Եթէ չլինէին այն կարեւոր նիւթեր որոց հետ կը փոխանակեմք դրամն , ինչ բանի պիտի ծառայէր սա . միթէ կարելի է ուտել , հագնիլ դրամն , նորա մէջ բնակիլ , եւ : Աստի կը տեսնուի թէ յորչափ կ'անդիտանան զըրամին բնութիւնն ու դերն նոքա որք զայն կը համարին միակ հարստութիւն ու բարիք , և դրամն դրամին համար կը ջանան չահիլ :

50. Յորմէհետէ Գալիֆորնիոյ (1848) և Աւստրալիոյ (1851) ոսկահանքաց դիւան սկսաւ փոխել ոսկւոյն զինն արծաթին և այլ վաճառաց վերաբերմամբ , միշտ խնդիր եղած է թէ վերջնապէս երկու մետաղներէն ո՞րն ընդունելու է իրրեւ միութիւն արծէքի կամ թէ երկուքն ի միասին ընդունելու է (*etalon unique, etalon double*) : Այս խնդրոյ վերայ բաղմամբիւ հատորներ գրուած են տնտեսագիտաց կողմանէ որք տարակարծիք են այս մասին , և տէրութիւնք ևս տարբեր եղանակաց հետեւած են : Անգղիա , Գերմանիա , Տանիմարքա , Շուէտ , Ճարոն ոսկին ընդունած են իրրեւ օրինական միութիւն արծէքի . այլք , որպէս Գաղիա , Իտալիա , Պելճիքա , Զուիցերիա , ընդունած են կրկնակ Գաղիա , Իտալիա , Պելճիքա , Զուիցերիոյ և Ռուսիոյ մէջ աւելի մետաղաց մէջ , որ է 15:5:1 . Աւստրիոյ և Ռուսիոյ մէջ աւելի արծաթն կը թուի լինել միութիւն արծէքի , թէ և Աւստրիա 1870էն ի վեր 20:10 ֆրանքի որոշ արծէքով ոսկեդրամ հարկանել սկսելով՝ կը հակի ընդունել կրկնակ դրութիւնն : ՅԱնգղիա վճարմանց մէջ մինչեւ 40 շիլին միայն կարելի է արծաթ

տալ ոսկւոյ գնով : Կրկնակ դրամի դրութիւնն անտեղութիւններ
և փնասներ ունի , վասն զի երկու մետաղաց կշիռն (rapport) փո-
փոխական է : 1501-1520 այդ կշիռն եղած է 10,75 • 1681-1700՝
14, 96 • 1751-1740՝ 15,07 • 1876-1878՝ 17,65 : Երբ մի երկրի
մէջ երկու մետաղք ալ պաշտօնապէս որոշ գնով մ'ընդունելի
են վճարմանց համար , բնականաբար վճարմունք կը լինին այն
մետաղով որոյ գինն իջած է , և այսպէս վճարուողն կը կոր-
ուանէ . մանաւանդ որ ազգք առեւտրական անընդհատ յարաբե-
րութեանց մէջ են , և ամէն ազգք միաբան չեն մի և նոյն դրու-
թեան վերայ . Գաղիացւոյն արծաթն միշտ նոյն բանն չկարէ
գնել յԱնգղիա ինչ որ կը գնէ ի Գաղիա : Արծաթ դրամն , տան-
ևհինգ անգամ աւելի ծանր լինելով քան զոսկին , յարմարու-
թիւն չունի միակ օրինական դրամ լինելու . եւրովհետեւ կրկնակ
դրութեան մէջ՝ միշտ այս կամ այն մետաղն է որ ըստ պարա-
գայից իրօք միութիւն կը լինի և կը ծառայէ վճարմանց , հետեւ-
ւաբար յայտնի է թէ առաւելութիւնն ոսկեդրամն իրր միութիւն
ընդունողներուն կողմն է :

§1. Որովհետեւ ոսկւոյ և արծաթի արժէքն բարձր լինելով՝
չէ կարելի դործածել զայնս շատ մանր գնումներու համար ,
պղնձեայ կամ պղնձի ու արծաթի , անագի , նիքէլի խառնուրդ
դրամներ՝ որք billon կը կոչուին՝ հնարուածք են ի դիւրու-
թիւն ժողովրդեան : Այս անունն տրուած է ի սկզբան ոսկւոյ և
արծաթի խառնուրդներուն : Այս դրամներուն ներքին արժէքն
անուանական արժէքէն շատ վար է , որովհետեւ եթէ այս երկու
արժէքներն պատասխանէին միմեանց՝ շատ խոշոր ու ծանր պիտի
լինէին այս դրամներն . հետեւաբար նոքա մի միայն ներկայացուցիչ
նշանք (signes représentatifs) են արժէքի և ոչ երաշխաւորութիւն :
Այս դրամներու մասին երկու պայման պէտք է ի նկատի ունենալ .
1⁰ Սահմանաւոր քանակութեամբ արտադրուին , 2⁰ Իւրեանց ըն-
թացքն մինչև որոշ աստիճան մի ստիպողական լինի ի Գաղիա մին-
չև § ֆր . , յԱնգղիա մինչև 1 շիլին ստիպողական ընթացք (cours
forcé) ունին : Արդէն թղթատարութեան դրոշմներն (timbre poste)

սկսած են սոցա դործածութիւնն սահմանաւորել : Երբեմն տէ-
րութիւնք զեղծած են այս դրամներով՝ մեծ քանակութեամբ
արտադրելով և անսահման ընթացք տալով . ինչպէս Ռուսիոյ
կառավարութիւնն որ 1762—1811 90 միլիոն ռուպլի պղնձադը-
րամ արտադրած էր՝ մինչդեռ իւր ոսկի և արծաթ դրամն 157
միլիոնի միայն կ'երէնէր : Եւրոպիոյ և Ամերիկայի ինչ ինչ տէրու-
թեանց մէջ ալ զեղծումներ եղած են , և ցայսօր Հարաւային Ամե-
րիկայի տէրութեանց , մանաւանդ Պերագվիոյ մէջ պղինձն առեւ-
տուրն խանգարող ու փնասող ցեց մի է : Անշուշտ այս դրամոյն
չափազանց արտադրութիւնն ու անսահման ընթացքն կը նշա-
նակեն կեղծ դրամոյն տալ օրինական ընթացք : Թղթադրամք ալ
ներկայացուցիչ նշանք են և ոչ բուն դրամ . եթէ օրինաւոր երաշ-
խաւորութեան տակ չեն և իւրեանց արտադրութիւն սահմանա-
ւոր չէ , առեւտուրն կը խանգարեն , փնասներ ու կորուստներ
կը պատճառեն և վերջապէս մի օր կը դառնան ոչինչ :

Հարցարան . — 46. Ի՞նչ է դրամն . — 46. Ի՞նչ են դրամին
պայմաններն : — 47. Դրամին արժէքն անփոփոխ է : — 48. Դը-
րամին արժէքն ինքնահաճ կերպիւ կարէ՞ որոշուի իշխանութեան
կողմանէ : — 49. Միակ հարստութիւն են ոսկին և արծաթն :
— 50. Ի՞նչ է միակ կամ կրկնակ դրութիւն դրամոյ ըսուածն :
— 51. Պղնձադրամն ու թղթադրամն բուն դրամներ են :

Դ Ա Ս Ժ .

ՎԱՐԿ ԵՒ ԴԲԱՄԱՏՈՒՆԷՔ

(CRÉDIT ET BANQUES)

52. Վարկն է այն կարողութիւնն զոր ունի ոք փոխատուներ դնելու , կարողութիւնն համեմատ այն վստահութեան զոր կ'ազդէ : Ճարտարութեան և առևտրոյ մէջ իւր կարեւորութիւնն և օգուտ խիստ մեծ են . կը բառնայ ժամանակ - արդելքն , կամ կը նուազեցնէ զայն : Կ'ըսեն թէ վարկն չաւելցնէր զքանակութիւնն զբամազութիւնոց . — այո՛ , այնպէս է այն վայրկեանն ուր ի գործ կը դրուի , բայց զբամազութիւնն արտադրական զօրութիւնն կը յաւելու և այսու հետեւաբար նաեւ զբամազութիւններն . զբամազութիւնն ընդլայնումն է : 1,250,000 Փռ . զբամազութիւնով գործի սկսող մի 10 շահելով պիտի վստայի 125,000 Փռ . եթէ մի ուրիշ մարդ 250,000 Փռ . ունենալով և 1,000,000 10 տոկոսով փոխ առնելով շահի նոյնքան , իւր տոկոսն որ է 50,000 Փռ . պահեցնելով պիտի շահի 75,000 Փռ . այսինքն իւր 250,000 Փռ . զբամազութիւնն 10 շահ արտադրած կը լինի : Վարկն յարաբերութեան մէջ կը դնէ զբամատէրն որ չկարէ կամ չկամի շահագործել իւր զբամազութիւնն և արուեստաւորն կամ վաճառականն որք արտադրական կարողութիւններն ունին և զբամազութիւնն կը կարօտին : Դրամատէրն ու արուեստաւորն կամ վաճառականն միմեանց հետ յարաբերութեան մէջ դնելու պաշտօնն ունեցող հաստատութիւնք կը կոչուին ԴԲԱՄԱՏՈՒՆ (Banque) և այդ հաստատութեանց տեարք կը կոչուին ՍԵՂԱՆԱԽՈՐ (Banquier) : Այս հաստատութիւնք մեծապէս կը ծառայեն զիւրացնելու տուրեառիկ յարաբերութիւններն , ժամանակի մեծ խնայողութիւնն կը դործեն որ այնքան կարեւոր է , արտադրութիւնն կ'երազեն , մի կողմէ խնայողութիւններն կամ

զբամազութիւններն և միւս կողմէ կարողութիւններն առաւել արդիւնաբեր ընելու կը նպաստեն , մեծագումար զբամոց դժուարին ու վտանգաւոր փոխադրութեանց պէտքն կը բառնան և նոյն խիկ մինչեւ մէկ աստիճան մետաղական զբամոց պէտքն կը նուազեցնեն , և մարդէ առ մարդ , քաղաքէ առ քաղաք , երկրէ առ երկիր գործակցութեանց մըլում և զիւրութիւնն կ'ընձեռեն :

53. Դրամատանց մատուցած ծառայութիւններն կ'ամփոփուին հետեւեալ գործողութեանց մէջ .

1⁰. Երրորդաց դանձապետներն են . նոցա հաշուոյն կ'ընդունին , կը վճարեն և անուկի հաշիւ կը բռնեն :

2⁰. Հաշուոց փոխանցումներ (virement, transfert) և փոխարկումներ (compensation) կ'ընեն .

3⁰. Փոխանակադրեր կը գեղչեն և փոխ կուտան .

4⁰. Դրամատիրոջ միջոց կը հայթայթեն շահաւէտ վետեղմանց և միջնորդ կը լինին ընդ զբամազութիւն և ընդ ճարտարութիւն .

5⁰. Վաճառականական տանց յարաբերութիւններն կը կարգադրեն և նոցա մէջ միջնորդ կը լինին .

6⁰. Փոխ կ'առնուն տոմսեր (billet) հանելով ի շրջաբերութիւն :

Այս գործողութիւններն կատարելու համար՝ այլ և այլ ներհայացողներ կը դործածուին , որք վարկի դործիններն են . տըք են

ԴԲԱՄԱՏԱՆ ՏՈՄՍԵՐ (billets de banque) , որք է պէս և բէրողին (à vue et au porteur) վճարելի են , զորս այն զբամատուրք որք այսպիսի տոմսեր հանելու արտօնութիւնն ունին՝ կուտան փոխարէն իւրեանց զեղչած թուղթերուն , և որք իրրեւ զբամ կը շրջաբերին , այսինքն իրրեւ ապահովագոյն նիչ զբամոց .

ԱՐԺԵԹՈՒՂԹԷ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ (Effets du Commerce) , որոց մէջ կը պարունակուին Հրամանի Դրամներ (billets à ordre) որովք օտորագրողն իւր հոստանայ վճարել այսինքն հրամանին նշանակեալ գումարն նշանակեալ թուականին , և ՓՈՒՍԱՆԱԿԱԳԻՐԷ (lettres

de change) որովք ստորագրողն էլ հրամայե այս ինչ անձին՝ որոյ վերայ էլ Ժաշտի փոխանակագիրն՝ վճարել այս անուան այն ինչ գումարն .

ՊԱՐՏԱԹՈՒՂԹՔ (obligations) եւ ԲԱԺՆԵՏՈՄՄՔ (actions) առևտրական և արուեստական մեծ ընկերութեանց .

ԼՈՒՄԱՅԱԳԻՐՔ ԳԱՆՁՈՒ (bons du trésor) կամ այլ արժէթուղթ կառավարութեան .

ԶԷՔ, որ հրաման մ'է առ դրամատուն ինչ վճարելու ստուգադրոյին հրամանին այսինչ գումարն .

ԳՐԱԽԱՅԱԳԻՐՔ (lettres de gage), զորս կը հանեն անշարժ կալուածոց վարկի հաստատութիւնը .

ՎԿԱՅԱԳԻՐՔ ԲԵՐՈՑ (certificats de produit s), ԵՐԱՇԵԱԳԻՐՔ ՏՕՔԵՐՈՒ (warrants des docks), և այլ աւանդի հաստատութեանց ընկալագիրք :

Յ4. Դրամատունը ծանաւոր (banque privée) կը կոչուին երբ մասնաւորաց հիմնարկութիւն են և ընդհանրապէս ընկերակցութեան և առևտրոյ վերաբերեալ օրինաց ներքեւ կը գործեն . իսկ հասարակաց (banque publique)՝ երբ կառավարութեանց կողմանէ կամ առաւել կամ նուազ նոցա հսկողութեան տակ հիմնուած են ու կը մատակարարուին և կը վայելեն առանձնաշնորհումներ : Երկու տեսակ դրամատունը իւրեանց կազմակերպութեան կամ գործողութեանց ընութեամբ չեն զանազանիր բռնաւ . բայց կը տարբերին այն առաւելութեամբք զորս մենավաճառն կը հայթայթէ առանձնաշնորհեալ դրամատանց, այն կանոնադրութեամբք որք արդիւնք են այդ մենավաճառին և որք ուղղակի կամ անուղղակի կերպով կ'ազդեն մասնաւոր դրամատանց վերայ . և քանզի հասարակաց և առանձնաշնորհեալ դրամատունը իշխանութեան պաշտպանութիւնն կը վայելեն, քանզի ընդհանրապէս աւելի մեծ ընկերակցութեանց արդիւնք են և աւելի գործողութեան միջոց ունին, հետեւապէս՝ բացառութիւնք մէկդի՝ այս դրամատունը ազդեցութեամբ կը գերազանցեն մասնաւորներն :

Այն վարկի հաստատութիւնք, որք գրաւ գրուած անշարժ կալուածովք երաշխաւորեալ փոխառութիւններ կ'ընեն, ՀԷՄԱՅԻ ԺԱՐԻ (crédit foncier) անունն կ'առնուն, ինչպէս Գաղիոյ մէջ 1852ին հիմնուածն, և Բոլոնիոյ և Պեճիգայի և ուրիշ տեղեր գտնուածներն : Ծաթօռն Ժաբլի (crédit mobilier) անունն կ'առնուն այն դրամատունք որք չարժու արժէից վերայ փոխ կուտան, կ'ստորագրուին հասարակաց արժէթուղթոց, կը բաժանորդակցին հանրային աշխատութեանց՝ ճարտարութեան եւ նորոգակցին հանրային աշխատութեանց՝ ճարտարութեան եւ վարկի ձեռնարկութեանց որք անանոն ընկերութեանց (sociétés anonymes) ձեւով կը կազմակերպուին, ինչպէս 1852ին ի Բարիզ հիմնուած « Ծաթօռն վարկի ընդհ. ընկերութիւնն » : Առևտրական և Ծաթաբան Ժաբլի (crédit commercial et industriel) կը կոչուին այն դրամատունք որք փոխ կուտան պարզ խոստմնագրի փոխարէն (տոմս, փոխանակագիր ևլն), և որք նպատակ ունին հաստատուն և բռնուած դրամագլուխներն փոխակերպել ի շրջուն և ազատ դրամագլուխ՝ զայնս աշխատութեան համար տրամադրելի ընելու և ստացեալ հարստութիւնն մի նոր հարստութեան արտադրութեան ծառայեցնելու համար : Վարկի այս ձեւն ամէնէն աւելի տարածուածն և բուն վարկն է :

Վարկն կը կոչուի ծանաւոր (privé) երբ փոխառուն մի մասնաւոր անհատ կամ ընկերութիւն է, և հասարակաց (public) երբ փոխառուն տէրութիւնն է :

Աշխարհի ամէնէն երեւելի դրամատուններն են Անգլիոյ և Գաղիոյ դրամատունք . իւրեանց իմաստուն և զգուշ ուղղութեամբ ամէնէն աւելի վստահելիներն են Սիովոիոյ և Միացեալ Նահանգաց հիւսիսային - արեւելեան նահանգներուն դրամատուններն :

Յ5. Հնութեան մէջ կային լումայափոխներ որք դրամափոխութիւն կ'ընէին, փոխ կուտային, աւանդ կ'ընդունէին, մուհակներու վերայ առևտրական գործողութիւններ կը կատարէին և հաշուոց ու վարկի փոխադրութիւններ կ'ընէին : Սորա Աթէնքի մէջ կը կոչուէին trapezitai (տրապիզիտ) որ ըսել է սեղանաւոր ,

ի Հռոմի՝ argentarii : Հռոմի մէջ, Քրիստոսէ 352 տարի յառաջ, հաստատուեցան mensarii (mensa, սեղան) կոչուած սեղանաւորներ որք տէրութեան կողմանէ և երաշխաւորութեամբ փոխ կուտային պատրիկեաններէ հալածուած ռոմիկ պարտապանաց : Միջին դարու իտալական քաղաքաց մէջ անցնիւր լումայափոխ իւր սեղանն (banco) ունէր հրապարակին վերայ . երբ մնասուէր և գործն աւրուէր , ի նշան սնանկութեան սեղանն կը կոտրէին (banco rotto), և աստի յառաջացած են banque և banqueroute բառերն :

Միջին դարու մէջ կ'երեւի թէ սեղանաւորք նախ միայն լումայափոխութիւն կ'ընէին . յետոյ սկսան փոխ առնուլ և փոխ տալ , վճարումներ ընել և ընդունել թէ մօտն թէ հեռուն : Այս գործողութիւնք նախ դրամով կը կատարուէին , յետոյ նաև հըրամանի տոմսեր և փոխանակադրեր գործածութեան մտան եւ նոցա աւելի ընդլայնում տուին . այս վերջիններուն հետ մտաւ նաև զեղչն , և առեւտրական արժէթղթոց վերայ գործողութիւնք : Գործոց զարգացմամբ , աշխատութեան բաժանում եղաւ , և նախնի լումայափոխաց երկրորդական գործողութիւնք բուն սեղանաւորաց գլխաւոր պաշտօնն եղան :

Վաղով դրամատան հաւաքական մեծ ձեռնարկութեանց կամ ընկերակցութեանց , սոքա , ըստ ժամանակադրական կարգի իւրեանց զարգացման , նախ եղած են Աւանդի և ֆոխանցման դըրամատան (banques de dépôt et de virement) , յետոյ Զեղչի և շրջաբերութեան դըրամատան (banques d'escompte et de circulation) . հիմայ մեծ դրամատունք այս ամէն գործողութիւններն միանգամայն կը կատարեն : Ա. ձեռն սեւած է մինչ ի վերջ ժեղարու . աւանդի և փոխանցման դրամատանց գլխաւորքն էին ի վենետիկ , ի ձեռնովա , յԱմսթերտամ , ի Համպուրկ որոց վաճառականութեան ծաղկմանն մեծ նպաստողներ եղան : Այս դըրամատունք ծաղում առին անտի զի միջին դարու վաճառաշահ քաղաքաց մէջ շատ տեսակ և զօրութեան ու ամբողջութեան այլ և այլ աստիճաններով դրամներ կային ու առուտուրն կը խանգարէին . այն տեսն հիմնուեցան աւանդարաններ ուր քաղաքա-

պետութեան երաշխաւորութեան տակ կ'ընդունուէին որ եւ իցէ զրամներ մետաղական արժէքով և փոխարէն կը տրուէր կամ տեղական լաւ դրամ և կամ աւանդի վկայագիր մի որ monnaie de banque կը կոչուէր և որչեալ արժէք ունէր , և որոյ միջոցաւ առեւտրական գործողութիւնք զիւրութիւն և կանոնաւորութիւն ստացան , այնպէս որ այդ արժէթղթերն աւելի կ'արժէին քան ընթացիկ դրամն : Այս դրամատանց միջոցաւ վճարումներն ալ դիւրացան , որովհետեւ վաճառականն վճարում ընելու համար պէտք չունէր դրամատան աւանդ տրուած դրամն տեղափոխել , այլ պարզ ֆոխանցմամբ կամ շրջմամբ մի գումարն իւր տէրն կը փոխէր դրամատան հաշուետումարաց մէջ : Հասարակութիւնն յետոյ սովորեցաւ առանց դրամայ վկայագրոյ միջոցաւ գործողութիւններ ընել Դրամատունք հաշուոց փոխադրութեան , աւանդից պահպանութեան և դրամով փոխատուութեանց վերայ շահ մի կ'ստանային : Այսպէս վերոյիշեալ վկայագիրք Դրամայ շահ մի կ'ստանային : Այսպէս վերոյիշեալ վկայագիրք Դրամայ միայն մնաց , և որովհետեւ փորձն ցուցուց թէ այս վճարումին մինչեւ աստիճան մի կը պահանջուէր ընդհուպ համարձակեցան աւելի տոմս հանել ի շրջաբերութիւն քան գանձուն մէջ գտնուած դրամն , մանաւանդ երբ , փոխանակ այդ տոմսերն ձոյլերու կամ դրամայ փոխարէն տալու , սկսան տալ լոկ ստորագրութեամբ ստահովեալ փոխանակադրոց փոխարէն : Մինչև այս ատեն , այն է մինչև ցվերջ ժեղարու կամ ի սկիզբն ժելի , մեծ հաստատութիւնք զեղչի գործեր չըրին , այլ մասնաւոր հաստատութեանց թողին այդ առուտուրն :

56. Յայտնի է որ դրամատունք իրերաց հետ յարաբերութիւններ ունին , մանաւանդ այն վաճառականաց ստանաուա որոց գանձապետքն ու հաշուակալքն են և որք միմեանց հետ գործառնութիւններ ունին : Ինչ ինչ մեծ քաղաքներու մէջ սեղանաւորք կը միաբանին իւրեանց մէջ մտքերնու համար այդ փոխադարձ հաշիւ-

ներն : 1773ին 26 դրամատունք միանալով հիմնեցին Clearing-House մի , որոյ միջոցաւ ամէն երեկոյ իւրեանց դործակատարներն ի միասին գալով՝ նախագահի մի տնօրինութեան ներքեւ՝ փոխադարձ հաշիւներն կը մաքրեն՝ շատ քիչ պէտք ունենալով դրամայ : Պայէճ , շատ տարիներ յառաջ , օրն 2 1/2 միլիոն ըսգէրլինի կը հանէր միջին գումարն այն հաշուոց զորս կը կարգադրէին ի ձեռն փոխարինութեանց և չրջմանց , որոց համար միայն 25000 ոսկեայ պանքնօթ և 500 ոսկեայ դրամի պէտք կը լինէր գրեթէ : 1810ին ի Լոնտրա այս դրամատունք 40 էին , այժմ միայն 12 են , բայց շատ հզօր դրամատուններ : Անգղիոյ այլ քաղաքաց և Միացեալ-Նահանգաց մէջ ալ կան Clearing-House ներ :

57. Խնդիր եղած է թէ դրամատունք՝ իբրեւ ապահովութիւն իւրեանց տոմսակաց՝ մինչեւ որ աստիճան ստակ ունենալու են գանձուն մէջ (encaisse) , և թէ պատրաստ դրամին քանի՞պատիկն կարէ լինել շրջաբերութեան մէջ եղած և ի տեսու բերողին վճարելի տոմսակաց թիւն : Այս մասին ելմտագէտը որոշ համեմատութիւն մի չեն կրցած հաստատել , բայց ընդհանրապէս կ'ընդունուի որ դրամատուն մի գէթ տոմսակաց թըւոյն 1/3ին չափ մետաղ դրամ ունենալու է գանձուն մէջ , ապա թէ ոչ կարելի է որ ստիպուի օր մի դադրեցնել իւր վճարումներն : Տոմսակաց արտահանութիւնն (émission) նուազեցնելու եղանակներն են զեղչն բարձրացնել , ստորագրութեանց մասին բազմապահանջ լինել , բայց մանաւանդ առաջինն : Դարձեալ խնդիր է թէ դրամատունք պէտք է որ ազատ լինին թէ օրինական սեղմումներու ենթարկուած . թէպէտ այս մասին շատեր տարակարծիք դառնուած են , բայց այժմ անտեսադիտաց եւ ելմտագիտաց մեծագոյն մասն համաձայն է թէ , որպէս ճարտարութեան այլ ճիւղերուն մէջ , և աստ օգտակար է ազատութիւնն , առանձնաշնորհութեանց և սեղմմանց բարձումն , որով մրցումն՝ դործելով ազատօրէն՝ յառաջ կարէ բերել և աստ լաւագոյն արդիւնքներ , և հասարակաց փտահութիւնն կը լինի

միակ և ճշմարիտ հիմն դրամատանց , փտահութիւն զոր միայն զգուշաւոր՝ խոհեմ եւ անխարդախ ընթացքով կարելի է ձեռք բերել :

Հարցարան . — 52. Ի՞նչ է վարկն . ի՞նչ տեսակ հաստատութիւնք են դրամատունք : — 53. Ի՞նչ ծառայութիւններ կը մատուցանեն դրամատունք , եւ ի՞նչ են վարկի դործիներն : — 54. Դրամատանց և վարկի տեսակներն քանի՞ են : — 55. Դրամատանց զարգացման վերայ ի՞նչ պատմական ծանօթութիւն ունիս : — 56. Ի՞նչ է clearing-house : — 57. Դրամատանց տոմսակներուն և ազատութեան մասին ի՞նչ խնդիրներ կան :

Դ Ա Ս Ժ Ա .

ՇԵՐԱՆԲ ՎԱՐԿԻ (CYCLES DE CRÉDIT*)

60. Առեւտուրն պարբերական եղանակաւ մերթ մըլում եւ բուռն գործունէութիւն կ'ստանայ , մերթ կը թուլնայ և կ'անկնի : Եղանակներէն ոմանք աւելի նպաստաւոր են ճարտարութեան և ոմանք ոչ այնքան . զորօրինակ՝ գարնան և ամրան մէջ գործերն աւելի եռանդուն են , իսկ ձմրան մէջ տկար կ'երթան . յունվար , փետրվար , մարտ , յունիս , յուլիս , օգոստոս և սեպտեմբեր ամսոց մէջ զիւրին է ստակ գտնել . հոկտեմբեր և նոյեմբեր մասնաւորապէս գէշ են . այս ամսոց մէջ տոկոսի սակն կը բարձրանայ , անանկութիւնք կը լինին աւելի յաճախ . ապրիլ և մայիս ևս վտանգաւոր են՝ բայց նուազ աստիճանաւ : Բայց այս տարեկան փոքր շրջանէն զատ աւելի լայն շրջան մի , զըրեթէ տասնամեայ շրջան մի , կը կատարէ նաև առեւտուրն :

* Այս գլուխն ձիվընս Սթանլէյի համառօտ Տնտեսագիտութեան մէկ գլխին յատուկ հետեւողութեամբ գրուած է :

Պատճառն այնքան բացորոշ չէ, սակայն սա յայտնի է թէ ինչ ինչ տարիներու մէջ մարդիկ աւելի վատահաս և յուսալից կ'երեւին և համակրութեան օրինօք այս վատահասութիւն կը տարածուի : Ծարտարք նոր ծրագրեր, նոր ձեռնարկներ կ'առաջարկեն, դրամատեարք փութով կ'ստորագրուին . այսուայլ շահագէտք կը քաջալերուին, և երբ ինչ ինչ ընկերութեանց բաժնետոմսերն բարձրանան՝ կը կարծուի թէ ամէնուն համար նոյնն պիտի լինի, և ամէնէն այլանդակ յատակագծերն պաշտպաններ կը գտնեն, և այսպէս կը հասնիմք մի առեւտրական տենդէ (fièvre commerciale) :

61. Որովհետեւ ազգի ազգի ծրագրեր յառաջ բերուած ու դրամագլուխ գտած են, նոցա գործադրութեան համար կառուար նիւթոց արժէքն կը բարձրանայ, գործաւորի խնդրանքն կ'աւելնայ, հետեւապէս և նորա թոշակն . վատտակն շատ նալով՝ սպառումն ու ծախքերն ալ կը շատնան ամէն կարգի օգտակարութեանց համար որոց խնդրանքն ևս կ'աւելնայ : վաճառականք կ'սկսին մեծ գործեր ընել, և նոյն իսկ այն աստիճան չփնտռուած իրք անգամ համակրութեմբ իմն կը սուղնան : Ուստի և վաճառականք վաճառաց մեծ պաշար (stock) կը կազմեն եւ միշտ գնել կ'ուզեն յուսալով թէ գիներն հետզհետէ պիտի բարձրանան և թէ մեծամեծս պիտի շահին : Սակայն իրաց այս վիճակն շատ չկարէ տեսել, նոր ընկերութեանց մէջ բաժիններ ստորագրուողներն պէտք է որ վճարեն . այսու աղաքաւ դրամատանց մէջ իւրեանց ի պահեստ դրած դրամն կը քաշեն հետ գհետէ, և փոխ տրուելիք ստակն կը քիչնայ, հետեւապէս սակն կը բարձրանայ, և շատք իւրեանց իրական դրամագլխոյն մի քանի պատիկն փոխ առած կը գտնուին, որոց համար պէտք է հետզհետէ ծանր տոկոսներ վճարել : Բաց աստի, փոխատուք կ'սկսին տակաւ ետ քաշել իւրեանց դրամն, և առ այս շահագէտք կ'ստիպուին իւրեանց վաճառաց պաշարն ծախել սկսիլ կարելի եղածին չափ լաւ գնով : Անմիջապէս որ ոմանք կ'սկսին ծախել, այլք ևս կը փութան իւրեանց ունեցածն ձեռքէ հանել . հա-

տարակութիւնն կը տագնապի և միայն շատ աժան գնել յանձն կ'առնու : Այս միջոցին յոռի շահագէտք, փնասուց առջեւ, կը գաղբեցնեն իւրեանց վճարումներն, անակաթիւն կը հրատարակեն : Մի անանկութիւն ունի իւր հակահարուածներն ու աղղկցութիւններ, և անանկութիւնք իրերաց կը յաջորդեն, և վաճառական, արուեստապետ, դրամատէր, ամէնքն կը կորսնցընեն, կը փնասին . չկայ համեստագոյն խանութպան մի որ այս տագնապին մէջ իւր փնասու բաժինն չուենայ : Այս իսկ է առեւտրական որոփնապէս (crise commerciale) :

62. Զանկարծ ամէն ինչ կը փոխուի . գնոց, վարկի, ձեռնարկութեանց յեղակարծ անկում կը լինի . այլ եւս ոչ ոք կը համարձակի նոր ծրագրեր, նոր ընկերութեանց կազմութիւն առաջարկել : Բազում ձեռնարկութեանց ունայնութիւնն ու դատարկութիւնն յերեւան կուգան . նոցա մէջ դրուած դրամն, գլուխն կը կորսուի անգարծ : Այն ատեն ոչ միայն բաժիններ ստորագրողք կը փնասեն, այլ և բաղմաթիւ գործաւորք կը մընան անգործ, աշխատութեան խնդրանքն կը պակսի, թողակներն կ'իյնան . զի թէպէտ լաւագոյն ձեռնարկութիւնք կը շտրունակեն, բայց նոցա համար հարկ եղած նախնական աշխատութիւնք կ'աւարտին : Արրուստք, անանկութիւնք և յայտնեալ խարդախութիւնք ընդհանուր ահ և անփտահոթութիւն կը տարածեն : Գործի և վատտակի պակասութիւնն յառաջ կը բերէ սպառման նուազութիւն, անկումն վաճառականութեան, աղքատութիւն, չուառութիւն : Այս է քայքայումն (debacle), անկումն (chute) :

Երկու կամ երեք տարի յետոյ, ուր կը տեսէ խեղճութիւնն, մի կողմանէ շահագէտք մոռնալով իւրեանց կորուստներն, միւս կողմանէ նոր սերունդ մի նոր յոյսերով յաապարէզ գալով եւ դրամատանց մէջ ալ ի պահեստ դրուած դրամագլուխք դիզուելով ու տոկոսի սակն վար լինելով, վարկն կը լաւանայ, ճարտարութիւնն կ'սկսի արծարծիլ, առեւտուրն ոգեւորիլ վերըստին, և ահա կ'սկսի մի նոր շրջան (cycle) որ ըստ ամենայն հա-

ամանականութեան միևնոյն երեւոյթներուն ծնունդ տալով պիտի բոլորի :

61. Անկարելի է անշուշտ ճշդիւ գուշակել առեւտրական տենդի կամ տազնապի մի որոշ ժամանակն . պատերազմունք , յեղափոխութիւնք , նոր գիւտք , առեւտրական դաշնադրութիւնք , լաւ կամ յոռի հունձք կարեն զալ արագել կամ յամբացնել առեւտրոյ ընթացքն . բայց զարմանալի է զիտեղ թէ քանիցս գրեթէ 10 տարի յետոյ քան զառաջինն տեղի ունեցած է առեւտրական տազնապն : Առեւտրական տազնապ տեղի ունեցած է 68. դարու մէջ հետեւեալ թուականներուն .

1755, 1763 , 1772 կամ 75, 1783, 1795 .

62. դարուն մէջ՝

1815, 1825, 1836 - 39, 1847, 1857, 1866, և եթէ Ամերիկայի 1875ի բացառիկ դժուարին կացութիւնն չլինէր՝ անշուշտ մի այլ տազնապ պիտի տեղի ունենար 1876ին կամ 77ին . 1878ի մեծ տազնապն չըջանին աւարտումն և յաջորդին բացումն կը նշանակէր :

Յեւրոպա լաւ այգեկութք և ի նշդիկս չորութիւնք ամէն 10 կամ 11 տարին մի անգամ տեղի կ'ունենան : Հաւանական կը թուի թէ առեւտրական տազնապներն կապակցութիւն մի ունին երկրագնացոյն վերայ ընդհանուր օդոյ պարբերական փոփոխութեան մի հետ , որ անշուշտ յառաջ կուգայ ամէն 10 կամ 11 տարին անգամ մի արեւէն ընդունուած ջերմութեան ալեաց առաւելութեան : Այս առաւելութեամբ հունձքն լաւ ու առատ կը լինի , դրամագլուխն կը շատնայ , առեւտուրն կը լինի շահաբեր , և այսպէս կ'ստեղծուին յոյսեր յորոց կը գոյնանայ տենդն . երբ ջերմութիւնն կը նուազի , հունձքերն կը գէշնան եւ շատ ձեռնարկութիւնք կը խախտին , և յայնժամ կարելի է նախատեսել զվերջ տենդին և զսկիզբն տազնապոյ :

Ուրեմն ընդհանրապէս մի վարկի չըջան , ինչպէս Մանչէսթըրցի ճօն Միլլս ցուցած է , կը տեւէ 10 տարի . այս 10 տարիներուն առաջին 3ին մէջ վաճառականութիւնն անկած է ,

պաշտօն չկայ , գիներն անհաստատ կ'են , շահերն տկար , աղքատութիւնն մեծ . հետեւեալ 5 տարիներուն մէջ առեւտուրն կը լինի դործօն և հաստատ , հետզհետէ բարձրացող գներով և լաւացող վարկով . յետոյ մի քանի տարի ծայրայեղ դործունէութիւն մի յառաջ կուգայ առեւտրոց մէջ որ ի վերջոյ կը դառնայ ի յիմարութիւն՝ ի տենդ և կ'աւարտի քայքայմամբ , անկամբ որ տասնամեայ շրջանին վերջին տարին կը նշանակէ :

Այս այլ եւ այլ երեւոյթներու յաջորդութիւնն հետեւեալ պատկերին մէջ կը տեսնուի .

Տ Ա Ր Ի Ք									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Առեւտուր բոյլ			Առեւտուր գործօն			Առեւտուր գրգռեալ		Տենդ	Անկումն

Պէտք է հետադրել թէ միշտ ճշդիւ 10 տարւոյ մէջ կը բոլորի այս շրջան . երբեմն 9 կամ 8 տարի կը տեւէ , և ընթացքին մէջ կուգան նաև նուազ ծանր տազնապք կամ տենդք որք շրջանին կանոնաւորութիւնն կը խանգարեն . սակայն զարմանալի է տեսնել թէ ինչ յաճախութեամբ յետ տենդին կուգայ մեծ քայքայումն ի վերջ շրջանին , հակառակ պատերազմի կամ խաղաղութեան և այլ պատճառաց :

Սմա ևս պէտք է միտ դնել թէ օրաւ է կարծել որ առեւտուրական տազնապք պարբերութեան շափաղանցութեան արդեանք էն , այլ սպասման շափաղանցութեան , զի , որպէս տեսանք , տազնապն կը ծնի յայնմանէ զի շատ դրամագլուխ կ'սպառուի այնպիսի ձեռք

նարկներու և գործոց մէջ որք չեն կարող վերականգնել ըս-
տառեալ դրամագլուխն :

65. Այս տեսլք և տաղնապք շատ անգամ լից են . շատերու
կործանման պատճառ կը լինին , և քիչ ընտանիք կը մնան ան-
միասն . ամէնէն գէշն գործաւորաց վիճակն է , որք կը մղուին
գործադուլեր ընել որք յետ մի տաղնապի երբեք չեն յաջողիր :
Ուստի պէտք է զգուշանալ գիտնալ և առ այս առաջին գիտնալիք
բանն այս է թէ շատ յաջող առեւտուրին ետեւէն պիտի գայ գըժ-
ուարին ժամանակ մի : Հետեւաբար շատ խոհեմ և զգոյշ պէտք
է լինել և մանաւանդ տենդին ժամանակ յանդուգն չլինել եւ
առանց ընտրողութեան չմասնակցիլ որ և է ձեռնարկի : Մանա-
ւանդ պէտք չէ ընել բան մի որովհետեւ ամէնքն զայդ կ'ընեն .
քանզի ձիւղ պղ բանն պատճառ կը լինի իրին անյաջողութեան :
Գործի մարդիկ համարձակ պարտին լինել առեւտրոյ անկած մի-
ջոցին , որ ատեն քիչ ծախքով կարելի է հիմնարկութեան մի-
վերաբերեալ նախնական աշխատութիւններն կատարել , երբ
թողակ ու տոկոս վար են և նիւթ՝ աժան . իսկ առեւտրոյ գըժ-
ուեալ միջոցին պարտին խոհեմ լինել ու չվտանգել իւրեանց
դրամագլուխն , այսինքն ընդհանրապէս գործուածին ձիւղ հակա-
ռակն ընել : Այս շրջանաց ծանօթութիւնն միայն կարող է խա-
փանել նոցա վերադարձն և կրկնումն այն աղիտաբեր տաղնապոյց :

Հարցարան : — 60. Առեւտուրն պարբերական է ըսելով ի՞նչ
կ'իմանամք . ի՞նչպէս կ'սկսի վարկի շրջանն : — 61. Ի՞նչ է ա-
ռեւտրական տեսլքն և ի՞նչպէս կը հասնի տաղնապին : — 62. Ա-
ռեւտրական տաղնապն ի՞նչ փոփոխութիւններ կը բերէ գործոց
մէջ : 63. Վարկի շրջանին տեւողութիւնն կարելի՞ է ճշդիւ որո-
շել . ի՞նչ են պատճառք . ի՞նչ երեւոյթներէ կը կազմուի այդ
շրջանն : — Ի՞նչպէս կարելի է զգուշանալ :

ՄԱՍՆ Բ.

ԲԱԾԽՈՒՄՆ ՅԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՍ ԺԲ.

ԹԼ ԻՆՁՊԷՍ ԿԸ ԲԱԾԽՈՒԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

64. Որպէս տեսանք , արտադրութեան գործիներն երեք
են . երկիր , Աշխատութիւն և Դրամագլուխ : Արդ երբ այս ե-
րեք արտադրիչներուն գործակցութեամբ հարստութիւնն յառաջ
կուգայ , այդ արդիւնք անշուշտ պէտք է որ բաժնուի երեք
արդիւնարարաց մէջ : Եթէ երեքին գործիք մատակարարուէին
մի անձէ , այն ատեն ամբողջ արտադրութիւնն նմա պիտի վե-
րաբերէր անբաժանաբար , ինչպէս երբ մի հողագործ ինք մի-
այն իւր դրամագլուխով աշխատի իւր իսկ հողոյն վերայ . բայց
ընդհանրապէս այդպէս չլինի , դրամագլուխ ունեցողն իւր գը-
րամագլուխն փոխ կուտայ մի ձեռնարկուի որ կը վարձէ մի հո-
ղատիրոջ գետինն ու վարձով կ'աշխատցնէ գործաւորներ : Այն
ատեն արդիւնքն կամ , որ նոյն է , արդեանց արժէքն կը բաժ-
նուի գործակցաց մէջ : Յաճախ ձեռնարկուին իւր դրամագլուխն
կը վճարէ կանխաւ հողոյ և գործաւորաց բաժինն , բայց յետոյ
արտադրութեան արժէքին մէջ կը գտնէ իւր բոլոր կանխավը-

Հարներն : Այս բախումն ըստ բախի կամ ըստ մասի չկատարուի , այլ ենթակայ է բնական օրենքներու :

65. Այս բաժիններն իւրեանց առանձին անուններն ունին : Աշխատութեան բաժինն կը կոչուի ընդհանուր առմամբ ՎԱՐՁՔ (réttribution) , որ իւր մէջ կը պարունակէ 1⁰ Իւր աշխատութիւնն վարձող աշխատաւորին բաժինն որ յատուկ անուամբ կ'անուանի Քոշալ (salaire) , 2⁰ Ձեռնարկուն աշխատութեան բաժինն որ դարձեալ իբրեւ զին աշխատութեան տեսակ մի թոշակ է , և 3⁰ Կառավարութեան բաժինն որ կ'անուանի Գոբտ (impôt) և որ իրօք վարձք մ'է մի տեսակ առանձին աշխատութեան՝ ծառայութեան : Գիտնոյն , արուեստագիտին եղած վճարումներն ալ թոշակներ են : Նրկրի բաժինն կը կոչուի ԵԿԱՄՈՒՏ (rente) , որ հողաւարձ (fermage) անունն կ'անուանուի երբ բուն մշակելի հողոյ եւ կամուան է : Դրամագլխոյն բաժինն կը կոչուի ՎԱՐՁԱԳԻՆ (loyer) երբ դրամագլխին հաստատուն է , իսկ երբ չըլուն , մասնաւոր դրամ՝ ՏՈՒՐՈՒՆ (intérêt) : Այսպէս ուրեմն

Արդարաբանութեան արժեքն է = Վարձք + Եկամուտ + Գոբտ :

66. Բայց այս բաժինը գրեթէ երբեք զուտ չեն . թոշակին մէջ տոկոս կայ , վասն զի յետին գործաւորն իսկ իւր հետ քիչ կամ շատ արժողութեամբ գործիք մ'ունի . ատաղձագործն մէկ քանի հարիւր Փրանքի գործիք ունի . դաշնակագործի մը գործինքն մինչեւ 1720 Փրանք կարեն արժեւ . արդ աշխատաւորին վճարեալ թոշակին մէջ կայ միշտ իւր գործեաց՝ այն է իւր դրամագլխոյն բաժինն որ վարձագին (loyer) մի է , և երբ այդ գումարն իջեցնեմք՝ մնացածն է զուտ թոշակն : Դարձեալ եկամուտն այն է զոր կը վճարեմք բնական գործիչի մի գործածման համար . բայց քիչ անգամ այս գործիչն զուտ ինքն է . յաճախ դրամագլխին իւրեան հետ միացած է . հողոյ վերայ բարեօրէն մունք և շինութիւնք եղած են և առ այս դրամագլխին վատնուած . ուրեմն երբ այդ հողոյ համար կը վճարեմք՝ եկամուտ և տոկոս միանգամայն կը վճարեմք : Նոյնպէս , երբ տան մի համար վարձագին կը վճարեմք , այս վճարքին մէջ կայ տան շին-

նութեան համար սպառեալ դրամագլխոյն տոկոսն և հողոյ եւ կամուտն : Բաց աստի , թոշակ և տոկոս միացեալ են երբ , որ պէս յաճախ , դրամատէրն է միանգամայն գործատէր , վասն զի բաց իւր գործոյն մէջ դրած դրամագլխոյն տոկոսն իրաւունք ունի իւր գործէն ստանալու նաեւ վարձք իւր տեսչութեան , իւր աշխատութեան համար : Երբ դրամատէր-գործատէրն իւր արտադրութիւնքն ծախելով՝ նոցա արժէքով կը վճարէ ամէն արդիւնարար ծառայութիւն որ գործակցած էր իւրեան , մնացածն կը կոչուի նորա շահն (profit) : Պէտք է դիտել թէ սորա մէջ ալ ոչ միայն իւր վերատեսչութեան վարձքն ու դրամագլխոյն տոկոսն կայ , այլ նաեւ վտանգաց դէմ ապահովագին մի (prime d'assurance) , որովհետեւ կարելի է որ գործն վնասէ և դրամագլխին վտանգուի . ուստի և

Շահ = Մաս + Վերաբերումնեան + Գոբտ + ապահովագին
ընդդէմ վտանգաց :

67. Տոկոսն գումարին և ժամանակին համեմատութեամբ է . դրամագլխին որչափ մեծագումար լինի և որչափ երկար ատեն սպասէ , այնքան աւելի է տոկոսն : Երբ տոկոսին սակն 5 կամ 6⁰/₁₀ն անցնի , այլ ևս բուն տոկոս չէ այն , այլ մասամբ փոխարինութիւն մի դրամագլխոյ կորստեան հաւանականութեանց համար : Տոկոսին բուն սակն կարէ իմացուիլ այն տոկոսէն՝ որ կը վճարուի հաստատուն գրաւով կամ երաշխաւորութեամբք՝ ապահով անձանց փոխ արուած գումարին համար , այնպէս որ դրամագլխոյն վերստացման վերայ բնաւ որ և է տարակոյս չլինի : Այս սակն միշտ հաշուով տարին 4⁰/₁₀ է այժմ . բայց կը փոխուի ըստ ազգաց . աւելի վար է յԱնգղիա և ի Հոլանտա քան այլուր . Միացեալ-Նահանգաց մէջ 6 կամ 7⁰/₁₀ է , իսկ Տաճկաստանի մէջ գրեթէ 12⁰/₁₀ : Տոկոսին համար սա դիտելի է թէ մէկ քործէն է մասնաւոր ինչ մաս : Թէ և չահերն կը փոխուին շատ , բայց սա առ այն զի վերատեսչութեան աշխատութիւնն տարբեր է կամ զի վտանգներն աւելի մեծ կամ փոքր են այս ինչ առևտրոյ մէջ քան յայլում . իսկ բուն տոկոսն նոյն է , վասն զի ամէն դրամագլխին կարէ որ և է գործի փոխ արը-

ուիլ . ուրեմն ճարտարաբանական օգնություն միայն հասնում է քաղաքական շահության չնչին հասցե :

Հարցարան : — 64. Արտադրեալ հարստութիւնն ո՞ւմ կը վերաբերի : — 65. Այդ բաժիններն ի՞նչ կը կոչուին : — 66. Այդ բաժինը զո՞ւտ են : — 67. Տոկոսն ի՞նչ բանի համեմատութեամբ է , և գործ է ի գործ փոխօրհական է թէ ոչ :

Դ Ա Ս Ժ Գ .

Ք Ո Շ Ա Կ Գ (SALAIRES)

68. Թողակն , ինչպէս տեսանք , աշխատաւորին բաժինն է արտադրեալ հարստութենէն կամ այդ բաժինին փոխարէն իբրև արժէք վճարեալ գումարն : Թողակն , թէ՛ օր առ օր , թէ՛ շաբաթէ շաբաթ , թէ՛ ամսէ ամիս , կամ թէ ամէն 3 կամ 6 ամիսն կամ տարին միանգամ վճարուի , միշտ թողակ է՝ բաւ է որ աշխատութեան գինն լինի . ուստի և սլարդ գործաւորին , գործաւորաց , քարտուղարաց , տեսչաց , սլաշտօնատարաց ստացած փոխարինութիւնը ամէնքն ալ թողակ են , թէ և գործաւորը ամէն երեկոյ կամ ամէն շաբաթ վերջ կը վճարուին , միւսներն ամէն ամիսն , կամ եռամիսն անգամ մի կամ աւելի ուշ : Պէտք է զանազանել իրարման կամ երեսնամիսեան լուրջին (salaire en argent ou apparent) և իրական լուրջին (salaire réel) : Աշխատաւորին համար էական կէտն է իւր թողակով ձեռք բերել իւր կենաց սխալքն . արդ թողակն բարձր է ո՞չ այն ատեն երբ գումարն անուանաբար բարձր է , այլ երբ աւելի օգտակարութիւն կարէ գնել . այսպէս շատ անգամ անուանաբար բարձր թողակներ իրօք վար թողակներ են երբ ամէն իրաց գինն բարձր է . բայց

երբ առատութիւն և աժանութիւն կայ , այն ատեն երեւութաւ պէս փոքր թողակներ մեծ են վասն զի աւելի մեծ գնման զօրութիւն ունին : Ուստի ճշմարիտ է թէ ընդհանրապէս ժողովրդական համար լուրջաց իրական աճում մի իրերն աժան արտադրելով կարէ միայն յետոյ բերուի :

69. Յայտնի է թէ այլ և այլ գործոց և գործողաց համեմատ թողակներն կը զանազանին . կան մարդիկ որ իւրեանց աշխատութեան փոխարէն 100 կամ 1000 անգամ աւելի կ'ընդունին մի ուրիշի ընդունածէն : Այս տարբերութիւն յառաջ կուգայ ֆիզիքական և մտաւորական կարողութեանց և կրթութեանց ու գիտութեանց տարբերութենէն , յորմէ յառաջ կուգայ մարդոց օգտակարութեան եւ ծառայութեան ընդունակութեան տարբերութիւնն : Դժուարին և մեծ կարողութիւններ պահանջող գործոց յարմար մարդիկ քիչ են , իսկ դիւրին ու սովորական գործոց համար՝ շատ . այս վերջնոց համար բաւական է յաճախ միայն մարդ և առողջ մարդ լինել , մինչդեռ առաջնոց համար հարկաւոր են տաղանդք , ձիրք , փորձառութիւն և լին : Արդ , որպէս վաճառաց գնոյն վերայ , նոյնպէս և թողակաց սակին կամ աշխատութեան գնոյն վերայ կ'իշխէ Մատուցման և Խնդրանքի օրէնքն , ըստ որում աշխատութիւնն որքան առատ մատուցուի՝ այնքան աւելի աժան է , որքան շատ խնդրուի՝ այնքան աւելի սուղ , և հակադարձաբար :

70. Ատամ Սմիթ 3 գլխաւոր սլարապայ կը նշանակէ որք կ'աղէն ի վերայ տարբերութեան թողակաց , անշուշտ անոր համար որ կ'աղէն ի վերայ Մատուցման և Խնդրանքի օրինաց :

10. Պաշտօնական հաճոյականութիւնն . — Այսինքն թէ պաշտօն մի որչափ աւելի ըստ ինքեան հաճոյ է և պաշտօնէին անձնասիրութիւնն կը գգուէ , այնքան աւելի մարդիկ յինքն կը ձգէ , և հետեւապէս թողակներն կը նուազեցնէ . այսպէս յԱնդրիա բանակի և ծովային զօրաց սղաք շատ չեն վճարուիր , վասն զի

պատիւ և ազդեցութիւն այդ պաշտամանց կցորդ առաւելութիւններ են . ընդհանրապէս լաւ մտավաճառ մի շատ ստակ կարէ շահիլ՝ քանզի դործն սիրելի բան մի չէ և անգութ կը նշկատուի . իսկ դահիճի մի թոշակն շատ բարձր է յաճախ՝ մանաւանդ ի քաղաքակրթեալ երկիրս :

20. Պաշտօնի մի ստանկէլայ դիւրութիւնն աւ ծախքն . — Երբ երկար ուսում՝ հետեւապէս ծախք՝ դրամագլուխ հարկաւոր է մի ասպարիզի պատրաստուելու համար , այդ ասպարիզի մարդիկ շատ կը շահին , դրօրինակ մեծ դասատուք , փաստաբանք , երկրաչափք , ճարտարապետք , բժիշկք ևլն . փասն զի աղքատք անկարող են հետեւիլ այդպիսի ուսմանց , և քիչերն են որք կարող են դիմանալ կարեւոր ծախուց , հետեւապէս և սակաւք կը յաջողին , որով այդպիսի աշխատութիւններն մատուցանողք սակաւ կը լինին և թոշակք՝ բարձր :

30. Պաշտօնի տեսականութիւնն . — Կառավարական պաշտօններու մէջ մարդիկ տրամադիր են սովորաբար համեմատաբար տկար թոշակով մի շատանալ , փասն զի վստահ են թէ ցորչափ մեծ յանցանք մի չգործեն՝ չպիտի արձակուին . բայց ատաղձագործ մի , որմնադիր մի յաճախ կ'արձակուին . երբեմն օգոյ գէշութեան պատճառաւ անգործ մնալ կ'ստիպուին , և հետեւապէս միջին հաշուով դոհացուցիչ թոշակ մի ունենալու համար աշխատութեան միջոցին պէտք է որ աւելի վճարուին :

40. Վարդանութիւն ի պաշտօնեայ . — Կան պաշտօններ որոց մէջ ամէնէն մեծ կարողութեան տէր անձինք չեն կարող ընդունուիլ եթէ ուղղութեան և լաւաբարոյութեան համբաւ չունին , դրօրինակ դրամատանց մէջ , ակնավաճառաց քով , և ընդհանրապէս այնպիսի դործոց մէջ ուր մեծ շահեր կը յանձնուին գործակալին կամ պաշտօնէին ձեռքն : Այս պարագայն յարմար անձանց մատուցման վերայ կ'ազդէ մեծապէս :

50. Յաջողութեան անսորոքութիւնն . — Սա ևս յոյժ կ'ազդէ ի վերայ թոշակի . կան արուեստներ , ուր յաջողութիւնն դժուար

լին ու տարակուսելի չէ . կան այլք յորս ոչ ամենեքին կը յաջողին , նոյն իսկ յետ ուսանելոյ , երբ մասնաւոր յաջողութիւն ու ձիրք կը պակսին . այն ատեն անշուշտ յաջողողք մեծ շահեր կը շահին որովհետեւ իւրեանց ծառայութեան մատուցումն մեծ չէ : Սա ևս պէտք է դիտել թէ ուրիշ ասպարէզներու մէջ վընասուողք կամ անգործ մնացողք չեն կարող մտնել այսպիսի դործերու մէջ , ուր յաջողութիւնն դժուար և տարակուսական է , այլ կ'երթան աշխատութեան մատուցումն յաւելուլ դիւրագոյն պաշտօններու մէջ :

Հարցարան . — 68. Թոշակն ինչ է և քանի է : — 69. Թողակաց զանազանութեան պատճառն ինչ է . ինչ օրինաց ենթակայ է այդ զանազանութիւնն : — 70. Ատամ Ամիթ քանի՞ գլխաւոր պարագայ կը նշանակէ իրրեւ ազդեցութիւն ունեցող թողակաց զանազանութեան վերայ . որք են :

Դ Ա Ս Ժ Դ .

ԱՌԵՒՏՈՒՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ

(COMMERCE DU TRAVAIL)

71. Ըսուեցաւ որ աշխատութիւնն մի վաճառք է և իրր այն՝ Մատուցման և խնդրանքի օրինաց ենթակայ և իւր գինն կ'որոշուի ծախողին և գնողին ազատ հաճութեամբն : Ընդունելով հանգերձ աշխատութեան օրինական ապատութիւնն , մի խընդիր կը մնայ սակայն . — այն է թէ դործաւորն (հոս անշուշտ խնդիրն արուեստագիտաց և ընդհանրապէս հազուագիւտ աշխատաւորաց համար չէ , այլ սովորական և մանաւանդ մեծ գործարանաց մէջ աշխատող գործաւորաց համար .) բաւական

կարողութիւն ունի՝ ընդդիմութեան որպէս զի իւր ու գործա-
տիրոջ մէջտեղ այս առեւտուրն արդար եղանակաւ կատարուի ,
թէ գործաւորն ստիպուած չէ կամայ ակամայ ընդունիլ գործա-
տիրոջ պայմաններն զի ինքն անմիջական պէտք ունի սնանելու և
սնուցանելու իրեններն չունելով այլ ինչ քան զիւր աշխատութիւն,
մինչդեռ գործատէրն՝ որ դրամագլխոյ տէր մարդ է՝ կարող է
սպասել , զիմանալ մինչեւ որ իւր պայմաններն ընդունուին , եւ
այսպէս գործաւորին հաճութիւնն բռնի չէ , և հետեւապէս տըն-
տեսագիտական օրինաց հակառակ կերպով չ'ընծուիր յաճախ
դրամագլխոյն ու աշխատութեան յարաբերութեան խնդիրն : —
Ըստ այսմ գործաւորը իսկ կը հակառակին ընդունիլ աշխատու-
թիւնն իբրեւ վաճառք՝ ըսելով թէ թոշակն պայմանադրութիւն
մի չէ երկուց կողմանց պատ հաճութեամբն որոշուած , թէ ա-
զատութիւնն հաւասար չէ երկուց կողմանց համար , թէ աշխա-
տութեան վաճառքն չկարէ զիջուիլ , և : — Ստոյգ է . իրաց
արդի վիճակին մէջ բազում ուրեք աշխատաւորն կը կորուսանէ
և թոշակն չսահմանուիր միշտ ըստ բնական օրինաց . բայց այս
չարգելուր որ աշխատութիւն լինի մի վաճառք : Այսպէս նկա-
տեն է գործաւորին շահն . չդիզուիլ ալ մի պատճառ չէ . կան
այլ վաճառք ևս որ չկարեն զիջուիլ (թարմ հաւկիթ , ելակ , և) .
միայն այս առեւտուր կազմակերպեալ չէ տակաւին ամենուրեք ,
և աշխատութիւնն ընդհանրապէս կը վաճառի մանր մասամբ
(en détail) . գործաւորը ամենուրեք չեն ըմբռնած իւրեանց
շահուց համբաշխութիւնն և չեն միաբանած պաշտպանելու հա-
մար դայն : Սակայն ժամանակէ մ'ի վեր , մանաւանդ Անգլիոյ
մէջ , կազմուած են Գործաւորաց — ընկերութիւններ (trades-
unions) որք մեծապէս նպաստած են գործաւորաց կացու-
թեան բարւոյնմանն :

72. Այս ընկերութիւնք աշխատութեան առեւտուրն կազ-
մակերպելու օգտակարադոյն միջոցն են : Նպատակն է համե-
րաշխութեան սկզբան կիրառութիւնն . բաժիններու վճարմամբ
ընկերական ֆարկ մի ունենալ՝ այնու օգնելու համար հիւանդ

գործաւորին , գործեաց կորուստն դարմանելու , անգործու-
թեան և պատահարաց ատեն նպաստելու և աղքատ մեռած ա-
տեն թաղման ծախքերն ընելու համար . գումարուիլ և ի միա-
սին խորհրդակցիլ իւրեանց շահուց վերայ . առաջարկներ ներ-
կայել գործատեարց և որոց անկն է , և ի հարկին գործադուէր
(greve) ընել՝ որոց կը ծառայէ նաև ընկերական արկղն : Այս
ընկերութիւնք մեծ դժուարութիւններով հաստատուած են յԱնգ-
լիա . իբրև դաւաճանութիւններ նկատուած և օրինաց խտու-
թիւնն հրաւիրած են իւրեանց վերայ . միայն 1868էն ի վեր է
որ գործաւորաց ընկերութիւններուն օրինական գոյութիւնն
ճանչցուած է : Յարդ այս ընկերութիւնք թշնամիներ ունին ,
քանզի անշուշտ բազմաց՝ այն է գործատեարց շահուն կը վնա-
սեն : Թշնամիք կ'ըսեն թէ Աւելի գործադուէր սնուցանելու կը
ծառայեն , թէ գործաւորին ազատութիւնն կը բռնաբարեն՝ են-
թարկելով դայն մասնախուսքերու բռնապետութեան և ստիպե-
լով հպատակիլ կանոնաց և որոշմանց , թէ մեքենայից հաստա-
տութեան կը հակառակին , թէ սկզբունք ընդունած են քիչ աշ-
խատիլ՝ քիչ արտադրել , թէ կը մերժեն սահմ. աշխատութեան
(travail à la tâche) , թէ թոշակաց հաւասարութիւն կը պա-
հանջեն և թէ ուսանողաց թիւն նուազեցնել կը ջանան : Այս
թշնամիք իրաւունք չունին հակառակելու սոյն ընկերութեանց .
իրաւ է թէ սոքա իւրեանց սխալումներն ու չափազանցութիւն-
ներն ունին որք սկիտի ուղղութիւն հետզհետէ քանի որ գործա-
ւորը աւելի լուսաւորուին իրաց բնութեան և շահերու ներդաշ-
նակութեան ճամբրիւ օրինաց վերայ . ստոյգ է թէ յանիրաւի կը
մերժեն սակով աշխատութիւնն , թոշակաց հաւասարութիւն կը
պահանջեն , մեքենայից կը հակառակին և անհաշիւ ու աղետալի
գործադուէրներ կ'ընեն . այսու հանդերձ գործաւորաց վիճակն
լաւագոյն է այսօր յԱնգլիա քան յառաջ քան դաստատութիւն
սոյն ընկերութեանց . բաց աստի ընտիր միջոցներ են աշխատու-
թեան առեւտուրոյն պայմանաց տեղեկանալու . գործաւորն այսու
կը հասկնայ դրամագլխոյն յարդն , բայց դրամատէրն ալ կը սով-
րի թէ պէտք է գոհացնել աշխատութիւնն : Արդէն ինչ որ ալ

ընեն՝ չեն կարող Մատուցման և Խնդրանաց օրէնքն փոխել . միայն այդ օրինաց արդար գործադրութեան արգելքներն կը բառնան . և որովհետեւ զխուսած է որ տագնապի առեն սակաւաթիւ են գործադուլը , աստի կը հետեւի թէ գործաւորը տակաւ իրաց վիճակն լաւագոյնս գնահատել կ'ուսնին : Բաց աստի , մի պատերազմ է սա , և ըստ այնմ ունի և բնական է ունենալ իւր ֆինանսերն մեծագոյն բարեաց քով զոր կը գործէ . աշխատութեան մատուցումն անօրացնելու , աշխատութեան մեծաքանակ (en gros) վաճառումն կազմակերպելու և գործաւորին ընդդիմութեան կարողութիւնն բազմապատկելու ամենօգտակար միջոցն է :

75. Աշխատութեան և Դրամագլխոյ յարաբերական կացութիւնն բարւոքելու և գործաւորին վիճակն բարձրացնելու և լաւացնելու համար օգտաւէտ միջոցներ են նաև հետեւեալներն :

1. Սախով աշխատութիւն (travail à la tâche , aux pièces) . — Սմա թէպէտ գործաւորաց ընկերութիւնք կը հակառակին յԱնգլիա և՛ թէ և նուազ՝ ի Գաղիա , սակայն այսօրինակ աշխատութեան առաւելութիւնն յայտնի է : Նախ գործաւորին արժանապատուութիւնն կը յարգէ՝ բառնալով նորա վերայէն գործատիրոջ նուաստացուցիչ հսկողութիւնն , ինչպէս կը լինի աւուրչէքով աշխատութեան (travail à la journée) մէջ որ հին գերութենէն ածանցեալ ստրկական ձև մի է . երկրորդ՝ գործաւորն աւելի խելացութեամբ աշխատելով և աւելի սրտազին , եղած դիտողութիւններէ տեսնուած է թէ գործն 75% լաւագոյն կը լինի և գործաւորին թոշակն 50% աւաւել :

2. Երկրորդական սպանչնադ գործոց (sous-traitants) . Այս գրութեամբ մի քանի գործաւորք կ'ընկերակցին և գործոյն մի մասն կ'ստանան նաև սակարկելով . զլիաւոր և սուղ գործիններն կը մատակարարեն գործատեարք , փոքրերն ինքեանք կը բերեն ու վարձելով այլ գործաւորներ՝ ի գլուխ կը հանեն գործն :

30. Մասնակցութիւն շահուց (Participation aux bénéfices) . — Այս գրութեամբ գործաւորք մասնակից կը լինին հաստատութեան շահուց , այսու աւելի սերտիւ կը կապուին նորա հետ և իւրեանց համար դրամագլուխ մի կը կազմեն : Այս գրութիւնն այլ և այլ ձևերով կարէ ի գործ դրուիլ , բայց սովորական եղանակն այս է որ առանց թոշակէն որ և է մաս մի վար գնելու՝ տարեգլխուն դոյացած զուտ շահն , ամէն ծախք հանելով , երկու մասի կը բաժնեն , մին դրամատիրոջ կը լինի և միւսն կը բաժնուի այլ և այլ թոշակաւոր աշխատաւորաց մէջ ըստ աստի՝ ճանի թոշակաց : Երբեմն աշխատաւորաց բաժինն կը մնայ գանձուն մէջ և կը դիզուի ի հաշիւ իւրեանց : Այս գրութեան կը հակառակին բազում գործատեարք որք կը դժկամակին ցոյց տալ իւրեանց հաշիւներն ու ծանուցանել իւրեանց շահերն , և նոյն իսկ գործաւորաց ընկերութիւնք . բայց օգուտն ակներեւ է զաշխատութիւն և զդրամագլուխ հաշուցնելու մասին : Չարլս Պապէյճ առաջարկեց զայն 1832 ին : Վերջին տեսններն փորձուեցաւ Անգլիացի ՊՊ. Պրիքսի հանքածխարանաց և ՊՊ. Ֆորս , Հէտ և ընկ . եան երկաթի գործարանաց մէջ . Գաղիական երկաթուղւոյ ընկերութիւն մի բազում տարիներէ ի վեր ընդունած է զայն , ինչպէս և ՊՊ. Ո . Հ . Սմիթ և որդի անգղիացիք իւրեանց հրատարակութեան ընդարձակ ձեռնարկին մէջ . և շատ դրամատուներ , վաճառատուներ և հասարակաց մեծ ընկերութիւնք այս սկզբան արժէքն ճանչցած են պարզեւ բաժանելով իւրեանց գործակաւտարաց ի վերջ մի յաջող տարւոյ :

40. Արհչ հանգստեան Բոշակ (Caisse de retraite) . — Գործատեարք ոմանք բարեսիրտք կամ ընկերութիւնք , իւրեանց գործաւորաց սիրտն կապելու համար հաստատութեան հետ , հաստատած են այսպիսի արկղեր ուստի թոշակ կը սահմանեն որոշ թուով տարիներու ծառայութենէ յետոյ , կը նպաստեն պատահարաց ատեն որք բոլորովին կամ առժամեայ կերպով անկարող կ'ընեն գործելու . ինչ որ արդարութիւն է քանի որ ծեր կամ խեղանդամ զօրականն ունի իւր հանգստեան թոշակն , և քանի

որ ճարտարութեան դաշտին վերայ պատերազմելով անկնողն ոչ ինչ նուազ մի գոհ է :

74. Եթէ գործաւորին կացութիւնն բարւոքելու լաւագոյն եղանակն զայն զրամագլխոյ տէր ընելն է, այս մասին ամենէն արդիւնաւոր ձեռնարկներն եղած են Փորձակից ընկերութիւնք (Sociétés coopératives) և Արտադրական ընկերակցութիւնք (Associations de production) :

Ի սոցանէ առաջինը արհեստաւորաց բաժանորդական ընկերութիւններ են որք փոքր բաժիններով զրամագլուխ մի գոյացնելով կարելոր պիտոյից, զորօրինակ ուտեստի, զգեստուց վերաբերեալ նիւթոց, մթերանոցներ կը հաստատեն յորոց կը գնեն իւրեանց պիտոյքն. այս մթերանոցք կը մրցին նաև ուրիշներու հետ հասարակութեան լաւ և աժան ծախելու մասին. չափն կը բաշխուի բաժանորդաց մէջ ըստ բաժնից և գնմանց, կամ կը դիզուի և զրամագլուխ կը լինի նոր հաստատութեանց : Այս տեսակ ընկերութեան առաջին օրինակն տուին Մանչեսթրի մօտ Ռոչտէյլ գիւղաքաղաքին մէջ 24 գործաւորք որք միաբանեցան 1844ին մէկմէկ ոսկի զրամագլուխ գնելով և նպարեղինաց խանութ մի հիմնելով. սորա կոչուեցան Ռոչտէյլ ռապիւրայ (les pionniers de Rochdale) : Այս ի սկզբան այնքան փոքր ընկերութիւնն 1878ին ունէր 10,187 անդամ. 292,344 սթ. ոսկի զրամագլուխ. 300,000 սթ. ոսկեոյ գործառնութիւն կ'ընէր. չափն էր 52,694 սթ. ոսկի 1878ի համար : 1877ին Բրիտ. կըզեաց մէջ սոյն ընկերութեանց թիւն կ'ընէր 12,000ի :

Երկրորդներն են արհեստաւորաց ընկերութիւնք որք միանգամայն գործատէր եւ գործաւոր են. չափն է ըստ թուչակի : Յայտնիսեաց բազումք հաստատուեցան վերջին քսան տարւոյ մէջ յԱնգլիա, ի Գաղիա, յԱմերիկա : Առ այս գործաւորք բաժիններով զրամագլուխ մի կը կազմեն ստանալու համար մի արհեստարանի հիմնարկութեան հարկաւոր եղած շէնքըն, մեքենայներն, նիւթերն, և կը կարգեն տեսուչներ որք մեծագոյն բաժինն ունին շահուց մէջ : Հիմնուածներէն բազումք

անկան սակայն սա պատճառաւ որ սոյն ընկերութիւնք միշտ չեն գիտեր լաւ տնօրէններու կարեւորութիւնն և աժանն ու հետեւաբար նուազ կարողն կը կարգեն, ինչ որ կը վտանգէ գործն. երբեմն ալ իւրեանց զրամագլուխն չբաւեր առւտրոյ դժուարին կացութեան տեսն, և այն տեսն կորուստներու առջեւ կ'ընկնին : Բայց լաւ մտտակարարուած և ամուր հիմանց վերայ հաստատուած սոյնպիսի ընկերութիւններ նաև յոյժ արդիւնաւոր ու բարերար են և կոչուած են յեղաշրջել արդի գործաւորութեան ընդհանրապէս աննախանձելի կացութիւնն :

Հարցարան. — 71. Ի՞նչ վէճ կայ աշխատութեան և զրամագլխոյ մէջ : — 72. Ի՞նչ են Գործաւորաց ընկերութիւնք : — 73. Ուրիշ ի՞նչ միջոցներ կան աշխատութեան և զրամագլխոյ յարաբերական կացութիւնն բարւոքելու համար : — 74. Ի՞նչ են Գործակից ընկերութիւնք և Արտադրական ընկերակցութիւնք :

Դ Ա Ս Ժ Գ .

S O U N — (L'INTÉRÊT)

75. Տեսանք որ արտադրութեան մէջ զրամագլխոյն բաժինն կը կոչուի *փոխ*՝ երբ զրամագլուխն շրջուն է, *փաշ* (loyer)՝ երբ հաստատուն է : Պէտք է նախ և առաջ զանազանել *փոխ* և *փաշ* (usure) բառերն. առաջինն զրամագլխոյ մի գործածման օրինաւոր և արդար արդիւնքն է, իսկ միւսն կը նշանակէ անիրաւ և չափազանց սուկոս մի : Սակայն ի սկզբան փոխ արուած շրջուն զրամագլխոյ մի՝ մանաւանդ ստակի գործածման իբրեւ վարձք

առնուած որ և է տոկոս իբրեւ անիրաւ ինչ՝ իբրեւ վաշխ կը նըկատուէր և կը դատաւարտուէր, մինչդեռ հաստատուն դրամագլխոյն զորօրինակ տան, խանութի, գործածման փոխարէն վճարեալ վարձքն օրինաւոր և արդար կը նկատուէր։ Փիլիսոփայութիւն, կրօնք, իրաւագիտութիւն միաբան էին ի դատաւարտել զտոկոս։ Մովսէս, Դաւիթ, Եղեկիէլ և այլ մարդարէք կ'արգելուին տոկոս առնուլ։ Մանու, Կոմիլիկիոս, Զրադաշտ, Պիւթագոր, Արիստոտել նոյնպէս խորհած են։ Կատոն, Օլիւժէլ, Կիկերոն, Սալլուստ, Սենեկա, Պլուտարք տարբեր կարծիք չունէին, թէպէտ Կատոն, Սենեկա, Բրուտոս իսկ իւրեանց ստակն մեծ տոկոսներով փոխ կուտային։ Նոյնպէս և Հարք Նկեղեցւոյ, հիմնուելով Աստուածաշնչին և մասնաւորապէս Ղուկասու Աւետարանին Զ. գլխոյն մէջ ըստած մի խօսքի վերայ (*), անիրաւ կը գտնէին տոկոսն, ու կաթոլիկ կղերն գողութիւն, կուսապաշտութիւն կը հռչակէր զայն։ Նորոց մէջ իսկ եղած են այս գաղափարին պաշտպանք, որպէս Բրուտոն, որոյ հետ Պասթիա այս խնդրոյ մասին ունեցած է մի նշանաւոր վիճաբանութիւն։ Արիստոտել ըսած է թէ «Ստակն ստակ չճանիր»։ Այս նախապաշարմանց հակառակ, մարդիկ միշտ պէտք ունեցած են փոխառութեան և հետեւապէս կամուս և հաճութեամբ տոկոս վճարած։ Տնտեսական յառաջդիմութիւնք յԵրրոստ տակաւ տըկարացոցին այս կարծիքներն։ յետ միջին դարու, կրօնական բարեկարգիչք նպաստաւոր եղան տոկոսի, և այսու կը մեկնուի բողոքական ազգաց արուեստական և առևտրական գերազանցութիւնն։ Այս եղած էր նաև մասամբ իտալական հանրապետութեանց բարգաւաճման պատճառ, զի տոկոսով փոխառութիւնն ազատօրէն ի գործ կը դրուէր անդ, և այսպէս Ֆլորանսացիք և Միլանցիք արեգեքական սեղանաւորներ եղան։ Հետզհետէ ԹՁ. և ԹԿ. դարուց մէջ աստուածաբանք և օրէնսդէտք սկսան պաշտպանել տոկոսի օրինաւորութիւնն, և ԹԸ. դարու մէջ նշանաւոր

(*) Եթէ տայք փոխ այնոցիկ յորոց ակն ունիք առնուլ՝ որ Զորհ է ձեր, քանզի և մեղաւորք մեղաւորաց փոխ տան զի առցեն անդրէն զկշիռն։

խմաստասէրք և անտեսագէտք Մոնթէսքիէօ, Հիւմ, Թիւրկօ, Ատամ Սմիթ, Պէնթամ կատարելապէս և տիրապէս պարզեցին խնդիրն, և յայսմհետէ ապացուցեալ ճշմարտութիւն է թէ ոչ միայն արհեստ է օրէնաւոր, այլ և որ և է ահմանաւոր մի բանաբան է սեփականութեան, շնորհաւոր փոխառութիւն և լեւեքութեան առհասարակ։

Պէնթամ («Պաշտպանութիւն Տոկոսի», 1781), պատասխանելով Արիստոտելի, կ'ըսէր թէ «Թէպէտ մի րաբէ (պարսկական դրամ) անկարող է ծնանիլ մի այլ րաբէ, բայց մի փոխ առեալ րաբէ ու մարդ կարող է գնել մի խոյ և երկու մաքի, որք ի վերջ մի տարւոյ կարեն 2-3 գառներ արտադրել. արդեթէ փոխառուն՝ ի գալ պայմանաժամուն՝ ծախէ խոյն ու մաքիներն հատուցանելոյ համար փոխառեալ րաբէն և մի գառն ալ յաւելու տալ փոխարէն գործածման, իւրեան դարձեալ կը մնայ մի կամ երկու գառն, զորս չսկիտի ունենար առանց այն փոխառեալ րաբէին»։ Այսպէս Ֆրանքլին («Խրատ առ երիտաւարք որ») կ'ըսէր. «Ստակն ի բնէ արգասաւոր է . . . ստակն կարէ ծնանիլ ստակ. նա որ կը կործանէ մի սկուտ, կը կործանէ զոր ինչ կարէր նա արտադրել, և մինչեւ հարկւրաւոր սկուտներ»։

Կաթոլիկ եկեղեցին, ընդունելով հանդերձ հողային ստացուածոց վարձակալութեան համար փոխարինութիւնն և կեղակարծ՝ վտանգաւոր (à grosse aventure) փոխառութեան համար տոկոսն, միշտ և ցարդ հակառակած է սովորական տոկոսին, թէպէտ Պապական կառավարութիւնն փոխառութիւն ըրած է Ռոչիլտ անուն հրեայ սեղանաւորէն։

Այս նախապաշարման տարածման երկու կէտ նպաստած են. մին այն է թէ հին ատեն ճարտարութիւնն զարգացած չը լինելով և գործերն ալ քիչ լինելով, փոխառութիւնն ընդհանրապէս նեղութեան մէջ գտնուող մարդիկ կ'ընէին, զի վարկն մի գործի չէր նկատուած արտադրութեան և վաճառականութեան. ուստի և փոխառութիւնն մի գթութեան գործ էր, և տոկոս պահանջէն չարաչար գործածել էր միայնոյ կարօտու-

թիւնն : Երկրորդն այն էր թէ քրիստոնեայ ժողովրդոց արգիւ-
ուած լինելով տոկոսառութիւնն , հրեայք մանաւանդ ի գործ կը
դնէին զայն՝ որք արդէն հաստատուն կալուածոց իշխան չէին
տիրանալ , և իւրեանց պահանջած տոկոսն այնքան աւելի էր որ-
քան կառավարութիւնք չէին պաշտպաներ՝ ի պարագայի ֆեա-
սուց՝ փոխատուին իրաւունքներն . ստտի տոկոսն մի անիրաւ ձև
կ'ստանար հրէից ձեռին մէջ և եւս առաւել ատելի կը լինէր :

75. Տոկոսին հետ խառն է միշտ ապահովագրութիւնն (prime d'as-
surance) . դրամագլխոյն կորստեան հաւանականութիւններն . որ-
քան աւելի շատ են՝ այնքան աւելի բարձր է տոկոսն , բայց ի-
րօք տոկոսն չէ բարձրն , այլ ապահովագրինն . որչափ աւելի է
վստահութիւնն՝ այնքան նուազ է ապահովագրինն , հետեւաբար
և տոկոսն կը թուի նուազ : Այս վստահութիւնն երեք պարա-
գայներէ կախում ունի . 1⁰. Գործածման ապահովութենէն ,
2⁰. Փոխառուին կարողութիւններէն , անձնական նկարագրէն ,
և 3⁰. Երկրին բարւոք վարչութենէն : Ստուգիւ միջին դարու մէջ
փոխառեալ դրամոց տոկոսին մեծութեան , այն է ապահովա-
դնոյն մեծութեան պատճառն էր գեղիս և անխորհուրդ գործա-
ծութիւնն : Աթենացիք երկու տեսակ տոկոս կը զանազանէին .
ծովային և ցամաքային . ծովային ձեռնարկութեան մի համար փոխ
տրուած ստակին փոխարէն ըստ ուղեւորութիւն 30⁰/₁₀ տոկոս կը
պահանջէին , որ 60⁰/₁₀ ըսել է տարին երկու ուղեւորութիւն հաշ-
ուելով , մինչդեռ սովորական ցամաքային տոկոսն էր 12⁰/₁₀ : Փո-
խատուութեան տեւողութիւնն ալ ազդեցութիւն ունի տոկոսի
սակին վերայ . կարճ միջոցի համար փոխ տրուած գումարին տո-
կոսն քիչ կը լինի , քանզի նախ փոխատուն կը յուսայ միշտ պէտք
ունեցած ատեն ստակն ձեռք անցնել , և յետոյ՝ կարճ ժամա-
նակաց մէջ համեմատաբար կորստեան հաւանականութիւններն
սակաւ են . սորա համար արդի կառավարութեանց քերդէն զե-
րեկ փոխառութեանց տոմսակներն քիչ տոկոսով են , զի ամէն
ոք կարող է զայնս տալ և առնուլ և կը յուսայ վտանգի ժամէն յա-
ռաջ կարենալ ի դրամ փոխարկել : Փոխառուին անձնական նկա-

րագրին ազդեցութիւնն անժխտելի է . զի սարկեշտ և իւր ստո-
րագրութեանց միշտ պատիւ ընող ոք աւելի զիւրութեամբ և
նուազ տոկոսով ստակ կը դնէ քան անպատիւ և խարդախ
ճանչուած ոք : Հուսկ ուրեմն , երկրին բարւոք և արդար վարչու-
թիւնն , պաշտպանելով ամէնուն իրաւունքներն , առաւել վստա-
հութիւն կը ներշնչէ փոխատուին որ նուազ հարկ կ'զգայ դրա-
մագլխոյն վտանգացն համար մեծ ապահովագրին պահանջելու :
Կառավարութիւնք , բարւոք կազմակերպեալք , պարտականու-
թիւն ունին անշուշտ ստիպելու զպարտատեարս յարգել իւրեանց
ստորագրութիւնն և վճարել իւրեանց պարտքերն , և առ այս
ձնշում բանեցնել նոցա վերայ , անտարակոյս բանաւոր միջոց-
ներով , և ոչ բանտարկելով և անձնական ազատութենէ ու աշ-
խատելու կարողութենէն զայնս զրկելով : Այս ամէնն լինելով
հանդերձ միշտ փոքր վտանգ մի կը մնայ , և այս վտանգն իւր
արժէքն ունի , և այն է ապահովագրինն :

76. Երբ դրամագլխոյ մի գործածման փոխարէն պահան-
ջուած վարձքէն կը հանեմք ապահովագրինն , մնացածն է զուտ
տոկոսն . այն ատեն այդ տոկոսի սակն այնքան աւելի է որչափ
դրամագլխոց գումարն է քիչ և որքան խնդրանքն է շատ . այս
վերջինն ալ կապուած է գործոց ընթացքին : Կրնայ պատահիլ որ
դրամագլուխն առատ եղած միջոցին՝ տոկոսի սակն ալ բարձր
լինի , այն ատեն ըսել է թէ ճարտարութիւնն շարժման մէջ է
և գործերն՝ շատ . ընդհակառակն , կրնայ պատահիլ որ դրամա-
գլուխն հազուադիւտ լինի և տոկոսի սակն՝ վար . այն ատեն ը-
սել է թէ ճարտարութիւնն գործունէութեան մէջ չէ , գործերն
կը պակասին . Ատամ Սմիթ դիտած էր զայս Անգղիոյ մէջ ուր
յետ 1763 ի խաղաղութեան տոկոսն բարձրացած էր , թէ և դը-
րամագլխոյ քանակութիւնն մեծ էր , վասն զի գործերն ալ բաց-
ուած էին . 1812 ին Գաղիոյ մէջ հակառակն էր . դրամագլխոյ
նուազութիւն կար ու միանգամայն գործերու , և հետեւապէս
տոկոսն իջած էր : Բայց հոս դրամագլուխ ըսելով պէտք է հաս-
կընալ տրամադրելի դրամագլխոց գումարն , կամ քէթ բռնուած

գրամագլուխներէն այնպիսիներն զորս կարելի է շուտով շարժման և փոփոխութեան մէջ դնել. ապա թէ ոչ գործիքներ, մեքենաներ, գործարաններ չեն կարող տրամագրելի դրամագլխոց կարգին մէջ հաշուի և հետեւապէս տոկոսի սակին վերայ ազդել:

77. Մեծագոյն «սկ մ'որոշել տոկոսի այնքան անիրաւ բան է որչափ վաճառաց մեծագոյն գին մ'որոշել. այսու չրջաբերութենէ դուրս կ'ենեն այն դրամագլուխը որը այդպիսի սակով չեն գոհանար. բայց աստի, գրեթէ միշտ ապարդիւն կը մնայ այդ պետական սակն՝ փոխառութիւն ու փոխատուին ներքին համաձայնութեամբն: Զարմանալի է որ այն կառավարութիւնը, որը այդպիսի օրինական սակ մի սահմանած են, ինքեանք միշտ եղծած են զայն բարձրագոյն տոկոսներով փոխառութիւններ ընելով: Առաւարտութիւնը պէտք է որ տոկոսի սակ մ'որոշեն՝ բայց այն պարագայից համար ուր նախապէս տոկոսի պայման չլինելով՝ տոկոս կը պահանջուի յետաձգեալ պարտուց համար. այն ատեն հարկ է ստորնագոյն տոկոսն ընդունիլ իբրեւ սակ, քանզի քանի որ մայր — դրամն յետո կը դարձուի, ապահովագին մի հաշուել անտեղի է: Բայց այս սակն պէտք չէ որ կոչուի օրէնական տոկոս (intérêt légal), որովհետեւ ապօրինական տոկոս (intérêt illégal) չկայ, ինչպէս չկայ օրինական, ապօրինական գին:

78. Միսալ է կարծել թէ ստակի շատութիւնն է դրամագլխոյ շատութիւն, և թէ նորա քանակութիւնն է որ կ'ազդէ տոկոսի սակին վերայ, սիսալ յորմէ յառաջ եկած է դրամային տոկոս (intérêt de l'argent) վրիպական բացատրութիւնն: Այս վրէպն յառաջ եկած է անտի գի ընդհանրապէս դրամայ ձեւոյն տակ փոխ կը տրուի դրամագլուխն, և ըստ այսմ նոյն իսկ Մոնթէսքիէօ և Լոք խաբուած են: Ոչ ոսկւոյ և արծաթի քանակութիւնն է որ կ'որոշէ զսակ տոկոսին և ոչ որ և է այս կամ այն վաճառքի քանակութիւնն, այլ ընդհանրապէս տրամագրելի դրամագլխոց քանակութիւնն և փոխառութեան պիտոյից աստի-

ձանն: Փոխ արուածն մի դիւրաւ արժէք (valeur accumulée) է, որովհետեւ թէ և դրամայ ձեւով փոխ տրուի՝ փոխառուն իսկոյն կը փոխանակէ զայն ուրիշ արժէքի հետ՝ որում կը կարօտի, և նոյն դրամն կ'երթայ նոյն պաշտօնն կատարել ուրիշ փոխատուի քով: Փոխառութիւնն շատ անգամ ալ և ոչ իսկ ստակի ձեւոյն տակ ի գործ կը դրուի, թէ և տոկոս կը վճարուի, ինչպէս յաճախ վաճառականութեան մէջ, ուր պայմանաժամաւ (à terme) կը ծախեն և կը գնեն. այն ատեն ցորենի, բամբակի, բուրգի, և ձեւոյ ներքեւ փոխ կը տրուի դրամագլուխն: Եթէ դրամայ քանակութիւնն ազդէր ի վերայ սակի տոկոսին, ապա ուրեմն երբ Եւրոպայի մէջ դրամն իւր հին արժէքին իջելու և մի և նոյն դրամագլուխն փոխ տալու համար հարկ եղաւ 6 անգամաւ լելի ստակ փոխ տալ, պէտք էր որ սակն նուազէր. բայց ան փոփոխ մնաց: Այս կերպով Ամերիկայի մէջ աւելի վար պէտք էր լինել սակն քան յԵւրոպա, բայց չէ՝ այնպէս:

Հարցաբաժն. — 74. Տոկոսից վրայ ինչ պատմական ծանօթութիւն ունիս: — 75. Տոկոսին յարակից ինչ բան կայ: — Ապահովագոյն նուազումն ինչ բանէ կախումն ունի: — 76. Չուտ տոկոսին սակն ինչպէս կ'որոշուի: 77. Օրինաւոր է մեծագոյն սակ սահմանել: — 78. Դրամայ քանակութեան կախում ունի տոկոսին սակն:

Դ Ա Ս Ժ Զ .

Б У Д О Р Е Н Т Е (L A R E N T E)

79. Երկիրն մի գործի է արտադրութեան . հողատէրն այն է որ ունի զայդ գործի , զոր կամ անձամբ կը գործածէ և կամ կը վարձէ այլում : Այս վարձքն կ'անուանի հողափայ (fermage) , եկամուտ (rente) : Այս վարձ այնքան աւելի մեծ է որքան մեծ է հողոյն արտադրական զօրութիւնն և ո՛րքան աւելի նպաստաւոր դրից ու պայմանաց մէջ է հողն : Այսինքն ծագումն վէճի նիւթ եղած է . այս մասին ամէնէն նշանաւոր տեսութիւնն Ռիքարտոյին է : Ըստ այս տնտեսագիտին , մարդիկ ամէնէն յառաջ լաւագոյն հողերն գրաւած են . յետոյ , քանի որ մարդոց թիւն բազմացեր է՝ սկսեալ են նուազ լաւ գետիններն ալ մշակել , եւ այսպէս հետ գնեալ յառաջ գացած են իջնելով դէպ ի յոռի գետիններն : Քանի որ դէպ ի գէշն իջած են՝ այնքան լաւերուն վարձն բարձրացեր է , վասն զի տեսնուած է թէ նոքա մի եւ նոյն ծախիւք և աշխատութեամբ առաւել շատ ու լաւ կ'արտադրեն . հետեւաբար մի և նոյն տարածութեամբ և մի և նոյն ծախուց ու աշխատութեան ենթակայ երկու հողերու արդեանց տարբերութիւնն լաւագունին վարձն , եկամուտն եղեր է :

Այս տեսութիւն նախ սա կարծիքն կ'ենթադրէ թէ մարդիկ անհատապէս գրաւած լինին ի սկզբան հողն , որպէս կ'ըսէր Ռուսօ : Իայց պատմական հետազօտութիւնք և ցարդ իսկ զըտնուած յետեւալ քաղաքակրթութեան օրինակներ կը ցուցնեն թէ մարդիկ հաւաքական սեփականութեամբ սկսած են , և թէ ըստ յառաջել քաղաքակրթութեան՝ սեփականութիւնն անհատականացած է , ինչ որ վերջին ձեւն է սեփականութեան : Մարդկութեան նախնական վիճակին մէջ՝ հրոսակն կը տարածուի հողոյ առաւել կամ նուազ մեծ տարածութեան մի վերայ . ապա , վերին աստիճանի մի մէջ , ընտանիքն՝ ցեղն՝ կը գրաւէ

հաւաքապէս : Այսօրինակ էր սեփականութիւնն ի Չինաստան Քրիստոսէ 2205 տարի յառաջ , և այսօր ևս ինչ ինչ հեռուոր նահանգաց մէջ կը հաստատուի այս իրողութիւն : Ի Հոովմ եւս սեփականութեան նախնական ձեւն այս էր , և հումայի ժամանակէն սկսաւ մասնաւոր սեփականութիւնն . միշտ մնացին հաւաքայայ հողեր (ager publicus) զորս առ յապա գրաւեցին Պատրիկեանք : Ի Գերմանիա հասարակաց գետինն կը կոչուէր ճառք (mark) որոյ մէջ անցնիւր ընտանիք իրաւունք ունէր մի մաս մշակելու : Իսկ ի Ռուսիա գրեթէ մինչեւ մեր օրեր կը տեսէ նահապետական ընտանիքի հաւաքական սեփականութեան ձեւն . ուսական mirn հասարակութիւն մ'է որոյ անդամք կը նկատուին իբրեւ հասարակաց նահապետի մի սերունդն :

Երկրորդ , սխալ է կարծել թէ մարդիկ նախ լաւագոյն հողերն են գրաւեր և ապա հետոյ հետեւ նուազ լաւերն : Մարդ կը տեսնուի այն հողն զոր կարող է և ուշադր զոր կ'ողջ մշակել : Ըստ այսմ ամէնէն արգաւանդ գետիններն , որք բնականաբար մեծածոխ , մարդիկ չեն կրցած ի սկզբան շահագործել , զի առ այդ գործի և զրամագլուխ հարկաւոր էին . ուստի նախ անջրդի և անբեր տեղերէն սկսած են , և ըստ աճել իւրեանց միջոցաց ու զօրութեան՝ ձեռնարկած են լաւագոյն հողեր օգտակար ընել իւրեանց : Քառի , ամերիկացի տնտեսագէտն , որ իւր երկրին կացութեամբն զիւրութիւն ունեցած է կոյս աշխարհի մէջ սեփականացման երեւոյթն ուսումնասիրելու , հաստատած է թէ սեփականացումն , փոխանակ ամէնէն յուսթի հողերով սկսելու , կ'սկսի ամէնէն նուազ յուսթիներէն : Միացեալ-Նահանգաց առաջին դադթականք Մասաչուսէցի անքեր հողոյն վերայ կը հաստատուին և կը հիմնեն զՎիրմուտ . յետոյ ի Նիու-Բօրդ , ի Նիու-Համփ : Նիու-Եօրքի նահանգին մէջ նախ կը մշակեն Մանհադան կղզին : Նիու-Ճէրսէյի , Գէորգիայի , Ալապամայի , Ֆլորիտի , Տիւալաբի , Միսիսիպիի եղեւրաց վերայ՝ ամենընդարձակ տարածութիւնք անմշակ և կոյս են , ծածկուած յաճախ ծառախիտ անտառներով , ճոխաբոյս մարդաւ գետնօք : Ի Մեքսիկա և ի Բերու հին քաղաքակրթութեան հետքերն կը գտնուին ոչ ծովեզերքն ուր հողն առատաբոյս է՝ այլ վերերն , բարձանց վերայ : Ագիպատսի մէջ Տելլան մշակուեցաւ

Եգիպտոսի քաղաքակրթութեան զարգացած միջոցին և ապա յանկանելն նորա զօրութեան՝ լքուեցաւ նորա արդիւնագործութիւն : Անդդիոյ մէջ վերջերս միայն մշակուիլ սկսան Լինքօլնի բազմաբերուն ճահիճներն . և ի Փաղիա հոովմէական գրաւման մեծագոյն հետքերն կը գտնուին Օվէքնեի, Սէվէն լեւանց և Բրիտանիոյ մէջ, խեղճ և լեռնոտ հողերու մէջ :

Ուստի կը տեսնուի թէ հողավարձն ու եկամուտն ըստ մեկ նութեան Ռիքարտոյի չեն ծագած, որովհետեւ ոչ հողն ի սկըզբանէ անհատապէս գրաւուած է և ոչ լաւագունէն սկսելով մը չակուած է : Իրողութիւնն այս է թէ, որպէս ըսինք, հողատէրն որ և է կերպով տէր գտնուելով երկրէ կոշտած գործւոյն՝ զայն եթէ փոխ տայ այլում՝ փոխարէն կը պահանջէ մի վարձք, որոյ չափն այլ և այլ պարագայներէ կախում ունի, երկրին արդասաւորութենէն, եղագներու մերձաւորութենէն, շրջուն գրամագլխոց առատութենէն, փոխադրութեան միջոցաց ներկայութենէն ևն :

80. Այլ և այլ երկիրներու մէջ տարբեր է հողոյ գրաւումն . Անգլիոյ, Փաղիոյ, Նորվեկիայի, Ռուսիոյ, Տաճկաստանի մէջ մի և նոյն չէ : Անգլիոյ մէջ 72 միլիոն acre ($1\frac{1}{2}$ արտավար) հողոյն 51 միլիոնն 10,000 մարդոց ձեռքն է, և այս թուէն 977 անհաւք ունին 10,000 acre և աւելի . այնպէս որ յԱնգլիա հողատեւարց $\frac{1}{10}$ 0.9 կը գրաւէ երկրին $\frac{1}{10}$ 71-ն, և հողատեւարց $\frac{1}{10}$ 72-ն երկրին միայն 0.2-ն կը գրաւեն : Ի Փաղիա երկիրն շատ կոտորակեալ է . 1862-ին երկիրն կը բաժնուէր 3,225,877 մասերու : Ի Տաճկաստան նոյնպէս երկիրն բաժնուած է բազում մասանց, բայց ընդարձակ գետիններ քիչ են և յաճախ ամբողջ գիւղեր կը վերաբերին սէյքերու որք մի տեսակ աւատապետ են :

81. Հողային ճարտարութեան մէջ արտադրութեան երեք գործիք այլ և այլ կերպերով կը միանան . երբեմն երեքին ևս կը մատակարարուին մի միակ անձէ, և երբեմն այլ և այլ անձերէ :

Գերութեան գրութեան մէջ, ինչպէս կար Հիւսիս . Ամե-

րիկայի նահանգաց մէջ, հողագործապետն ունէր միանգամայն երեք գործիներն, հող, աշխատութիւն և դրամագլուխ : Այս դրութիւն ամենավատթարն է . զի գերին բառին բուն նշանակութեամբ մի աշխատաւոր չէ, զի աղատութիւն չունի և իւր աշխատութեան արդիւնք չէ իւրն, այլ մի գրաստ, մի եղն, և այսպիսի պայմանաց մէջ աշխատութիւնն ինչպէս կրնայ արդիւնաւէտ լինել . թող թէ բարոյագիտութեան տեսակէտով դատաւարտելի է նաև գերութեան դրութիւնն :

Շատ տեղերու մէջ, որպէս բազում ուրեք ի Տաճկաստան, յԵգիպտոս, ի Պարսկաստան, մի քիչ տարբեր՝ յԱնգլիական Հընդիկս, և յայլ արեւելեան աշխարհ, կառավարութեան ձեռքն են հողերն մեծ մասամբ . գիւղացիք դրամագլուխ կը գտնեն և կը մշակեն վճարելով հողավարձն կառավարութեան : Յետ գերութեան՝ յուեգոյնն է այս դրութիւն . զի այդ հողավարձ մեծ տարբերութիւն չունի հարկէն, և տարին լաւ լինի թէ գէշ, կառավարութիւնն միշտ կը պահանջէ նոյն վարձն զոր ըստ քմաց կ'որոշէ, և գէշ հնձոց ատեն վարձակալք պարտուց կ'ենթարկին և կը թշուառանան :

Մի այլ դրութեամբ, որ ի գործ կը դրուի մանաւանդ ի Զուիցերիա, ի Պելճիքա, ի Նորմանտիա, ի Շուէտ և այլուր յԵւրոպա, գիւղացին է հողատէր, և ինքն կը մատակարարէ միանգամայն աշխատութիւնն ու դրամագլուխն, ինչպէս գերութեան դրութեան մէջ . բայց տարբերութիւնն անհուն է, զի անդ աշխատութիւն ակամայ և մեքենական է, իսկ ասոն՝ աղատ և հանճարեղ : Սեփականութեան քիւլտիւրն մեծ է . գիւղացին, տէր զգալով ինքզինքն հողոյն և տեսնելով թէ իւր վաստակոց արդիւնք իւրեան են, կը ջանայ, կը հնարէ, կը ճարտարամտէ, յոգնիլ չգիտէ : Սակայն աստ ալ սա անպատեհութիւն կայ որ գիւղացին՝ չլինելով հարուստ և չունենալով բաւական դրամագլուխ՝ չէ կարող ձեռք բերել այն գործիներ և հողոյն վերայ ի գործ դնել այն բարւոքումներ որք կարեւոր են յառաւել արդիւնաւորութիւն . ուստի յաճախ փոխ կ'առնու գրաւ զինելով իւր ստացուածքն, եւ յայնժամ ճշմարիտ հողատէրն կը լինի

փոխատուն , եւ դրութիւնն տարբեր ձեւ կ'առնու :

Անգղիական դրութեան մէջ , ընդարձակ հողեր կը վերաբերին լորտերու , ազնուականաց որք landlord կը կոչուին . դրամագլխոյ տէր և հողային ճարտարագիտութեան հմուտ ձեռնարկու մարդիկ կը վարձեն զայդ հողեր և հողագործներ թուղով աշխատեցնելով՝ կ'արդիւնաւորեն ագարակներն :

Այս դրութիւն օգտակար է սա տեսութեամբ որ հողագիտական հմտութիւնք և մեծ գրամագլուխք ընդարձակ հողեր ունենալով իբրեւ դաշտ գործունէութեան՝ կարեն մեծ արդիւնքներ արտադրել : Նոյն արդիւնքն յառաջ կարէ դալ նաեւ այն երկիրներու մէջ ուր սեփականութիւնն կոտորակեալ է՝ եթէ մանր հողատեարք գործակցական ընկերութիւններ կազմեն և ի միասին մշակեն ու զարգացնեն իւրեանց հողերն , միանգամայն չատ դաշտերու վերայ : Ի գործ դնելով այն յարգարմունք և բարւոքմունք ու գործածելով այն մեքենաներ որք փոքր դաշտի մի համար չատ մեծածախս պիտի լինէին և անկարելի իսկ :

82. Անգղիական վարձակալութիւնն (fermage) ալ ունի իւր անտեղութիւններ : Գործաւորք հողատէր գիւղացւոյն անկախութիւնն չունին . իւրեանց թուշակք ցարդ շատ ստորին եղած են , և չեն խնայեր . թէ արձակուին կամ ծերանան , կը լինին թշուառ ողորմելի : Բաց աստի անգղիացի հողատեարք չկամին երկայն ժամանակաց համար վարձու տալ իւրեանց երկիրներ . իբրեւ հին աւատատէրեր կ'ուզեն վարուիլ իշխանաբար իւրեանց վարձակալաց հետ , վանել զայնս երբ կամին՝ մի տարի կանխաւ ծանուցանելով , առանց ի նկատ առնելոյ այն փնաս որ կը լինի վարձակալին որ դրամագլուխ սպառած է հողոյն վերայ յորմէ կը մերժուի առանց քաղելոյ զպտուղ իւր զոհողութեանց : Աստի յառաջ կուգայ վարձակալաց անփութութիւնն ի բարւոքումն երկրին , որ արդէն ինքնիշխան հողատիրոջ համար վարձակալն արձակելու մի պատճառ իսկ կը լինէր՝ ուրիշին տուել սուղ վարձելու յուսով : Իրաց այս վիճակին ի դարման երկու եղանակք սկսուած են ի գործ դրուիլ Անգղիոյ ինչ ինչ մասանց մէջ . Ա.

մին է երկայն պայմանաժամաւ , զոր օրինակ 30 էն 30 տարի պայմանաժամաւ վարձակալութիւն (leasehold) , որով վարձակալն բաւական երկար ժամանակի համար ինքզինք տէր տեսնելով հողոյն՝ կարեւոր բարւոքումներն ի գործ կը դնէ նորա վերայ զայն առաւել արդիւնաւէտ ընելու համար , միայն քիչ մ'ի վերջ պայմանաժամուն կ'սկսի զանց ընել այնպիսի աշխատութիւններ . — Բ. միւսն է վարձակալն իրաւանց (tenant right) յարգումն այն պարագային մէջ ուր կալուածատէրն կ'արձակէ զվարձակալն . և այս կը լինի իրագէտ անձանց ձեռքով հաշուել տալով վարձակալին երկրին վերայ ըրած այլ և այլ ծախքերն ու կամ հողատէրն ինքն վճարելով զայնս և կամ վճարել տալով յաջորդ վարձակալին , որ մի և նոյնն է , քանզի եթէ կալուածատէրն վրձարէ՝ անշուշտ պիտի յաւելու ապագայ վարձակալին վճարելիք հողավարձին վերայ :

Հարցարան : — 79. Ի՞նչ է եկամուտն . նորա ծագման վերայ ի՞նչ է Ռիքարտոյի տեսութիւնն : — 80. Ամէն երկիրներու մէջ հողն միօրինակ կերպով գրաւուած է : — 81. Հողային ճարտարութեան մէջ արտադրութեան գործիք քանի՞ կերպով կը միանան . ի՞նչ են նոցա յարաբերական առաւելութիւնք : — 82. Անգղիական դրութեան անտեղութիւնքն ո՞րք են . ի՞նչ դարմաններ մտածուած են :

Դ Ա Ս Ժ Է .

ԲԱՋԲԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆ — (POPULATION)

83. Մալթիւս անգլիացի տնտեսագէտն (1766-1834) իւր «Փորձ ի վերայ սկզբան բազմամարդութեան» անուն գործոյն մէջ կը ջանայ հաստատել այս օրէնք թէ մարդկային ցեղն կ'աճի երկրաչափական յառաջատուութեամբ, իսկ ապրուստի միջոցներն թուաբանական յառաջատուութեամբ. որովհետեւ, կ'ըսէ, մի մարդոց 4-5 զաւակներէն իւրաքանչիւրն կարէ իւր կարգին հայր լինել ուրիշ 4-5 զաւակներու, մինչդեռ սոքա մինչեւ չափա-հասութիւն պիտի սնանին ծախիւք իւրեանց հօր, և հայրն միշտ իրբեւ մի միակ մարդ կարող է արտադրել, որով կը հետեւցնէ թէ արտադրութիւնն մի սերունդ ետ պիտի մնայ բազմամարդութենէն. ուստի Մալթիւս հետեւեալ կերպիւ կը բանաձեւէ իւր օրէնքն .

«Երբ բազմամարդութիւնն բնաւ արդելքով մի չկասի, ամէն 23 տարին կը կրկնապատկուի, և չրջան ի չրջանէ կ'աճի երկրաչափական յառաջատուութեամբ :

«Սննդեան միջոցք, ճարտարութեան նպաստաւորագոյն պարագայից մէջ, երբեք թուաբանական յառաջատուութենէ աւելի արագութեամբ չեն կարող աճիլ :

«Ենթադրենք թէ երկրին արու բնակչաց թիւն է 1000 միլիոն. մարդկային ցեղն պիտի աճի 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256 թուոց պէս, մինչդեռ կենաց պիտանութիւնք պիտի աճին հետեւեալ կերպով. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 : Երկու դար վերջն՝ մարդոց թիւն այնպէս պիտի համեմատէր ապրուստի միջոցաց քանակութեան հետ որպէս 256 առ 9 : Երեք դար վերջն՝ որպէս 4096 առ 13, և երկու հազար տարի յետոյ տարբերութիւնն անհուն և գրեթէ անհաշուելի պիտի լինէր » :

Իսկ, կը յաւելու Մալթիւս, իրերն այսպէս չեն երթար. մար-

դոց թիւն միշտ կը հաւասարի սննդեան քանակութեան : Երկու կարգի արդելքներ մարդոց թիւն կը նուազեցնեն . ոմանք կոչ-խարէլ (preventif), ոմանք կարճող (répressif) : Առջիններն ալ երկու տեսակ են . մին՝ մոլութիւնք, շուայտութիւն, բազմակնու-թիւն, ամէն տեսակ անբարոյականութիւն ու խառնագնացու-թիւն . միւսն՝ կանխատեսութիւն, բանականութիւն : Կարճող արդելքներն են սով, տարափոխիկ հիւանդութիւնք . պատե-րազմ, թշուառութիւն :

Այս սկզբունքներն դնելէ յետոյ և բազմամարդութիւնն ժողովրդեան ստորին ու մեծաթիւ դասուն չուառութեան բուն պատճառն համարելով — իրբեւ աշխատութեան մատուցումն յաւելցնող, հետեւապէս թոշակներն նուազեցնող ու անգործ-ներու թիւն աճեցնող պարագայ —, Մալթիւս կ'եզրակացնէ թէ վասն զի արդելիչ պատճառներէն՝ քաց ի նախատեսութենէն՝ ամէնքն ալ աղիտաբեր են մարդկութեան համար, սով, հիւան-դութիւնք, չուառութիւն, մոլութիւնք ևլն, պէտք է որ մոլ-ղովուրդն ոյժ տայ բարոյական արդելքին, այն է բանականու-թեան, նախատեսութեան, և քաջական ճշշում (contrainte morale) ի դո՛ւժ դնելով իւր վերայ՝ անցնիւր որ ետ կենայ ամուսնու-թենէ . յօրհափ իւր միջոցներն բաւական չեն ընտանիք մ'ապրե-ցընելու, և յետ ամուսնութեան՝ զաւակաց թիւն անձկացնել և իւր կարողութեան հետ համեմատել գիտնայ : Այս է ինչ որ «Մալթիւսի օրէնք» կ'անուանի :

84. Մալթիւսի օրէնքն իւր ամբողջութեան մէջ ճամբիւս չէ : Սուրբ է թէ մարդոց թիւն կը կրկնապատկի, կ'եռապատ-կի ևլն . Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգաց բնակիչներուն թիւն 1790 էն ի վեր 12 կամ 13 անգամ շատցած է . Նիւ-Եօքքի նահանգին մէջ 1790էն 1850 9 անգամ շատցած են բնակիչ-ներն, Օհիոյի նահանգին մէջ 1820-40 քսան տարուան մէջ եռա-պատկած էր, իսկ 1820-51 քառապատկած, և այս թուոյն մէջ օտար երկրէ գաղթող բնակչոյն տեղ մի չեն գրաւեր : Մօռօ տը Ժօնէնէ «Տարբեր վիճակագրութեան» անուն գործոյն մէջ պատ-

կերով մի կը ներկայացնէ Եւրոպական այլ և այլ տէրութեանց բնակիչներու թուոյն ամման ժամանակներն . ըստ այսմ

Պատի դքսութե. մէջ ժողովուրդն կրկնապատկեր է 34 տրւան մէջ				
Հունգարիոյ	»	»	»	38
Պելճիքայի	»	»	»	42
Թուրքանայի	»	»	»	45
Կալիցիոյ	»	»	»	45
Սարաեւիոյ	»	»	»	44
Իսլանտայի	»	»	»	50
Յունաստանի	»	»	»	51
Բոլոնիոյ	»	»	»	52
Աւստրիոյ	»	»	»	52

Անգղիոյ մէջ 1801 էն մինչև 1876՝ 100 բնակիչն եղեր է 212 հոգի:

Մարդոց թիւն այսպէս կարէ կրկնապատկիլ , քառապատկիլ և լն , առաւել կամ նուազ երկայն չըլաններու մէջ : Սակայն ճիշդ չէ թէ արտադրութիւնն թուաբանական յառաջատուութեամբ կ'աճի միայն . վասն զի ահաւասիկ Միացեալ-Նահանգաց մէջ վիճակագրութիւնն կը ցուցնէ թէ որչափ որ արագ եղած է ժողովրդեան աճումն՝ արտադրութիւնն եւս աւելի արագ աճած է : Մի քանի թուեր բաւական լինին առ այս .

1790-1800 . բազմամարդութիւն	35 , 02 %	աւելի , հարստութիւն	43 %	աւելի .
1800-1810 .	36 , 45 %	աւելի , հարստութիւն	39 %	աւելի .
1820-1830 .	33 , 49 %	աւելի , հարստութիւն	41 %	աւելի .
1830-1840 .	32 , 67 %	աւելի , հարստութիւն	41 , 70 %	աւելի և լն .

Չսոյն կարելի է ցուցնել նաև Գաղիոյ , Անգղիոյ համար : Ուստի ճշմարտութիւնն այս է , իրողութեամբք ապացուցեալ , թէ ապրուստի միջոցներն կրնան շատ աւելի արագ աճիլ քան ժողովուրդն :

Բաց աստի , ինչ կը հասկնայ Մալթիւս ապրուստի միջոցներն ըսելով : Այս միջոցք որոշ և բացարձակ չեն . ինչ որ բաւական է Նարբոլիցիին սննդեանն համար՝ անբաւական է մի Անգլիացւոյ համար , և Աւստրալիոյ բնիկին համար բաւական սեպուած սնունդն Նարբոլիցիին համար խեղճուկ բան է : Կենաց պիտանութիւնք ըստ այլ և այլ ժողովրդոց քաղաքակրթական աստիճանին , իւրաքանչիւր ընտանեաց դրից , իւրաքանչիւր մարդոյ ճաշակներուն և սովորութեանցն համեմատ կը փոփոխին : Ի՞նչ սահման պէտք է որոշել սոցա համար՝ որպէսզի չհասնողն ենթարկէ ինքզինք բարոյական ճնշման :

Գալով նոյն իսկ այդ ճնշման , որում մանաւանդ ժողովուրդն պարտի ենթարկել ինքզինք անչափ բազմամարդութեան աղէտալի հետեւանաց առաջն առնլոյ համար , այդ ճնշում գործադրելի է արդեօք ժողովրդեան համար : Յայտնի է թէ ժողովրդեան չուառ դասերն ամէնէն անուսներն են . արդ իւր անձին վերայ բարոյական ճնշում ի գործ դնելու համար պէտք է որ բանականութիւնն քիչ շատ զարգացած լինի և իշխանութիւն ստացած կրից վերայ . բայց ժողովրդեան թշուառ դասք , տգէտ անլոյս , ի կրից մանաւանդ կ'առաջնորդուին և բնազդումներով կը գործեն : Այս պատճառաւ է որ արդէն ամուսնութիւնն ու որդեծնութիւնն աւելի շատ է աղքատ դասուց մէջ քան հարուստ և զիւրակեաց կարգաց մէջ որք՝ միջոց ունեցած լինելով զարգացնել իւրեանց միտքն՝ կրցած են իւրեանց բանականութեան աւելի իշխանութիւն տալ բնազդմանց ու կրից վերայ : Ապա յայտնի եղաւ թէ եթէ այս միջոցն Մալթիւս ժողովրդեան աղքատ մասին համար կ'առաջարկէ՝ ապարդիւն է , քանզի դեռ չհասկանար , և յետոյ կենաց պիտոյքներուն մասին դժուարահաճ չէ՝ չունենալով բարձր կեանքի գաղափար :

Գարձեալ , Մալթիւս՝ տեսնելով ժողովրդեան մեծագոյն մասին չուառութիւնն , մանաւանդ գործաւոր դասին՝ իրաւունք ունեցած է եզրակացնել թէ մի միայն բազմամարդութիւնն է պատճառ չարեաց : Յոռի օրէնքներ , անարդար վարչութիւն , անիրաւ բաշխում , այլ և այլ արդեւումներ աշխատութեան և

չրջաբերութեան, մարդոց մէջ այլասիրական զգացումներու ան-
զարգացեալ վիճակն և այլ այսպիսիք միթէ մեծ բաժին չունին
ժողովրդեան թշուառութեան մէջ, և թշուառաց թիւն կարճե-
ցընել թշուառութիւնն բառնալ կը նշանակէ: Նրկրի վերայ այլ
եւս տեղ չմնաց մշակելոյ համար: Երկիրն այլ եւս իւր ընդերաց
մէջ չունի հարստութիւն մեզ պարգեւելոյ համար: սպառեցինք
նորա անսպառ ժոցն: Բնութեան թաքուն գանձերն չահագոր-
ծելու համար ամէն հարկաւոր դիտութեան վերահասօն եղանք
և ամէն գործն հնարեցինք: Նոյն իսկ այն դաշտերէն զոր կը
մշակեմք՝ կը քաղեմք այնքան արդիւնք որքան կարող են տալ
մեզ եթէ գիտնամք և ուզեմք խնդրել: Մարդիկ ամէն ինչ ի գործ
դրին: ամէն նախապաշարմունք ջնջեցին, ամէն արգել կործա-
նեցին, ամէն հեռ մարեցին, ամէն զօրութիւններ միացուցին
ի տալ ճարտարութեան բոլոր այն կարողութիւն, բոլոր այն ոյժ
յոր կարէ հասնիլ: այս ամէնն ըրինք, և տեսանք թէ միշտ աւելի
շատ մարդ կայ երկրի վերայ քան որչափ նա կարող է սնուցա-
նել: Մայթիւսի վարդապետութիւնն այսպէս ահա մի յուսահա-
տեցուցիչ վարդապետութիւն է, որով զկեանս իսկ կը դնէ կե-
նաց չարիքներուն պարտական, և կ'առաջարկէ ջնջել կեանքն
երջանիկ առնելոյ համար զկեանս:

Բուն խնդրոյն վերայ խօսելով, էտպէս չարիք է բազմա-
մարդութիւնն: աշխատասէր, արուեստագէտ, խելացի ժողովուրդ
մի կարող է երջանիկ ապրիլ, նոյն իսկ երբ իւր երկրին ըն-
դարձակութիւնն աննշան լինի: օրինակ հին Տիւրքոս, Սիդոն -
դարձեալ Ճենովա, Վենետիկ, և Հոլանտա, Պելճիդա ևլն: Պէտք
չէ միայն մարդոց յանկա-թիւնն ի նկատ առնուլ, այլ և
ոչախաթիւնն: Եւ յետոյ, խիտ ժողովուրդ մի խթան է աշխատու-
թեան: այդպիսի ժողովրդեան մէջ կենաց կռիւն աւելի կրա-
կոտ է և հետեւապէս աւելի արդասաւոր, աւելի հնարիչ:

Բայց անտարակուսելի է թէ ցորչափ կենաց պայմաններն
ընդհանրապէս չեն բարւոքած, խոհեմ նախատեսութիւն մի կա-
ցելոր է, որպէս յամենայնի, նոյնպէս և ամուսնութեան կարե-
ւոր խնդրոյն ու ծնողութեան պաշտօն վիճակին մէջ: սակայն

էական է սա կէտ թէ ոչ թէ կենաց պարտականութիւններն
նուազեցնել ջանալու է, այլ մանաւանդ այդ պարտականութիւն-
ներն ընդ միջոցներ ստեղծել:

83. Ուրիշ տեսակէտով դիտելով, ամուսնութեան ազդե-
ցութիւնն ժողովրդոց բարոյականութեան՝ առողջութեան և հե-
տեւարար երջանկութեան վերաբերութեամբ դիտուած է: Վի-
ճակագրութիւնք ցոյց կուտան թէ այնչափ 23 տարեկան այնու-
րի կը մեռնի որչափ 43 տարեկան ամուսնացեալ մարդ: Այրիք
երկու անգամ աւելի կը մեռնին քան հասակակից ամուսնաւորք:
Բարոյականի վերայ զաւակաց ազդեցութիւնն շատ զօրաւոր է.
զի զաւակ ունենալ կը յորդորէ խոհեմ, աշխատասէր, խնայող
լինիլ, մոլութիւններէ խուսափիլ: Յիմարութեան դէպքերն ոչ-
ամուսնացելոց մէջ աւելի յաճախ են քան ամուսնացելոց: 100,
000 զաւակ ունեցող ամուսնացելոց մէջ 18 ոճիրք կը գործուին,
իսկ նոյն թուով զաւակ չունեցողներու մէջ 28: Անձնասպանու-
թեան դէպքերու մասին ամուրեաց և ամուսնացելոց մէջ եղած
տարբերութիւնն շատ մեծ է: մինչդեռ 100,000 ամուսնացելոց
վերայ 19 անձնասպանութեան դէպքեր կը պատահին, նոյն թուով
ոչ-ամուսնացելոց վերայ 353 անձնասպանութիւնք կը պատա-
հին:

Աւելի շատ ամուսնութիւն կը լինի յԱնգլիա, ի Գերմանիա,
ի Միացեալ-Նահանգս, ի Զուիցերիա քան ի Գաղիա, այս վերջ-
նոյն մէջ աւելի քիչ զաւակ կ'ունենան ամուսնացեալք քան ա-
ռաջնոց մէջ: Անշուշտ այս մասին առաջնոց ընթացքն է օրի-
նակելի քան վերջնոյն (Գաղիա) ուր խնայողութիւնն ու նախա-
տեսութիւնն թերեւս քիչ մի սեղմ կերպով կը հասկցուին:

Հարցարան: — 83. Ի՞նչ է Մայթիւսի օրէնք կոչուածն: —
84. Ի՞նչ անտեղութիւններ և սխալներ ունի այս տեսութիւն:
85. Ամուսնութեան ազդեցութիւնն ի՞նչ է բարոյականի եւ ա-
ռողջութեան վերայ:

Դ Ա Ս Ժ Ը .

Կ Ա Ռ Ա Վ Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ն Ե

86. Մարդիկ կը կազմեն այլ և այլ առանձին խումբեր և ընկերութիւններ և ի միասին կ'ապրին . ի սոցանէ իւրաքանչիւրն ունի իւր առանձին շահերն . բաց աստի , ընկերութիւն մի ունի հասարակաց եղող հարստութիւններ և շահեր : Արդ այն մարմին , որ պաշտօն ունի անհատից շահերուն մէջ ներդաշնակութիւնն պահպանել և հանրական հարստութիւնքն ու շահերն պահել ու մշակել , կ'անուանի ԿԱՌԱՎԱՐԱԹԻՒՆ : Կառավարութիւնն կը գործէ յանուն օրինաց որ՝ սահմանադրական երկիրներու մէջ՝ ընկերութեան ներկայացուցիչներէն սահմանուած են և նոցա հաճութեամբ վաւերացեալ : Ընկերութիւնն դրած է նաև դժուարութիւններու վաւերացեալ : Ընկերութիւնն դրած է նաև դժուարութիւններու վաւերացեալ : Ընկերութիւնն դրած է նաև դժուարութիւններու վաւերացեալ : Ընկերութիւնն դրած է նաև դժուարութիւններու վաւերացեալ :

10. Հսկել արտաքին ապահովութեան . — Առ այս կառավարութիւնն կը պահէ ցամաքային և ծովային զօրութիւններ , և օտար կառավարութեանց հետ կը մշակէ դեսպանական յարաբերութիւններ :

20. Հսկել ներքին ապահովութեան . — Առ այս կառավարութիւնն ունի արդարութեան ատեններ և ոստիկանութիւն :

30. Յաւելուլ ազգային (հանրական) դրամադրոյն արտադրութիւնն . — Առ այս կառավարութիւնն ունի հասարակաց կրթութեան և հանրօգուտ շինութեանց պաշտօնէութիւններ :

87. Կառավարութեանց իրաւասութիւնն կը բաժնի անհատից իրաւունքներէն : Որովհետեւ մէն մի անհատ իրաւունքներ ունի զոր այլ անհատից պարտքն է յարգել , ինչպէս և իւր պարտքն է յարգել այլոց իրաւունքն , կառավարութեան պաշտօնն է հրահել որ իւրաքանչիւրն անարգել վայելէ իւր իրաւունքներն , եւ կամ ուրիշ բառերով , հսկել որ անցնիւր որ վայելէ իւր ազատութիւնն , ինչ որ կ'ենթադրէ որ ոչ ոք բռնաբարէ այլոյ ազատութիւնն : Արդ , որպէս կը տեսնուի , կառավարութեանց պաշտօնն է անհատական ազատութիւններն պահպանել բռնաբարումէ և հսկել որ ոչ ոք զրկուի իւր իրաւունքներէն : Ըստ այսմ , երբ կառավարութիւն մի ճնշէ անհատին ազատութիւնն ու գրկէ զնա իւր անբռնաբարելի իրաւունքներէն , իւր իսկ պաշտաման ընդդէմ կը գործէ , կը կործանէ զայն ինչպէս պահպանել կարգուած էր :

. Հին քաղաքակրթութեանց յատկանիշն էր չբացնել անհատն , ցեղին՝ ամբողջին գերին ընել զայն . նոր քաղաքակրթութիւնը կը չափուին այն ազատութեան չափով որ կը տրուի անհատին : Պատմական օրէնք մի է թէ Յատուցաբեմնէն խորոք կը համեմատի մարդոյն է վերայ մարդոյն է գործ դրած ճշդողական ներգործութեան և առիդ կը համեմատի մարդոյն է վերայ իրաց է գործ դրած ազդեցութեան հետ :

88. Նոյն իսկ երբ կառավարութիւնը մերկանան այն ամէն իրաւունք որ չէ իւրեանց և սահմանափակին իւրեանց պաշտաման յատուկ շրջանակին մէջ , դարձեալ յայնմ իսկ սահմաններ կան և կանոնք հարկաւոր են : Խնդիր է , զորօրինակ , թէ մինչեւ ո՞ր աստիճան պէտք է որ կառավարութիւնն հանրային կրթութեան ուղղութեանն ու եղանակին հսկէ . թէ պէտք է որ հանրային շինութիւններն ինքն ստանան թէ անհատական նախաձեռնութեան թողու . թէ պէտք է որ ինք ընէ թղթատարութեան , հեռագրատանց տեսչութիւնն , ինք բանեցնէ երկաթուղիներն , փարոսներն վառէ . թէ կարո՞ղ է մենավաճառներ ի գործ դնել , և այլն : Կարելի չէ աստ պետական վարչութեան

իւրաքանչիւր ճիւղի քննութեան մօտեւ , բաւական է երկու ընդհանուր կանոն ցոյց տալ , որ արդիւնք է բազմաթիւ դիտողութեանց . սորա են .

Ա. Ըստ այն սկզբան թէ բան մ'ընելու մէջ շահ ունեցող անհատը զայն ինչ լաւագոյն կ'ընեն քան զայնս որը շահ չունին նորա մէջ , պէտք չէ որ կառավարութիւնն ընէ ինչ որ կարող են ընել մասնաւորը :

Բ. Պետութիւնն պարտի ապահովել անցնիւր ումք իւր կարողութեանց ազատ կիրառութիւնն , այն է աշխատութեան ազատութիւնն : — Պէտք չէ որ կառավարութիւնն խոչընդոտն լինի որ և է մարդկային գործոյ որ , բռնաբարութեամբ կամ խարդախութեամբ արատաւորեալ չլինելով , ոչ ումք մնաս կռւտայ :

Փորձով յայտնուած բան է անհատական արտադրութեան ի ձեռն պետութեան արտադրութեան վերայ ունեցած առաւելութիւնն . պետութիւնն թէ աւելի սուղ և թէ աւելի գէշ կ'արտադրէ քան մասնաւորներն : Պետական վարչութիւնք ընդհանրապէս չոյլ են . անցնիւր գործակալ ապահով լինելով իւր պաշտաման վերայ՝ փոյթ չունի լաւ և շատ աշխատիլ . պետական վարչութիւնն կարող չէ դիւրաւ համակերպիլ ճկիւ պիտոյից . նորա ձեռքով հիմնուած հաստատութիւն մի՛ որոյ անօգուտ լինելն տեսնուած է՝ չուտով չվերնար . ի նմա գործածուած պաշտօնեայք միշտ իրաւունք ունենալ կը կարծեն տէրութենէն գործ մ'ունենալ . և շատ տեղ տէրութիւնն պատասխանատու չէ և ինք չկրեք զուղղակի հետեանս իւր ընթացից : Սօքրատէն համառօտիւ արտադրութեան մասին պետական անձեռն հասութեան պատճառներն :

Ըստ Բ. սկզբան պարտի պաշտպան լինել փոխանակութեան ազատութեան : Իւր այս պարտականութեան գէ՛մ կը գործէ կառավարութիւնն հաստատելով պաշտպան նիհեր (tarif) : Ըստ նոյն սկզբան , կարծեաց և բարուց յանցանքներ պատժելի չեն ի նրմանէ , և կրթութիւնն պէտք չէ որմենաւաճառ ընէ : Որպէս զի իրապէս պաշտպանէ անցնիւր ուրուք ազատութիւնն ու իրաւունքը

ներն , հարկ է որ արդարութիւնն լինի ձրի , միջոցաւ բազում ուրեք աղքատիկ իրաւատէրն կը զրկի չկարողանալով բաւել այն ծախուց զոր արդարութիւն կը պահանջէ իւրմէ : Նրա կառավարութիւնն կ'ստանձնէ մի ճարտարութիւն հանրօգուտ , պէտք չէ որ լինի շահադէտ , այլ իւր ծառայութիւններն պարտի մատուցանել հասարակութեան նախնական դնով : Բացարձակապէս կը մեղանջէ կառավարութիւն մի և կը մնասէ հասարակաց շահուն և ճարտարութեան զարգացման՝ երբ կը ձեռնարկէ ի գործ դնել իւր հաշուոյն արդէն մասնաւորներէ ի գործ դրուած ճարտարութիւններ և կ'ելնէ մրցիլ նոցա հետ . զի այդ մրցում անհաւասար է . կը խանգարէ արտադրութեան բնական կարգն և կըսար է . կը խանգարէ արտադրութեան բնական կարգն և կըսար է . կը խանգարէ արտադրութեան : Կառավարութիւնն ո՛չ վաճառական և ո՛չ արուեստագետ պարտի լինել :

89. Կառավարական մեքենայն ունի իւր ոյլ և այլ անիւներն որք միմեանց հետ սունչակից են և զիրար կը դարձնեն . կեդրոնին շուրջ ճիւղերն կան , և անցնիւր ճիւղ կեդրոնն է այլ երկրորդական ճիւղերու . կայ մի վարչական նուիրապետութիւն (hiérarchie) : Նրկրի մի վարչութիւնն բոլորովին կեդրոնականութեան (centralisation) թէ բոլորովին ապակեդրոնականութեան (décentralisation) դրութեան վրայ պէտք է որ հիմնեալ լինի , այս ինքն թէ ճիւղերն բացարձակապէս կախեալ պարտին լինել կեդրոնէն , թէ յիւրեաց անկախ և ուրոյն գործունէութիւն մի պարտին ունենալ : Առ այս չէ կարելի բացարձակ կանոն մի սահմանել , զի ամէն աղբեր նոյն վիճակի մէջ չեն գտնուիր , և մի կամ միւս դրութիւնն՝ ըստ պարագային՝ առաւել յարմար կը թուի : Սա ստացէ է թէ միջին ճամբայն լաւագոյն է , որովհետեւ երկու դրութիւնք իւրեանց լաւութիւններն ունին , և թէ կառավարելի աղբին բարոյական և բնկերական կացութեան համեմատ պէտք է առաւելութիւն տալ երկու դրութիւններէն միոյն ի վերայ միւսոյն : Բացարձակ ապակեդրոնականութիւն մի տկար մասերու կը կոտորակէ ինչ որ պիտի լինէր մի դրութիւն՝ եթէ միացեալ լինէր և ուղղուէր մի և նոյն շնչով և ուղեով . իսկ չա

փաղանց կեդրոնականութիւն մ'ալ ճիւղերն կը դատաւարտէ անդգայութեան, անտարբերութեան՝ զայն անհաղորդ դործեւ լով իւրեանց բախտին ու շահուց որոշման: Յայտնի է թէ՛ որքան աւելի ճիւղերն են լուսաւորեալ և կարող ինքնակառավարութեան, այնքան աւելի ասպակեդրոնականութեան պէտք է որ հակի երկրին դրութիւնն:

90. Պետութիւնն արտաքին կառավարութեանց վերաբերութեամբ կը ներկայացնէ ազգային շահերն: Նոցա հետ իւր քաղաքականութիւնն, տնտեսական տեսակէտով, պէտք է որ նպաստաւոր լինի համազգային փոխանակութեանց, փոյթ ունենայ համազգային դաշնադրութիւններ հաստատել, չափերու, կշռոց դրամոց, երկաթուղեաց և թղթատարութեանց գիներու, և այլն նոյնութիւն գոյացնել. պէտք է որ չհակառակի բնաւ օգտակար ձեռնարկութեանց, որչափ և շահաւէտ լինին նոքա զրացի ժողովրդեան մի համար. և այս յաճախ ոչ միայն մարդկային շահու, այլ և նոյն իսկ ազգային շահու տեսակէտով. զի կը լինի որ ինչ որ այլում միայն օգտակար կը համարէինք՝ մեզ կը լինի շահաբեր թափնէն աւելի. բաւական է յիշել Անգլիոյ հակառակութիւնն Սուէիի ցրանցքին բացման, յորմէ ինքն եղաւ յետոյ ամենէն աւելի օգտողն:

Հարցարան. — 86. Ի՞նչ է կառավարութիւնն. ի՞նչ է իւր դերն: — 87. Անհատին ազատութեան նկատմամբ կառավարութեան պարտաւորութիւնն ի՞նչ է: 89. Ի՞նչ ընդհանուր սկզբբանց ենթարկուած պարտի լինել կառավարութեան իշխանութիւնն: — 89 կեդրոնականութիւնն է օգտակար թէ՛ ասպակեդրոնականութիւնն: — 90 Արտաքին կառավարութեանց նկատմամբ ինչպէս պարտի լինել պետութեան քաղաքականութիւնն:

Դ Ա Ս ԺԹ.

Հ Ա Ր Կ (I M P Ô T S)

91. Որպէս զի կառավարութիւնը կարենան մատուցանել այն ծառայութիւններ որք կը պահանջուին իրենցմէ, հարկ է որ ժողովուրդը վճարեն այդ ծառայութիւններ, այսինքն փոխարինեն կառավարութիւնն կազմող պաշտօնէից աշխատութիւնքն: Որովհետեւ առ այս հարկ եղած գումարն ամբողջապէս չէ կարելի ձեռք բերել այն փոխարինութեամբք զորս կառավարութիւնը կ'ստանան ի մատուցանել հասարակութեան ինչ ինչ ծառայութիւններ, զորօրինակ թղթատարի, հեռագրի, կամուրջներու և այլ այսպիսի վճարմունք, կամ հանրական կալուածոց (անտառ, հանք, եւայլն) շահագործումէն, պէտք է որ ժողովուրդն մի քանի վճարէ մասնակցելու համար հասարակաց ծառայութեան: Այս տուրքն է որ կ'անուանի ՀԱՐԿ (impôt): Այս բառ դեռ իւր մէջ կը պահէ հին իմաստն ժողովրդական արոց: Նախնի ընկերութիւնն հաստատուած էր զօրութեան վերայ և ոչ աշխատութեան. այդ ընկերութեան տեսլականն էր ապրիլ այլոց աշխատութեամբ: Աւստի ևս զգրք կը պատերազմէին ճշնշել այլ ազգեր որպէս զի իւրեանք անաշխատ ապրին դերեալ ժողովրդոց աշխատութեամբ՝ զորս հարկատու կը կացուցանէին ինքեանց. այսպէս հարկն մի նուաստացուցիչ բան ունէր յինքեան, և նոյն իսկ ժողովուրդն իրրեւ հպատակութեան նշան կը հատուցանէր զայն իր վեհապետին: Այս հարկն ֆլեահարէ տնունն ունէր իրրեւ փոխարէն գլխոյն՝ կենաց զոր յաղթողն հաճեւ էր շնորհել յաղթեալին: Ապահարէ լինել պատուոյ նշանակ էր, որպէս մեծամեծք և աղնուստոնմբ էին հին ընկերութեան մէջ: Այժմ այս անուամբ առնուած տուրքն մի մասնակցութիւն, մի բաժին, մի նպաստ (contribution) է զոր ընկերութեան անցնիւր

անդամն կը բերէ այն հասարակաց արկղին որով պիտի հոգացուին հասարակաց պիտոյք :

92. Ըստ ժամանակաց և ըստ տեղեաց հարկերն այլ և այլ ձեւեր առած են . մերթ ըստ մարդ , ըստ գլուխ , մերթ ըստ երդ , մերթ ըստ պատուհան և կամ տասանորդի ձեւով առնուած են հարկերն . և ցարդ ըստ ազգաց կը տարբերի հարկաց դրութիւնն : Բաց աստի , հարկերն են զանազան . և թէ պէտ խնդիր եղած է միշտ մի միակ հարկ հաստատել , բայց այս միութիւն միայն բաղձալի իտէալ մի մնացած է ցարդ և պիտի մնայ թերեւս տակաւին շատ ատեն , քանզի շատ դժուարին եղած է երեւակայել մի տուրք , մի ձեւ որոց որով ամէն մարդ կարենայ անխուսափելի և արդար կերպիւ մասնակցիլ հանրական ծախուց :

Հարկերն երկու ընդհանուր դասերու կը բաժնուին , ՌԻՂԱԿԻ (impôts directs) և ԱՆՌԻՂԱԿԻ (impôts indirects) : Այն հարկերն , որք վճարողին վերայ կը մնան , ուղղակի են , ինչպէս գետնի , տանց , շինութեանց , արուեստից , ժառանգութեան և ստացուածոց սեփականացման , ծառայից , շանց , կառաց համար վճարուած տուրքերն . իսկ այն հարկերն , զորս առաջին անգամ վճարողն կ'ստանայ ուրիշներէն՝ յաւելլով զայնս այն օգտակարութեանց գնոյն վերայ որոց համար վճարեց և զորս կը ծախէ այլոց , ինչպէս են ընդհանրապէս վաճառականութեան նիւթոց համար վճարուած հարկերն և դրոշմի տուրքերն : Բայց յաճախ դժուարին է գիտել թէ վճարուած հարկ մի ուղղակի է թէ անուղղակի . յաճախ միմեանց հետ կը շփոթին , և նոյն հարկըն ըստ պարագային կարէ ուղղակի լինել կամ անուղղակի . զորոշինակ՝ երբ իմ տանս համար՝ յորում ես կը բնակիմ՝ տուրք կը վճարեմ , այս տուրք ուղղակի է , վասն զի չեմ կարող վերստանալ զայն մի ուրիշ . իսկ եթէ վարձու տալով՝ այդ տուրքն բարդեմ վարձագնոյն վերայ , կը լինի անուղղակի . բայց եթէ տանց խնդրանքն քիչ լինի՝ այն ատեն նոյն իսկ վարձու տալու ատեն կարելի չլինիր տուրքն յաւելլել վարձագնոյն վերայ եւ դարձեալ կը մնայ ուղղակի . այսպէս եւ այլ սխալմաներ :

93. Հարկաց բաշխման և հաւաքման ըստ տնտեսագիտական օրինաց կատարմանն համար հետեւեալ չորս կանոնաց ուղղութիւն ընել կը պատուիրէ Ատամ Սմիթ :

Առաջին . Հասարակութեան կամ համեմատականութեան կանոն . պէտք է որ անցնիւր անհատ ըստ իւր կարողութեան մասնակցի տրոց , այսինքն ըստ կարեւորութեան այն չափուց որոց պաշտպանութիւնն կը վայելէ կառավարութեան միջոցաւ . այս տրոց արդարութեան սկզբունքն է : Ոմանք արդարութիւնն հարկն հասարակութեան (fixe) ընելու մէջ գտած են . այսպիսիք կը պահանջեն որ հարկն մի և նոյն լինի ամէնուն համար , թէ հարուստ թէ աղքատ . սորա արդարութիւնն անարդարութեան մէջ կ'որոնեն . քանի որ ամէնուն աշխատութիւնն ու սեփականութիւնն , զորս կը պաշտպանէ կառավարութիւն , չունին նոյն արժէք , ինչպէս կարելի է պահանջել որ ամէն ոք հաստատ արժէք մի հատուցանէ փոխարէն ընկալեալ մի անհասար օգուտայնութեան : Ոմանք արդարութիւնն կը գտնեն համեմատականութեան մէջ (proportionalité) և կուզեն որ իւրաքանչիւր ոք ըստ իւր կարողութեան վճարէ տուրքն . այսինքն 100 կարողութիւն ունեցողն եթէ վճարէ 1 , 200 ունեցողն վճարէ 2 , 300 ունեցողն վճարէ 3 և այսպէս հետզհետէ . զայս կ'ընդունի նաև Ատամ Սմիթ , և այս է արդար : Այլք արդարութիւնն կը գտնեն յառաջադրանքայնութեան (progression) մէջ , և կը պահանջեն որ 100 կարողութիւն ունեցողն եթէ վճարէ 1⁰/₁₀ , 200 ունեցողն վճարէ 2⁰/₁₀ , 300 ունեցողն 3⁰/₁₀ , 400 ունեցողն 4⁰/₁₀ , և այսպէս հետզհետէ . այս դրութեամբ հարկն կը հասնի մեծ գումարներու , կը յուսահատեցնէ խնայողութիւնն և երկրէն կը փախցնէ զբամազլուխներն որք կ'երթան այլուր առաւել ապահով ու շահաբեր գետին մի փրկուաւ :

Երկրորդ , Սորոգանքայնութեան կանոն . պէտք է որ հարկերն լինին որոշ և ոչ քմահաճ կերպիւ պահանջուին . վճարման ժամանակն , եղանակն , կարեւորութիւնն քաջածանօթ և բայայայտ պարտի լինել : Առանց այս պայմանին հարկահանք կարեն ժողովուրդն հարստահարել ըստ բնաց հարկ պահանջելով , և կամ կաշառ

ընդունիլ հարկն իրեցնելու համար : Այս տեսութեամբ վաճառքներու վերայ դրուած տուրքն *ad valorem* (ad valorem) պէտք չէ լինի , այլ ըստ քանակութեան , քանզի այն առեն շատ զեղծ մունք և խարդախմունք կարեն գործուիլ , իրաց արժէքն կարեն նալով ծածկուիլ կամ չափազանցուիլ :

Երրորդ . Պարզաճոճեան կանոն . հարկերն պէտք է որ ժողովուն ի դէպ ժամու և պատշաճագոյն եղանակաւ : ապաժամ հարկ մի մեծ վնաս կարող է պատճառել ժողովրդեան՝ պահանջուելով յայնպիսում պահու , ուր դրամայ մեծ պէտք ունի նա . դարձեալ լաւ է որ մանաւանդ աղքատիկ դաւառացիներէն եւ գիւղացիներէն հարկն կոտորակուելով և մի քանի մասնավճարներով առնուի . վերջապէս , իբրեւ ժողովրդեան բարւոյն հսկող մարմին , կառավարութիւնն պարտի դիւրութիւններ ընծայել ժողովրդեան :

Չորրորդ . Խնայողութեան կանոն . այս կանոնի համեմատ պէտք չէ հաստատել մի այնպիսի տուրք որոյ հաւաքումն շատ գործակալաց և ծախուց կը կարօտի , այնպէս որ ժողովրդեան քրտակէն ելած գումարին շատ քիչն մտնէ վարչութեան գանձն ու ծառայէ իւր նպատակին . և ընդհանրապէս խօսելով որ և է արոց հաւաքման մասին հարկ է ունենալ զայս զգուշութիւն : Գարձեալ պէտք չէ հաստատել մի այնպիսի տուրք որ խանդարում կը պատճառէ վաճառականութեան կամ բերքերն ու արտադրութիւնքն կը սուղցնէ : Պէտք չէ որ ոչ ժամանակի և ոչ դրամայ կորուստ լինի ընդունայն :

94. Փոխարէն արոց զոր կ'ստանայ՝ կառավարութիւնն պարտի ծառայել հասարակութեան և յօգուտ հանրական շահուց ի կիր արկանել դանձեալ գումարն : Կը մեղանչէ կառավարութիւնն՝ երբ ինքզինք նկատելով մի առանձին մարմին որ ունենայ իւր առանձին շահեր հակառակ ժողովրդեան շահուց , ուչ գնէ միայն յուսելով ժողովրդեան տուրքերն և փոխարէն չմա-

տուցանէ դիւրութիւններ : Պէտք չէ երբեք որ կառավարութիւն մի տուրք դնէ մինչեւ որ նորա հարկաւորութիւնն զգացուի . և երբ կառավարութեան հասոյթք կ'սկսին լիովին բաւել կառավարական ծախուց , յայնժամ պէտք է թեթեւցնել հարկաց բեռնն : Ոմանք կը կարծեն թէ կառավարութեան ժողոված ըստակն եթէ երկրէն դուրս չեւնէ՝ միշտ առ ժողովուրդն կը դառնայ կառավարութեան վճարումներուն և գնմանց միշտցաւ , և հետեւապէս ծանր տուրքեր չեն վնասեր երկրին : Այս իմաստասիրութիւնն հերքելու համար բաւ է հարցնել թէ կառավարութիւնն կամ զայն կազմող պաշտօնեայք ձրի՞ կը դարձնեն այդ ստակն ժողովրդեան եթէ ոչ փոխարէն ստանալով արտադրութիւնք , արժէք . ըսել է որ ժողովուրդն նախ իւր դրամն կուտայ , յետոյ կառավարութեան դրամին փոխարէն իւր վաճառքն , այսինքն թէ կրկին անդամ կը վճարէ . եթէ պաշտօնեայք սպառեն առանց արտադրելու և կառավարութիւնն ծախսէ անօգուտ ու անշահաբեր իրաց համար՝ դրամագլխոց սպառումն , կորուստն ակներեւ է :

Հարցարան . — 91. Ինչ է հարկն : — 92. Քանի՞ տեսակ են հարկերն : — 93. Ի՞նչ են հարկաց մասին Ատամ Սմիթի նշանակած կանոններն : — 94. Տրոց գործածման մասին կառավարութեան պարտքն ի՞նչ է :

ՄԱՍՆ Գ.

ሀ ማ ል ገ ገ ህ ጌ

ᠮ ᠤ ᠨ ᠢ.

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ԵՒ ՀԱՆՐԱԿԱՆ ՍՊԱՌՈՒՄՆ

95. Սպառումն է հասնել անոր (consommation privée) և հանրա-
կան (consommation publique) : Մասնավոր սպառումն այն է որ
կը լինի գոհացնելու համար անհատական և ընտանեկան պէտ-
եքն . Հանրականն այն է որ կը լինի ի՛նչեւն վարչութեան մի
երկրի ընդհանուր պիտոյից գոհացման համար :

Ժ. Պ. Սէյ ալ երկու կարգ սպառում կ'որոշէ . Անսպառութիւն (consommation improductive) և Վերսպառութիւն (consommation reproductive) . առաջինն է այն որ կը լինի մեր պիտոյից և բաղձանաց ուղղակի լցման համար և որ արժէքն կը ֆնջէ առանց նորա տեղ դնելու մի ուրիշ արժէք . իսկ երկրորդն կը ֆնջէ մի արժէք նորա տեղ մի այլ արժէք դնելու համար . այսպէս են ճարտարութեան իրբեւ գործի սպառուող դրամա . դրութք : Այս երկու տեսակ սպառման մէջ ալ օգտակար ու անօգուտն կայ : Զեմք կարող ըսել թէ սպարդիւն կ'սպառի ամէն ինչ որ մեր պիտոյից համար կ'սպառեմք . որովհետեւ սպառուած նիւթերն մեր կեանքն եւ մեր կարողութիւններն կը պահպանեն ու կը զարգացնեն , ամէն ճարտարութեան առաջին պայմաններն . և յետոյ ճարտարութեան , արտադրութեան նպատակն արդէն ուրիշ բան չէ բայց եթէ մեր պիտոյքն լցող նիւթերն արտադրել : Սակայն անօգուտ ըստ պառնոմ ալ կայ , այսինքն չալլօրէն վատնուած հարստութիւն .

Թիւններն որք էական՝ պէտք մի չեն դոհացներ և տեւական ու իւրական հաճոյքներ չեն տար մեզ։ Նոյնպէս և ճարտարութեան մէջ յուսպէտս կը վատնուին դրամադուրութեան կ'արտադրեն մի այնպիսի բան որոյ արժէքն չէ կարող վերակազմել սպառուած դրամադուրան, ինչպէս մեծ ծախքով տպուած անխմատ ու անպիտան գիրք մ'որ ընդունելութիւն չգտնէ և որ միայն իբրեւ անմաքուր թուղթ արժէք մ'ունենայ։ Ըստ այսմ՝ հարստութեան սպառումն պէտք է լինի միշտ հաշուով և զգուշութեամբ այնպէս որ՝ եթէ անարտադրիչ է՝ գէթ մի իրական պէտք ընու կամ մի ճշմարիտ հաճոյք տայ, և եթէ վերարտադրիչ՝ արտադրեալ նոր հարստութեամբ կարենայ վերակազմել սպառուած դրամադուրան։

96. Հանրական ծախսուց պիւճէն կը կազմուի ոչ թէ հիմ ընդունելով ներկայ հասուծից գումարն, այլ երկրին պէտքերն, և ըստ այն պիտոյից կը սահմանուին կամ կը ստեղծուին հասոյթք: Մասնաւոր կամ ընտանեկան պիւճէի մը համար նոյն եղանակիքն պէտք է հետեւիլ թէ ոչ. ծախքերն ընտանեաց հասուծիօն վերայ պէտք է չափել և ձեւել՝ եթէ ոչ հասոյթն ծախսուց համեմատել: Շատերն կը խորհին թէ պէտք է առաջին եղանակին հետեւիլ, այնքան ծախսել որչափ մարդ կը շահի, և նոյն իսկ խնայութեան բաժինն ալ հաշուելով: Ճշմարիտ անտեսադիտութիւնն կ'ուստուցանէ մեզ աշխատիլ մեր պէտքերն լաւագոյնս գոհացնելու համար. արդ եթէ որ զրկէ զինքն կարեւորէն՝ խնայելու և հարցատութիւն զիջելու համար, ի՞նչ օգուտ այդ հարստութենէն իւրեան համար: Արդ ըսուիլ թէ տէրութիւնը կարող են իւրեանց ծախսուց քանակութեան վերայ հիմնել իւրեանց պիւճէն, քանզի բացն միշտ կարեն գոցել նոր տուրք մի հաստատելով, բայց թէ անհատը չեն կարող այդպէս ընել քանի որ առձեռն պատրաստ աղբիւր մի չունին: Այո, ճշմարիտ է թէ չունին, բայց դարձեալ պէտք է նոյն ձեւով պատրաստել ընտանեկան եւմլտացոյցն, որովհետեւ անգամ մի որ ընդունին սոսկգրունք թէ իւրեանց պիտոյից համեմատ պիտի տնօրինեն իւրեանց հասուց

թից գործածումն, այն ատեն անբանաւոր խնայողութիւններ չեն ընել, կը ծախսեն իւրեանց կարեւոր պիտոյից համար քանի որ ունին կարողութիւն, և եթէ չունին՝ կը մղուին հասոյթ ստեղծել, իւրեանց աշխատութիւնն աւելի շահաբեր ընել որպէս զի կարենան հաւասարակշռել իւրեանց ելմտացոյցն :

97. Երբ առանց զանձն զրկելու օրինաւոր վայելումներէ՝ կը խնայէ ոք, այն ատեն խնայողութիւն մի առաքինութիւն է, — եւ արդէն ամէն մարդ պարտի ճանաչ շահիլ այնպէս որ թէ իւր օրինաւոր պիտոյք լցուն և թէ կարենայ բան մի խնայել, — այն ատեն դրամագլուխ մի կը պատրաստէ մարդ որ պիտի օգնէ իւրեան աւելի հեշտ ապրելու և ապրեցնելու իրեններն, բայց խնայել խնայելու համար յոռի սկզբունք է որոյ սահուն զառկայքն չուտ կը տանի յազահութիւն : Ըստ այսմ յոռի է տղայքն վարժեցնել խնայողութեան նոցա ձեռք տալով մի ֆաշլան (tirelire) որպէս զի ինչ որ անցնի իւրեանց ձեռքն՝ հոն նետեն և պահեն . այս ունակութիւն մի կիրք կը դառնայ և տղիք ու յիմար ազա-հութիւնն արմատ կը կապէ մանկանց մատաղ հոգւոյն մէջ :

Ազահութիւնն մի մոլութիւն է և կը թշուառացնէ զայն ուրոյ վերայ կը բռնանայ . ազահն դերին է մի կրքի . նորա համար, նորա հաճոյից համար կը տքնի ու կը զրկի և կը զրկէ : Հակառակ մոլութիւնն է լռայլութիւն որ ոչինչ նուազ աղիտաբեր է . շուայն կը վայելէ ու վայելել կուտայ մի կարճ ժամանակի համար, յետ որոյ պիտի գայ զրկումն, թշուառութիւնն :

98. Ընտանեկան կարեւոր պէտքերն են սնունդ, զգեստ, բնակարան, կահք, դաստիարակութիւն, զրօսանք . այս պէտքերն հարկ է որ գոհացում ստանան, և օրինաւոր կերպով գոհացնել զայնս ողորմելի կերպով՝ գոհացնել չէ : Պէտք է որ սնունդն լինի լաւ, գոհացուցիչ, մսեղէն և բանջարեղէն : Պէտք է որ զգեստն ալ յարմար լինի եղանակին և հասակին ու սեռին ու քիչ շատ վայելչութիւն ունենայ՝ ինչ որ մեծ ծախսուց կարօտ չէ, վասնզի կարելի է ճաշակն գոհացնել առանց մեծամեծս ծախ-

սելու : Պէտք է որ բնակարանն լինի օդաւէտ, ննջելու՝ ճաշելու՝ նստելու համար յատուկ սենեակներ ունենայ, լաւ դիրք ունենայ, լոյսն ազատ թափանցէ ներս և վերջապէս ողջպահիկ կանոնաց համեմատ լինի կազմուած : Կահերն ևս կարեւոր են . ոչ միայն մեղ զիւրութիւն ընձեռող կահերն ու անօթներն պէտք է որ գտնուին տան մէջ, այլ և քիչ շատ ճաշակի հաճոյ լինին և ընտանեկան յարկին վայելչութիւն տան ու սիրելի առնեն զայն : Իսկ հարկ է ըսել թէ տղայոց դաստիարակութիւնն քանի՞ն կարեւոր է, զի եթէ ծնողք զանաւն տալ կրթութիւն իւրեանց որդւոյ, սոցա մտաւոր և բարոյական կարողութիւնք կը մնան անհալ և խաւան, և ինքեանք կը լինին անօգուտ : Եւ սակայն յաճախ ծնողք՝ առ տգիտութեան՝ աւելորդ չուայլութիւն կը համարին կրթութեան ծախքն, չգիտնալով թէ ամէնէն արդիւնաւոր սպառումն է այն որ մարդոյն արտադրական գերագոյն կարողութիւնքն մշակելու և զարգացնելու կը ծառայէ :

99. Այս կարեւոր պիտոյից գոհացման հետ պէտք է ջանալ խնայել : Տան մատակարարութեան մէջ կարգ կանոն մեծապէս կը նպաստէ խնայութեան : Իրերն ժամանակին և՛ ըստ պարագային՝ մեծաքանակ զնել, տեւականութեանն ու օգտակարութեանն ուշ ունել քան արտաքին վաղանցիկ փայլին, չչուայլել անխորհուրդ, գործածուած իրերէն՝ եթէ կարելի է՝ տարբեր ձեւոյ տակ օգուտ քաղել, այս ամէնն կը գոյացնէ խնայողութիւն, և այն առանց զմեղ զրկելու :

Աշխատաւոր ընտանեաց համար խնայելու լաւագոյն միջոցն է Ապահովագրական ընկերութեանց մասնակցիլ, որոց վճարելով տարեկան մի փոքրիկ գումար՝ կ'ապահովեմք մեր ինչքն կուրծտեան վտանգաց դէմ, մեր ընտանեաց և զաւակաց ապրուստըն արկածից ու մահուան դէմ, կանխաւ մեր զաւակաց համար կը պատրաստեմք դրամագլուխ մի : Այս այլ և այլ ծառայութեանց համար հաստատուած կան այլ և այլ ապահովագրական ընկերութիւնք, ապահովագրութեան ընդդէմ հրդեհի, ապահովագրութեան ի վերայ կենաց, ապահովագրութեան ընդդէմ արկածից, եւ : Սոքա մարդոց մէջ համեմաշխուհութեան սկզբան գործադրութիւնն

են : Սոցա չնորհիւ գործաւորն , խնայելով և վճարելով մի փոքրիկ գումար , կարող կը լինի անհոգ քնանալ գիշերն ապահով թէ հետեւեալ առաւօտ յանկարծ անտուն անյարի չախտի գտնէ ինքզինք , կամ իւր կիներն ու զաւակունք չախտի մասն անտէրունջ անհայ : Առանց այս ընկերութեանց գիմելու կամ ուրիշ որ եւ է համեմատական ընկերութեանց մասնակցելու , գործաւորն չյաջողիր շատ անգամ իւր խնայութեամբք կարեւոր և օգտաւոր դրամադուլս մի բազմել :

100. «Ինչ որ կարեւորէն անդին կ'անցնի» պճնասիրութեան (luxe) այս սահմանն կուտան ումանք . բայց կարեւորին ու աւելորդին սահմաններն գտնել դժուարին է . ինչ որ միոյն համար աւելորդ է՝ այլոց համար կարեւորագոյն է . կախումն ունի ընկերական դիրքէն , միջավայրէն յորում՝ կ'ապրինք , ճաշակներէ , եւ : Բայց ընդհանրապէս պճնասիրութիւն կը կոչուի այն սպառումն զոր կ'ընեմք ցոյց տալու համար զմեր կարողութիւն , առ ցուցամոլութեան . վասն զի , որպէս տեսանք , գեղեցիկն զգացումն կարելի է գոհացնել նուազ ծախիւք և երբեմն անծախ իսկ :

Պճնասիրութիւնն նոյն իսկ խելացի մարդոց մէջ որպէս էր Վոլդէր , գովաբաններ ունեցած է : Ըստ այսպիսեաց՝ ո՛րչափ աւելի վատնէ կարողն՝ այնքան ճարտարութիւնն կ'երազի և աշխատութեան խնդրանքն կ'աւելնայ : Այսպէս խորհողներ չեն մտածեր թէ երբ պճնամոլութեամբ և յիմար ծախքերով չսպառի հարստութիւն , պիտի սպառի/այն վերարտադրիչ եղանակաւ իրրեւ դրամադուլս և հետեւաբար միշտ պիտի երազէ ճարտարութիւնն ու այն մշտնջենաւոր կերպիւ , մինչդեռ չուայլեալ հարստութիւնք կը փճանան ընդ միշտ : Եթէ լինէր ստուգիւ որպէս կը խորհին , պէտք է որ բնաւ թշուառութիւն չլինէր անդ ուր կայ ծայրայեղ չուայլութիւն . ընդհակառակն ծայրայեղ չուառութիւնն ընկերն է անմեկին ծայրայեղ պճնամոլութեան , չուայլութեան . ինչպէս արեւելեան պետութեանց մէջ ուր անչափ է տիրող դատուն չուայլութիւնն , ինչպէս երբեմն ի Հռովմ

ի Մատրիտ , ի Վերսայլ : Շուայլութիւն , կործանելով անդարձապէս հարստութիւններն , կը կործանէ տունն , պետութիւնն , թէ եւ կը խարէ ի սկզբան առժամեայ փայլով , և գործոց խաբուսիկ շարժում մի ստեղծելով : Պճնասիրութեան պաշտպանք կ'ըսեն նաեւ թէ ծախսել գրգռելով կը գրգէ նաեւ յաշխատութիւն . — այո՛ , բայց որովհետեւ օրինաւոր վատասկով չէ կարելի այնքան յիմար ծախուց գիմադրել , կը մղէ նաեւ յանրարոյ յակահութիւն , կը մղէ ամէն սպօրէն միջոցներով հայթայթելու այն գումարներն որոց պէտք ունի որ պճնամոլ ու զեղիս կեանքի մը համար . և այս է սովորաբար չուայլ մարդոց շահելու եղանակն : Աւելի կը յառաջանան կաշառակութիւն դատաւորք , անհաւատարիմ պաշտօնեայք , յախտակող և զրկող մեծամեծք , եւ :

101. Պճնասիրութիւնն օրէնքներով արգելուլ անկարելի է , որպիսի կային երբեմն ի Հռովմ (lois somptuaires) , յեւրոպա , և կան յԱրեւելեան ինչ աշխարհս՝ այդպիսի օրէնք : Արքա անկարող են . զի սա բարուց գործ է . պէտք է որ մարդիկ համուռին ունայն ծախուց վնասակարութեան , դրամադլխոյն օգտակարութեան վերայ . և՛ տնտեսագիտական օրէնքներուն տեղեկանալով՝ ուսնին օգուտ քաղել այն հարստութիւններէն որք իւրեանց ձեռաց մէջ կը գտնուին :

102. Գալով հանրական սպառման , սորա վերայ աւելորդ կը համարիմք խօսիլ՝ քանի որ Աստուարութեան և Հարկի գլխոց մէջ խօսած եմք բաւական հանրական ծախուց մասին . հոս կ'ուզեմք սոսկ յաւելուլ թէ հանրական հաստատութեանց ու հանդիսից մէջ զարդասիրութիւնն ներելի է միայն մի աստիճան՝ սա երկու պատճառաւ որնախ մի և նոյն ծախքով ամէնքն կը վայելեն , և յետոյ այս զարդ ընկերութեան արժանապատուութիւնն ու վեհութիւնն կը բացատրէ և կը ներշնչէ վեհ զգացումներ՝ եթէ հանճար և արուեստ զայն յօրինած են :

Հարցմունք . 93 . Սպառումն քանի՞ կերպ է : — 96 . Ի՞նչպէս
պէտք է կազմել ընտանեկան պիւճէն : — 97 . Խնայողութիւնն
առաքինութիւն է : — 98 . Ո՞րք են ընտանեկան կարեւոր պիւ
տոյք և ի՞նչպէս դոհացուելու են : — 99 . Խնայելու լաւագոյն
կերպն ո՞րն է : 100 . Ի՞նչ է պճնասիրութիւն և իւր հետեւանք
ներ : — 101 . Պճնասիրութեան դէմ պէտք է օրէնք դնել : —
102 . Հանրական սպառման մէջ զարգասիրութիւնն ներելի՞ է :

ՑԱՆԿ ՆԻԻԹՈՑ

	Երես
ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ	Ե
ԴԱՍ Ա. Նախագիտելիք	1
ԴԱՍ Բ. Գործիք եւ Բաժանումն արտադրութեան	3
ԴԱՍ Գ. Ճարտարութեան նպաստաւոր պայմանք	8
ԴԱՍ Դ. Բաժանումն աշխատութեան	10
ԴԱՍ Ե. Մեքենայք	14
ԴԱՍ Զ. Դրամագլուխ	18
ԴԱՍ Է. Տուրեւտ	25
ԴԱՍ Ը. Գին	28
ԴԱՍ Թ. Դրամ	32
ԴԱՍ Ճ. Վարկ եւ դրամատունք	38
ԴԱՍ ԺԱ. Շրջանք վարկի	45
ԴԱՍ ԺԲ. Թէ Ի՞նչպէս կը բաշխուի հարստ	51
ԴԱՍ ԺԳ. Թողակք	54
ԴԱՍ ԺԴ. Առեւտուր աշխատութեան	57
ԴԱՍ ԺԵ. Տսկոս	65
ԴԱՍ ԺԶ. Եկամուտ	70
ԴԱՍ ԺԷ. Բազմամարդութիւն	76
ԴԱՍ ԺԸ. Կառավարութիւն	82
ԴԱՍ ԺԹ. Հարկ	87
ԴԱՍ Ի. Մասնաւոր եւ հանրական սպառումն	92

ՎՐԻՊԱԿՔ

Երես	Տող	Սխալ	Ուղղի
2	42	reiceh	reich
3	23	պատառած	պատճառած
5	40	succession	succession
20	46	կ'սպասի	կ'աւերայ
44	3	Բօլոնիոյ և Պելճիքայի	Բօլոնիոյ և Պելճիգայի մէջ
44	4	1775ին	1775ին ի Լոնտրա
44	8	պանքնօթ	պանքնօթի
49	24	առաւելութեան	առաւելութեանն
96	8	բազմել	կազմել
Երես 2, տող 47.		Այս բառէն զաւել ինչ հասկնա՞ծ այն ամէն էրէրն եւ մայն այն (Հարստութիւն) էրէրն եւայն , պիտի կարդացուին Այս (Հարստութիւն) բառէն զաւել ինչ հասկնա՞ծ այն ամէն էրէրն եւ մայն այն էրէրն, եւայն :	
Եր. 27, տող 4 և 2		այս երկիրներ թշուա՞ռ են , կամ՝ արուեստ և վաճառականութիւն յետնեա՞լ են ի նոսա , վասն զի իւրեանց ներածումն եւայն .	
Եր. 74, տող 46		պէտք է կարդացուի՝ Այս երկիր թշուա՞ռ է, կամ՝ արուեստ և վաճառականութիւն յետնեա՞լ է ի նմա , վասն զի իւր ներածումն որք բնականաբար մեծաճոխ բաւելէն յերոյ մարդասէն էր դալարութեամբ՝ բոյսերով՝ ծառերով ծածկուած կը կը լինին կամ ջրոտ ու ճախճախուտ ,	
		38 համարէն յետոյ համարոց թիւերուն մէջ սխալում տեղի ունեցած է , կը խնդրենք ընթերցողներէն ուղղել :	

<< Ազգային գրադարան

NL0196499

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՈՒՐԻԾ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԼԱՄԱՐՆԷԻ « ԲԱՆՔ ՀԱՆԱՏԱՑԵԼՈՅ ՈՒՐՈՒՔ » Թարգմ. (Սպառած)
ԱՌԱՋԻՆ ՏՆՐԵԻՔ. — Քերթուածք, Մահ Սոկրատայ,
Ճառք, Այլ և այլք, Յաւելուած. (Սպառած):
ԵՐԿՈՒ ԲՆՆԱԽՈՒՈՒԹԻՒՆՔ. — Ա. Թշուառութիւն և
Գութ. Բ. Գեղեցիկն և Գեղարուեստք Գին 3 զրշ.
ՅՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ԶԲՕՍԱՆՔՆԵՐՆ. — Բանախօսութ. 4 »
ԿՅԹԷԻ ՀԵՐՄԱՆ ԵՒ ԳՈՐՈԹԷԱ, Վէպ լինն երգս. սլաակերազարդ
Գին 10 զշ.

Կը ծախուի Հայ գրաւաճառաց և Հեղինակին քով

Հեղինակին հասցէն է՝

Ռ. Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Պերպերեան վարժարան

ԻԻՍԿԻԵՏԱՐ, ՍԷԼԱՄՍԸԶ

ԳԻՆ 31/2, ՂՈՒՐՈՒՇ

معارف نظارت جلیله سنه
سنه ۹۸ تشرین اول ۲۳ رخصتیه طبع اولنشد